

ARNOLD DAGANI

GROAPA
ESTE IN LIVADA
DE VIȘINI

EDITURA
SOCEC & Co., S. A. R.
BUCUREȘTI

Atelierele Grafice SOCEC & Co., S. A. R., București
Of. Reg. Com. Soc. No. 463/931

2.1-2

Titlul originalului în engleză: „LET ME LIVE“
56 originale după aquarele și desene se află la Londra.

Copyright, 1947, by Arnold Dagani

& Adam Press, 28 Emperors' Gate,
London

*In memoria cizmarului Abraşa,
soţiei sale şi fetei lor.*

Anișoarei

Introducere

La repararea șoselei ce leagă Gaisin cu Uman, în Ucraina sud-vestică, societățile germane de construcție de drumuri utilizau ca muncitori pe evreii ridicați cu arcanul din ghettourile de dincoace și dincolo de Bug. Fiind cumpărați dela SS, societățile nu socoteau că este necesar să fie retribuiți.

Șasesprezece pfenigi pe zi, atâta primeau SS de cap de sclav.

Precaute societăți! Firește că era preferabilă socoteala pe zi, căci, dacă muncitorul „înceta să mai trăiască” înaintea terminării șoselei, sau i se întâmpla ceva neprevăzut, ar fi fost păcat de banii plătiți dinainte.

Lagărele, în care muncitorii au fost adăpostiți, erau în cea mai mare parte improvizate în grajduri împrejmuite de sârmă ghimpată și instalate dealungul șoselei, la o depărtare de vreo zece kilometri unul de altul. Proprietarii lor aveau grija întreținerii: Patru pfenigi de cap pe zi, ce reprezentau valoarea unei cantități de o sută de grame de mazăre și șaptezeci de grame de mei — meiul fusese suprimat după două luni — și trei sterturi de pâine pe săptămână.

Faptul că dela muncă la epurație era numai un pas, lesne de făcut prin bunăvoința sentinelor și a celorlalți ingeri distrugători, sili pe băieții tineri, cari nu aveau vârsta reglementară de a se bucura de viață, să facă orice pentru a părea mai bătrâni, iar pe bătrâni ca să pară mai tineri. Cei cari la început purtasera mustață sau barbă, se bărbiereau. Bolnavii simulau, făcând pe sănătoși. Și totuși se întâmpla des, ca un om, la adăpost de orice surpriză datorită vârstei sale, să fie scos din rând, în timp ce unul bătrân putea fi lăsat în pace. Sau, era împușcat un bătrân din cauza vârstei sale, fără să se țină seamă că lucra cât doi oameni tineri.

Societățile nu se amestecau în lupta tacită dintre sclavi și ingerii distrugători. Principalul era ca munca să nu sufere!

Intr'o zi, un neamț dela Organizația Todt mă întrebă foarte candid, dacă nu mă mîr că de un timp încoace, execuțiile nu se mai fac pe șantier. De fapt, nu-mi pusesem până atunci această întrebare, hotăririle celor de sus erau de nepătruns, ca și înțelegerea lor. Neamțul îmi dădu explicația: Societatea August Dohrmann, proprietara noastră, protestase că execuțiile aveau loc pe șantier, întrucât ele influențau în rău munca din acea zi a celor lăsați în viață. Societatea credea că epurația făcută departe de șantier, ne impresiona mai puțin.

Cine să fie oare atât de sensibil? Numai la început, tânărul Hermann Barasch era să leșine, când i se dădu ordin să curețe de sânge bicicleta și bastonul de cauciuc al subofițerului Zelinskas, întors dela o epurație executată atară din șantier...

Intrucât Duminicile lagărele erau lăsate în pace — cu excepția unor incursiuni făcute de ofițeri SS pentru pradă, — oamenii se curățau, își spălau rufe și își vâcsuiau pantofii lor zdrențuiți. Dealtfel vacsul era și el un obiect tot atât de dorit, ca și ceapa sau cartofii. Tinerii, fete și băieți, îmbrăcați curat, ședeau lângă gardul de sârmă ghimpată, și urmăreau cu privirile pe sătenii, îmbrăcați și ei curat, cari intrau sau ieșeau din biserică situată drept în fața lagărului...

Cine a avut norocul să lucreze la neamțul Hermann Kaiser, adică să spargă lemne, să repare ceva, să îngrijească grădinița, sau să facă unele servicii casnice, primea pe ascuns dela preotul bisericii, vecinul neamțului, ceva de ale gurii. Dela preot am căpătat și eu hârtie. Un lucru de neprețuit!

Willi Buder, comandantul lagărului, se întoarse într-o zi furios din Gaisin. Voise să cumpere niște hârtie în singurul magazin existent acolo. I se răspunse că magazinul este numai pentru ofițeri. Și el nu era decât un simplu sergent de poliție! Pentru o fi stăpân absolut peste soarta câtorva sute de sclavi, deajuns gradul de sergent! Dar, ca să i se vândă hârtie, trebuia să aibă gradul de ofițer.

Willi Buder, supărat, povesti întâmplarea cu hârtia unor internați din lagăr. Dealtfel, toți nemții vorbeau și povesteau vrute și nevrute. Imposibilitatea de a sta de vorbă cu sătenii în limba germană, îi făcea să-și aleagă parteneri de conversație sau simpli ascultători printre sclavi. Știau prea bine că cele povestite de ei vor rămâne „îngropate“ în lagăr.

Soarta lagărului le era bine cunoscută. Sclavii însă, uitând pe ce lume se află, își luau rolul de par-teneri în serios. Se credeau încă oameni, egali cu ceilalți. Totul se va sfârși cu bine. Va veni timpul eliberării. Odată când o auziră pe Ruth, fiica mai mare a lui Segal, cântând încet „Wir sind die Moor-soldaten“, un cântec din lagărele de concentrare din Germania, femeile îi cerură să-l cânte mai des. Își retrăiau viața lor și se agățau de eliberarea promisă în acest cântec. Făceau planuri pentru zilele de după eliberare. Doamna Jurman se adresă într-o zi unei vecine:

— Dacă Dumnezeu ne va ajuta să ne vedem iar acasă și Martha mea se va căsători, vom cânta un marș nupțial cu leitmotivul „Câte cinci“! „Câte cinci“! Ce zici, coniță“?

Amândouă râseră cu poftă.

Era ceva ireal în acest cuvânt „coniță“.

— Coniță, trebuie să țiiți altfel lopata! se auzia la început la șosea.

— Imi pare rău, domnule doctor, nu pot să vă dau acum cartofii. Încă n'am izbutit să-mi vând combinezonul!

Toate acestea sunau ca și cum morții întinși pe năvălie ar schimba între ei cuvinte de politeță. Oamenii nu-și dădeau seama ce este cu ei.

Toți eram la fel.

Aș fi dorit să arăt celor rămași acasă mapa mea de tablouri lucrate în lagăr și notițele mele. Vă-zându-mă că desenez și scriu, unii oftau și spuneau:

— De le-ar vedea America, ar înțelege cât suferim.

Alții își băteau joc:

— La ce bun?

Agitația și starea de fierbere din Mai 1943, după fuga a opt persoane din lagăr, scăzu repede și făcu loc letargiei obișnuite. Bătrânii făceau rugăciuni pentru reușita fugarilor. Atâta tot. Nimeni nu se mai gândea la fugă.

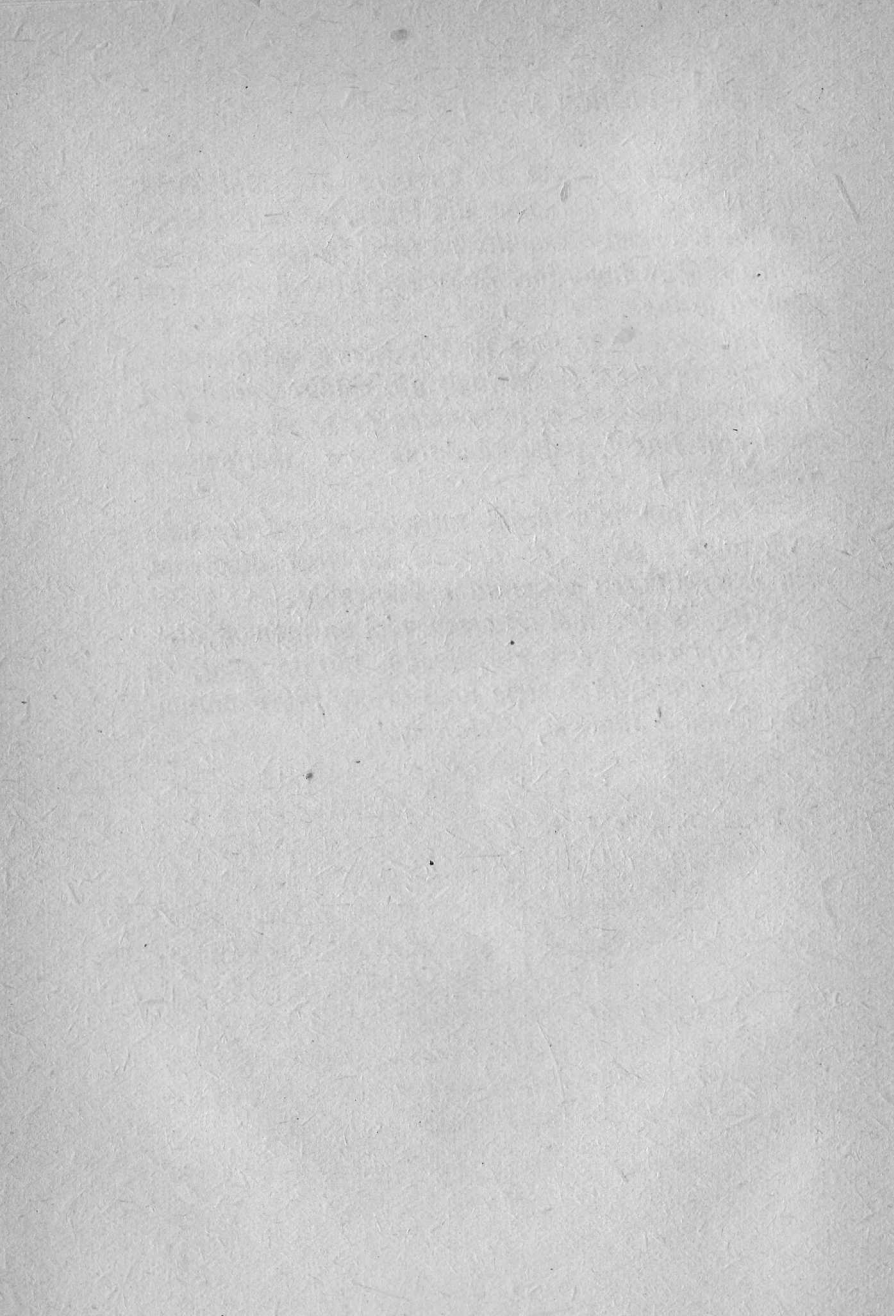
În seara de 15 Iulie 1943 Anișoara, soția mea, și cu mine am riscat și am fugit din clădirea societății Dohrmann din Gaisin. În noaptea de 18 spre 19 Iulie am trecut Bugul, îndreptându-ne spre Ghetoul din Bersad.

Cinci luni mai târziu, între 10 și 18 Decembrie 1943, toate lagărele de dincolo au fost dizolvate, prin exterminarea generală a oamenilor.

Gropile n'au nici un semn, nici un monument.

Gropi comune într'o livadă, într'un șanț, în fața unui grajd, în spatele unui grajd, într'o porumbiște, lângă o fântână. Peste tot...!

București, Iulie 1944.

18 August 1942

În zorii zilei, ghettoul a fost încercuit de o formațiune de SS și de jandarmi români.

Câțiva dintre noi dormeau încă, înghesuiți într'un garaj părăsit, fără uși. Cu o seară înainte, Anișoara și cu mine am căpătat niște fân și ne odihneam pentru prima dată într'un așternut moale. Deodată am auzit o voce străină strigând:

— Afară cu voi!

Ridic privirile și zăresc un german burtos, mic de statură, care manevrează amenințător o nula și răcnește:

— Afară cu voi și cu boarfele voastre!

Apariția lui neașteptată, ne-a făcut să sărim îndată în picioare și să părăsim în mare grabă garajul, târând după noi boccelele.

Afară, oamenii înspăimântați alergau fără rost, de colo până colo. Sosirea câtorva camioane mari zăpăceala.

Grupuri de câte cincizeci, chiar șizeci de oameni, fură încărcate în camioane pe care scria cu cretă: O. T.

O femeie, amețită de evenimente, se aplecă să ridice cartofii, cari, în învălmășeală, se risipiseră pe jos. Fu împiedecată de un ofițer dela SS să-i ridice.

— Nu te osteni, îi spuse el, ai să capeți acolo destul ca să crapi!

Camioanele ne-au dus până la malul Bugului. Acolo ne-am dat jos. Soldați români și germani ne-au cercetat bagajele, confiscând bani, obiecte de valoare și documente.

Înainte de a trece râul, un ofițer român dela grăniceri ne-a prevenit, că, în cazul când cineva ar încerca să se întoarcă, va fi împușcat pe loc.

Ne-au urcat pe un bac...

Timp de mai bine de o oră, bacul a circulat încolo și înapoi, vărsând această masă de mizerie umană pe malul de *dincolo de Bug*. Erau reprezentate toate vârstele, dela șase luni până la nouăzeci și unu de ani. Un amestec cu cele mai diverse înfățișări: unii cu aspecte fizice desăvârșite, alții slăbănogi, cocoșați, piperniciți, un orb, tineri și tinere în floarea vârstei, bătrâni, copii, sugaci. Muncitori pentru Organizația Todt.

Am fost iar încărcăți în camioane.

Înainte de a le pune în mișcare, nemții dela Wehrmacht și cei din Organizația Todt, cerură fiecăruia bani, pe care eventual i-am fi ascuns, căci acolo unde mergem, nu avem nevoie de bani.

Am trecut prin sate, ai căror locuitori ne priveau pe furiș de după ferestre...

În orașul Gaisin, ne-am oprit în fața unei cazărmi. Câțiva soldați lituanieni stăteau afară și se uitau la noi. Schimbară câteva cuvinte în lituană cu sentinelele noastre. Părăsind orașul, am văzut tablețe cari indicau drumul spre Teplik și Uman. Am ajuns pe o șosea mărginită de ambele părți de o pă-

dure. Prizonieri sovietici lucrau la repararea șoselei. În cele din urmă, trei camioane din convoiul nostru s'au oprit în fața unor grajduri dela marginea satului *Mihailoroka*.

O sentinelă civilă stătea în fața gardului de sârmă ghimpată.

Am intrat câte unul pe poartă, pentru a fi numărați. Șocul produs de succesiunea evenimentelor a fost atât de tare, încât nu prea ne-am dat seama de cele ce se petreceau cu noi. Intram, în neștiire, ca oile...

Un plutonier german dela poliția Reichului ne-a ținut o scurtă cuvântare:

— Este interzis de a vorbi cu trecătorii; de a face comerț cu ei. Cine va contraveni, va fi împușcat. Cei cari vor încerca să evadeze, vor fi împușcați sau spânzurați.

Ne arătă spânzurătoarea de deasupra gardului, pe care, zicea el, fusese spânzurat în ajun un evreu ucrainian fugar.

— Nu se face nici o deosebire în ce privește gradul de cultură. Toți vor munci. Evreul este evreu! Ați înțeles?

Ne întoarse spatele și părăsi țarul.

După plecarea sa, Anișoara îmi atrase atenția asupra câtorva capete cari se iviră la ferăstruicile grajdului. În acel moment o sentinelă deschise poarta care ducea în grajd. O priveliște sinistră: În prag apărură umbre de ființe omenești, îmbrăcate în zdrențe. Camarazii noștri.

Am aflat că erau evrei ucrainieni din Teplik și Uman, aduși în acest lagăr cam în luna Mai, ca să

muncească la cariera de piatră, pentru societatea Dohrmann. Unii dintre ei, cei cu care stăturăm de vorbă, fiind bolnavi, fuseseră lăsați în lagăr; alții, erau folosiți ca meseriași, sau la bucătărie. Meseriașii lucrau pentru nemți, în sat. Bucătăreasa sta în fața unui cazan sistematic cu aburi, în care fierbea mazăre.

Am fost sfătuiți să nu declarăm exact vârsta, când vom fi întrebați. Cei sub patruzeci și cinci de ani sunt trecuți pe o listă specială, laolaltă cu imprudenții cari declară că sunt bolnavi. Plutonierul Arthur Kiesel, un berlinez, neamțul care ne-a ținut cuvântarea la sosirea noastră, este comandantul lagărului. Ajutori îi sunt SS Scharführer Walter Minte și Zelinskas, un subofițer lituanian. Hrană? Odată pe zi, adică la întoarcerea dela cariera de piatră, o fiertură nesărată de mazăre, amestecată cu meu muced, iar la opt sau chiar nouă zile, trei sferturi de pâine de persoană. Bine înțeles, cine are ceva de vândut sau schimbat — se uită semnificativ la grămezile de lucruri aduse de noi — poate căpăta cartofi sau ceapă, sau pâine, dela țărani în trecere pe aici. Interzis? Prostie! Nemții și lituanienii abia așteaptă să fie mituiți.

Am văzut o femeie tânără cu un prunc în brațe, născut în grajd cu două săptămâni în urmă.

— Intr'o zi, spuse ea, privind cu tristețe pruncul, nemții mi-l vor lua.

... Un nor de praf se apropie, în timp ce un sgomot din ce în ce mai mare ne lovește auzul.

Convoiul.

Bărbați și femei, în grupuri deosebite, escort-

tate de sentinele, s'au oprit în fața gardului. Erau poate trei sute de oameni. După ce un subofițer, ieșind din corpul de gardă dinafara țarcului, făcu numărătoare, poarta fu deschisă. Urmă o învâlmășeală nebună: bărbați, femei, tineri se îmbulzeau, vociferând, înghiontindu-se, înjurând. Am putut să-i observăm cum se orânduiau în fața ferestrei dela bucătărie. Chipuri supte, sdrențe omenești, își luau supa cu lăcomie. Unii dintre ei stăteau deoparte și urmăreau cu priviri pline de indivie pe cei care izbutiseră să-și capete fiertura și acuma o sorbeau. Trebuiau să aștepte liberarea străchinilor de pământ.

M'am uitat la Anișoara. Va fi și vieța noastră la fel?

M'am cutremurat...

Se înoptează.

Nefiind loc și pentru noi în interiorul grajdului, am petrecut cu toții, noaptea, sub cerul liber.

19 August 1942

La ivirea zorilor am fost treziți.

După ce am depozitat într'un colț al curții toate bagajele noastre, ni s'a spus să formăm rânduri de câte cinci. Bărbații deoparte, femeile de alta. Apelul numeric. SS Scharführer Walter Minte a făcut numărătoare. Eram patru sute optzeci noi veniți.

Șapte femei, mame de sugaci, au fost desemnate să lucreze deocamdată la bucătărie. Națan Segal, unul dintre cei noi, era reprezentantul nostru

față de nemți. Tânăra doamnă Pepi Kronenfeld a obținut atribuția de bucătăreasă și de interpretă pe lângă comandantul german al lagărului de ucrainieni din sat.

Doctorul Rudich, esotericul Hamerling, industriașul Chaskel Zucker și cu mine, am rămas în lagăr, spre a curăța jumătatea celui de al doilea grajd, cealaltă jumătate fiind încă ocupată de cai...

În timpul dimineții au mai sosit două camioane cu evrei de dincolo. Printre aceștia se aflau o bunică și un prunc, ai cărui părinți, fiind încărcăți în alt camion, fuseseră transportați în alt lagăr.

Pe la amiază a sosit un camion condus de un șofer dela Organizația Todt. Aducea alimente. Stând lângă dânsul, am izbutit să arunc o privire peste umerii lui, la nota de predare, pe care o completa. Nota purta emblema: *August Dohrmann Arbeitsgemeinschaft, Remscheid-Renania*. Alocația era de o sută de grame mazăre și șaptezeci de grame mei, de persoană zilnic.

... Incepe să apună soarele.

Coloanele de oameni își târau picioarele. Câțiva aveau în spinare săculețe cu resturi de alimente încă de dincolo.

Istoviți și flămânzi, abia puteau să aștepte fier-tura.

După ce am sorbit supa, ne-am instalat în grajd.

Despărțiți de cai prin niște scânduri, ne-am încartiruit în podul grajdului și jos. Eram atât de mulți, încât ne-am înghesuit unul lângă altul, că abia mai puteam răsufla.

20 August 1942

La cariera de piatră.

Bărbații lucrau cu târnăcoapele, iar femeile și copiii strângeau pietrișul căzut cu lopata, și-l adunau în mormane.

Sentinelele însoțeau îndemnul lor automat „*lucrați!*” „*lucrați!*” cu câte o lovitură dată cu patul pustii sau cu un băț peste spate. Germanul Karl Kühne, dela Organizația Todt, era supraveghetorul.

La înapoierea noastră spre lagăr, două persoane tocmai ieșeau pe poartă, ducând o scară acoperită. Doamna Trebitsch, de șaptezeci de ani, care sosise cu fiul ei în **ajun**, murise în urma unui atac de cord. A fost înmormântată în spatele grajdului. Mai erau doi morți în lagăr: Heimer, profesorul de matematică și un necunoscut. Fuseseră împușcați de Minte și Zelinskas.

23 August 1942

Duminecă...

Ne-am spălat cu o ceașcă cu apă fiartă. Sentinelele nu erau dispuse să escorteze oamenii cu butoiul până în sat, spre a căra dela fântână apă mai multă decât socoteau ei că este necesară pentru bucătărie. Mulți dintre noi preferam să folosim pentru spălatul feții ceașca cu apă fiartă, ce căpătam de dimineață.

Minte a discutat după amiază cu Segal. Am aflat că pretinde o mie de mărci pentru ca sugacii să nu fie împuscați.

Suma fu colectată.

24 August 1942

Un convoi a fost dus la carieră, altul la șosea. Anișoara și cu mine eram printre acei cari trebuiam să începem lucrul la șosea.

Drumul nostru ducea printr'o pădure. Era o priveliște minunată. Pentru o clipă, impresionați de peisagiu, unii dintre noi uitarăm aproape de lagăr, de sârmă ghimpată și de sentinele. Dar curând, o lovitură cu arma, însoțită de o înjurătură, ne trezi la realitate.

Ajunși la locul indicat pentru lucru, am fost imediat puși la muncă. Fiecare grup era obligat la un anumit randament. Supravegherea aparținea nemților dela Organizația Todt: Hermann Kaiser, Hermann Schneider și Karl Ulrich, toți din districtul Remscheid.

Era o căldură înăbușitoare. Din fericire, aveam acolo un butoiu cu apă, exclusiv la dispoziția noastră; nemții beau numai cafea. Ținutul fiind bântuit de tifos, germanilor le era interzis consumul de apă...

În grajd am aflat că Zelinskas a trimis vorbă printr'un interpret că, cine preferă să lucreze la carieră în loc de șosea, să-i plătească lui o taxă fixă fie în bani, fie în obiecte de valoare. Pentru aceasta

se va strădui să înlesnească schimbul de îmbrăcăminte contra alimentelor aduse de țărani la carieră. Numărul oamenilor desemnați să lucreze la carieră era de o sută...

25 August 1942

În drum spre grajd.

Lituanianul Lonia Serskus știa doar o vorbă nemțească „schneller“ și ne mâna mereu cu acest cuvânt. Am ajuns la marginea satului, istoviți, când am dat de Minte. Era pe bicicletă. Unii l-au salutat, scoțând pălăriile, iar alții nici nu l-au băgat în seamă, rămânând acoperiți. S'a înfuriat. Coborînd de pe bicicletă, se răsti: „Nu știți, că trebue să salutați și să vă descoperiți când vedeți un soldat german? Am să vă nvăț eu să nu uitați asta!“ Așteptă salutul tuturor și apoi își continuă drumul.

Puțin timp după aceea, ne aflăm în fața bucătăriei, în așteptarea supei. Nici măcar o săptămână întreagă nu trecuse dela venirea noastră și noi ne-am și obicinuit să dăm buzna pe poartă, la fel ca și ceilalți și să ne îmbulzim, ca să fim printre cei dintâi la primirea fierturii. Dacă cineva fusese vreodată politicos față de doamne, sau oameni în vârstă, desigur că asta trebuia să se fi întâmplat cu secole în urmă. Deodată se auziră șoapte printre rînduri: „Minte este la poartă“. Ce caută el aici? — ne întrebaram unii pe alții, îngrijorați. Dar el ne aruncă doar o privire și-și văzu mai departe de drum.

26 August 1942

Sentinelele Lonia Serskus, Alioşa Wisotzkas şi Suckerka cereau, sub ameninţări, bani pentru rachiu. Cum majoritatea celor care lucrau la şosea dispuneau de prea puţine mijloace, ori erau chiar cu totul lipsiţi de ele, impozitul acesta apăsa greu. Totuşi sentinelele şi-au ajuns scopul.

Ni s'a povestit că la carieră, Zelinskas şi sentinelele se distrau, trăgând cu puşca în sticle goale de rachiu, aşezate în pereţii carierei, deasupra capetelor oamenilor. Nimeni n'avea voie să întreprică lucrul.

Bătrâna doamnă Mejiches a fost, cu acest prilej, uşor rănită de o piatră desprinsă din perete. Zelinskas se uită la rană:

— Ai noroc, femee! zise el. Dacă rana ar fi fost mai serioasă, ar fi trebuit să te împuşc.

29 August 1942

Câţiva dintre lituanieni au rămas în corpul de gardă. După cum spusese în ajun Lonia Serskus, reese că au astăzi sărbătoare. În drum spre şosea însă, Bernhard Locker, vecinul meu din dreapta, cu vocea scăzută, zise:

— O să avem astăzi victime. Evreii ucrainieni afirmă că s'ar fi săpat o groapă mare în spatele grajdului.

Așadar, aceasta este sărbătoarea lituanienilor!

Pe la amiază, lituanienii au sosit la sosea cu căruța, fluerând veseli. Duhneau a țuică. Dădură mâna cu nemții.

...Saisprezece oameni fură împușcați.

Printre victime se afla și tânăra mamă cu pruncul ei. Era femeea cu care am vorbit în prima zi a sosirii noastre.

Segal privise pe furiș execuția. Toți cei cari făceau munca în lagăr au fost încuiați în grajd. Prin ferestruica din pod, Segal a urmărit cum victimele au fost mânațe la groapa din spatele grajdului. Bătrânul Mordko Seidner, de nouăzeci și unu de ani, ținea de mână pe orbul Solomon Wohlmann, de șaptezeci de ani. Amândoi își făceau rugăciunea. Toți au trebuit să-și lepede hainele, bucată cu bucată, cu spatele spre lituanieni. Despuiati până la piele, s'au roșogolit în groapă.

S'a făcut un gol în mintea mea. Am privit-o pe Anișoara. Gândul că...

Simțeam că înnebunesc.

30 August 1942

Duminecă...

Vieața își urmează cursul.

Femeile gospodăreau: doi bulgări de țărână, o oală de pământ și — depindea de norocul sau îndemânarea fiecăruia, să aibă în oală un dovleac, sau cartofi, sau numai apă chioară. Bărbații și copiii întrețineam focul. Din când în când, unii implorau să li

se dea două sau trei linguri de apă, a cărei lipsă se resimțea încă destul. În imediată apropiere, unii dintre noi își scuturau îmbrăcămintea și o curățau de păduchi. Cei doi bărbieri, Sporn și Dampf, au avut destul de lucru. Înăuntrul grajdului se vedeau grupuri de oameni discutând cu aprindere. Intr'un colț, profesorul Henner răsfoia paginile unei gramatici italienești sau englezești, — știam că le avea pe amândouă, iar Nori Steiner, un copil de doisprezece ani, cetia Biblia în nemțește. La câțiva pași mai încolo, Rosa Semmel-Tabac, înconjurată de tineri și bătrâni, dădea în cărți. Nu povești obișnuite, ci eliberarea grabnică, pretindea dânsa că cetește în cărți. Eliberarea va veni, insista Rosa Semmel, văzând neîncrederea dimprejur. Multor persoane le cădeau aceleași cărți, numai cărțile Miei Goldschläger erau diferite. După plecarea Miei. Rosa Semmel dădu să se înțeleagă că nu erau bune.

Coborînd din pod, spre a lua niște cartofi obținuți de Jacob Landmann la carieră, am auzit deodată un țipăt. În clipa aceea un nor de praf țâșni din tavan. Picioarul doamnei Weiss-Kréindler atârna prin el. O scândură putredă se frânsese. Din fericire doamna Weiss n'a pățit nimic.

2 Septembrie 1942

Oamenii își aveau culcușurile dealungul peretilor grajdului. Ieslele rămase dela cai, serveau de pat pentru copii. Mijlocul grajdului era lăsat liber

pentru trecere. Animația în grajd semăna mult cu cea a unei străzi de târgușor. Cele două candelă făceau să se distingă activitatea înainte de culcare. Nu departe de un tână, în jurul căruia se înghesuia lumea — avea cartofi! — un alt grup de oameni se clătina în ritmul rugăciunii. Vocile în surdină erau din când în când întrecute de nechezatul cailor. Un du-te, vino, neîncetat.

Se făcu deodată liniște completă. Oamenii își făcură semn, unul altuia. În fața noastră stătea Zelinskas!

— Unde e tinichigiul și ceasornicarul? se răsti el. Să iasă afară!

Bătrânul Semmel și Fischmann se supuseră.

Murmurele se ridicară din nou. Peste puțin cei doi reapărură, aproape fără să fie băgați în seamă. Erau într'o stare jalnică. Zelinskas, furios de îndrăzneala ce-au avut-o de a-și fi procurat dela un grăjdar niște roșii, fără să-l fi mituit mai întâiu pe el, poruncise să fie biciuiți.

3 Septemvrie 1942

Pe când stătea prietenos de vorbă cu Locker, Zelinskas zise deodată:

— Dacă te împușc pe tine, sau pe un alt evreu, îmi servesc numai patria. Evreul ne este dușman.

4 Septembrie 1942

Ne-am trezit devreme în hohotul de plâns al copilitei Suzi, fiica doctorului Siperstein.

— Mamă, mi-e foa-meee!

Câteva femei, folosindu-se de răgazul ce-l aveau până la strigătul lui Dolfi Breitner, nepotul lui Segal, „Sculați-vă și îmbrăcați-vă“, își puseră pe ele mai multe rochii; poate vor fi în stare să le schimbe pe ceva alimente.

Înainte, apelului, aranjați în rândurile obișnuite, oamenii și mai cu seamă femeile, își povesteau visele. Cea mai mare parte visaseră mâncăruri. Ochii Liliei Adler străluceau, în timp ce îi povestea lui Mizzi Hart despre peștele pe care l'a mâncat în vis. Hamerling spuse deodată:

— Fac prinsoare că la 18 Septembrie vom fi iarăși acasă.

5 Septembrie 1942

Oamenii care lucrau la carieră, s'au înapoiat îngroziți. Mizzi Locker mi-a povestit, că după ce au muncit vreo două ore, Zelinskas a fost văzut vorbind agitat cu Minte. Pe urmă părăsi cariera. Minte a rămas ca să supravegheze lucrul oamenilor. Toți munceau încordat. Desigur că se întâmplase ceva.

Zelinskas apărură din nou, de această dată într-o căruță, însoțit de câteva sentinele. Căruța se opri la

intrarea carierei. Uitându-se pe furis, Mizzi observă cum o tânără fată de vreo optsprezece ani, fu trasă jos. Hainele îi erau rupte, părul ciufulit; fața schimonosită de groază, totuși mai păstra urmele unei frumuseți remarcabile. Era o evreică ucraineană. Fugise probabil din alt lagăr și se rătăcise. Zelinskas ordonă să i se dea un târnăcop și să lucreze izolată, iar el se instalează cu încă o sentinelă în fața ei și începu să bea și să mănânce.

Fata lucra încordat și nu-și ridica privirile de pe pământ. Zelinskas se opri deodată, apucă bastonul de cauciuc și, repezindu-se spre dânsa, începu s'o lovească. Fiecare lovitură o făcea să tresară. „*Au, au, lasă-mă!*” țipa ea înăbușit. După ce obosi, Zelinskas se depărtă de ea și se așează iar la masă. Cu gura plină, ordonă să se sapă o groapă.

Fata trebuia să coboare. Se împotrivi. O bătură crunt. Dar ea tot se împotrivea. Un baston fu rupt pe spinarea ei. În cele din urmă fu împinsă în groapă. I se porunci să se culce. La capătul puterilor, cedă.

Se auzi un foc de armă...

7 Septembrie 1942

Pentru întâia oară ne-am văzut stăpânii. Frațele lui Dohrmann a sosit cu un camion, pentru a plăti lefurile supraveghetorilor. Cu dânsul mai erau inginerul Werner Bergmann, directorul firmei și Josef Elsässer, șeful de construcție. Toți trei purtau uni-

formele Organizației Todt. Bergmann și Dohrmann aveau distincția de „Sturmführer“, iar Elsässer cea de „Truppführer“. În timp ce păseau în inspecție, șoferul camionului, neamț și el, vindea acelora care lucrau în imediata lui apropiere, niște cutii de chibrituri.

10 Septembrie 1942

Amurg..

Eram tocmai laolaltă cu familia doctorului Rudich, inginerul Heinz Rosengarten și soția lui, Annie și Mizzi Hart, și puneam la cale să cumpărăm două găleți cu cartofi, când deodată răsună scurt:

— „SS“!

Nu trecură nici două minute și o voce tună:

— Repede, repede! Afară cu voi și cu sdrențele voastre!

Heinz, par'că schimbat cu totul — am mai auzit astfel de cuvinte când ne-au ridicat de dincolo — ne șopti cu chipul radios, pe când coboram scările:

— Cu siguranță că au venit să ne ducă iar dincolo! Annie dragă, îți vei putea serba ziua ta acolo!

Afară am recunoscut printre nemții sosiți, pe același gradat dela SS, care ne luase de dincolo.

Tăcere.

Dolfi Breitner fu chemat de un ofițer. Puțin după aceea, vocea lui răsună:

— Trebuie să predăm numaidecât blănuri, haine îmblănite, căciuli, piele, tălpi, lighene, lămpi de gătit și bani. Cine nu se va supune, va fi împușcat.

După vreun sfert de oră colectarea a fost suspendată. Se întunecase prea repede. Nemții încărcară prada și plecară.

Acum nici cartofi nu vom mai avea, deoarece Heinz, care vânduse un costum și trebuia să avanseze suma necesară, dăduse toți banii, nemților.

11 Septemvrie 1942

Înapoiindu-ne în lagăr, am văzut pe un străin stând rezemat de poarta grajdului.

Era un evreu ucrainean din ghetoul din Uman. Avea soția și sora în lagăr și căpătase permisiunea să le ia la Uman.

Minte și Zelinskas au avut o convorbire mai lungă cu el și i-au controlat actele. I s'a dat ordin să rămână noaptea în grajdul nostru.

12 Septemvrie 1942

Dimineața, înainte de apel, în drum spre bucătărie, am fost oprit de sora străinului, care m'a întrebat îngrijorată:

— S'a întâmplat ceva rău fratelui meu?

— Nu știu, i-am răspuns eu. Ce-ar fi putut să i se întâmple?

În rând, scurt timp înaintea apelului, am aflat că în timpul nopții, câțiva dintre cei care dormeau aproape de ușă, au fost treziți de glasurile turburate de băutură ale lui Minte și Zelinskas. Au căutat pe străin și l-au somat să iasă. Peste câteva minute se auzi o împușcătură. Dimineța nu i s'a mai găsit urma.

13 Septemvrie 1942

Duminecă...

Neamțul voluminos revine, însoțit de câțiva SS. Intră de această dată în grajd și ordonă să golim fiecare rucsacurile. Doamna Kreisel îi roagă să i se lase paltonașul sdrențuit al Selmei, fetița ei de zece ani. Degeaba! Printre alte lucruri nemții luară săpun și o oglindă pentru ras.

După masă, toate necazurile păreau uitate. Neamțul Hermann Kaiser s'ar fi exprimat față de Leova Zuckermann, că la 1 Octomvrie se va termina campania de lucru.

Fel de fel de versiuni începură să circule cu privire la soarta noastră. Ucrainiencile din sat, care lucrau și ele la șosea despărțite de noi, vor fi probabil trimise acasă, iar lagărul lor instalat în clădirea școlii, se va desființa. Dar ce vor face cu noi? Unii se arătau foarte sceptici. Alții, dimpotrivă, credeau că în primele zile ale lui Octomvrie ne vor elibera,

trimițându-ne înapoi — dincolo. Oamenii se cutremurau, amintindu-și de mizeria în masă, tifosul, casele distruse în care au fost băgați unii peste alții, umilința, bătaia, cuvintele de batjocură ale ofițerilor: „Ați venit aici să pieriți, nu să trăiți“, ne ziceau ei mereu. În fiecare zi, un om trecea cu căruța din stradă, în stradă, se oprea în fața fiecărei case și striga: „*Aveți un mort?*“, Câteodată i se răspundea „*Nu încă!*“. Totuși față de Mihailowka...!

14 Septembrie 1942

Apelul.

Kiesel și Minte și-au făcut apariția.

Cu toate că fusesem numărați, Minte nu se grăbi să dea semnalul de plecare. Privirile noastre se opriră asupra subofițerului lituanian, care, trecând printre primele rânduri ale coloanei, porunci unei femei să treacă la oparte. Ea îl privi speriată... Un gest nerăbdător o făcu să iasă mai repede.

O sentinelă o conduse la celălalt colț al grajdului. Stryjenskas păsea încetișor, privind pe fiecare. Privirile mele se întâlneau cu ale Anișoarei. Cui va veni rândul acum?

În câteva minute douăzeci și cinci de oameni fură scoși din rânduri și puși lângă gard.

Stryjenskas păru că atinsese numărul dorit, căci se îndreptă spre nemți.

Semnalul de plecare totuși nu se dădu încă.

O femeie, care făcea parte dintre cei aleși să fie împușcați, își chemă băiatul care se afla printre noi, își scoase haina de pe umeri și i-o dădu. Nici o lacrimă nu curse din ochii ei sau ai lui. Femeia își îmbrățișa doar băiatul fără să spună o vorbă, după care fu silită să-i dea drumul, fiindcă coloana se puse în mișcare.

Mă clătinam pe picioare când am trecut poarta. Nici unul nu se uita la celălalt, fiecare dintre noi părea că iuțește pasul, ca nu cumva Stryjenskas, Kiesel sau Minte să mai aleagă pe cineva. Ne temeam să privim îndărăt. Cei douăzeci și cinci vor fi împușcați în absența noastră. Cine nu mai poate să lucreze bine, n'are dreptul să fie hrănit cu supa, de mazăre a societății Dohrmann. Deci trebuie împușcat. Nemții nu hrănesc pe acei care nu mai pot aduce nici un folos.

Nu am trecut bine poarta, când văd cum o femeie este târîtă afară din primele rânduri. Se strecurase probabil de sub privirile iscoditoare ale subofițerului, dar din nefericire fusese descoperită de Wisotzkas. În desnădejdea ei, striga:

—Vreau să muncesc ! Lăsați-mă să mă duc la lucru!

Sentinelele rămaseră nemișcate la rugămintea ei. Doar nu era decât un animal dus la tăiere.

Au tras-o îndărătul gardului. Vaetele ei se auzeau din ce mai slab.

— Repede! „*Schneller!*“ urlau sentinelele și cu paturile puștilor și ciomegile ne siliră să umblăm mai repede, ca să câștigăm timpul pierdut.

La înapoierea noastră, m'am uitat distrat la poarta care ducea înspre terenul grajdurilor. O firmă spălăcită purta o inscripție în limba germană și ucraineană: „Răpciugă“. Foarte bine! oare nu împărțeam noi ieselesle cu caii? Societatea August Dohrmann Arbeitsgemeinschaft ne trata întocmai ca pe niște cai, o singură deosebire că pe cai nu-i împușcau atât de ușor! Caii erau scumpi. Evreii? „O singură lopată valorează mai mult decât zece evrei!“ spunea un neamț dela Organizația Todt, zărind la lucru o lopată în mijlocul drumului.

Cismarul Fleischer, unul dintre meseriașii care aveau ordin să umple groapa după execuție, ne spuse că sosind acolo, cam la cinci sute de metri depărtare de grajd, într'un luminiș al pădurii, a auzit niște șoapte care urcau chiar din groapă. Din nefericire însă, șoaptele au fost auzite și de Stryjenskas, care îndreptă imediat revolverul spre locul de unde veneau și trase. Groapa fu apoi umplută cu pământ.

Seara târziu intrară la noi câțiva lituanieni. Erau beți. Unul din ei ne spuse că evreii înainte de a fi fost duși la locul de execuție, dădură bani și aur pentru a fi împușcați mortal.

15 Septembrie 1942

Lucram pe șosea aproape de o coloană de evrei din lagărul Tarasiwka. Câțiva dintre ei se apropiară în timpul pauzei de o jumătate de oră, ca să caute rude sau cunoscuți. Printre ei se aflau și evrei

din Polonia, Ucraina și România. Era și o pereche căsătorită din Germania.

La înapoierea noastră în grajd, ni s'a povestit că SS Untersturmführer Friese ne vizitase lagărul.

16 Septembrie 1942

Se șoptea că în urma vizitei lui Friese. Minte a întocmit o listă de o sută cincizeci de oameni, spre a fi trimiși în lagărul din Naraewka.

La întoarcerea dela lucru, ni s'a cetit lista. Unora le era indiferent în care lagăr aveau să muncească. Însă doamna Kron și fiica ei izbucniră în plâns și se rugau de Minte să le lase pe loc. Minte admise, făcând cu mâna un gest mărinimos. Fericită, doamna Kron se plecă și-i sărută mâna.

17 Septembrie 1942

În vreme ce noi lucram la șantier, cei o sută cincizeci de oameni de pe listă fură porniți spre Naraewka.

18 Septembrie 1942

Seara de Roș Hașana.

În mijlocul podului pâlpâia un fel de candelă improvizată — o sticlă de Eau de Cologne, umplută cu gaz, și cu un fitil de vată. Fiecare ședea,

ca de obicei, pe culcușul lui. Dar în astă seară, oamenii erau mai agitați. Păreau că așteaptă ceva. Masa noastră, veșnica supă de mazăre, fu înghițită la repezeală — poate chiar mai repede ca altă dată. Doamne! Fie-ți milă de noi! Și instinctiv, ne îndreptarăm unii spre alții, urându-ne reciproc o viață mai bună. Imbrățișări mute, patetice!

Soția doctorului Rudich avea încă de acasă o mică rezervă de miere, din care servi pe fiecare din jurul ei. De jos se auzi un zumzet, ca de sinagogă. Bătrânii noștri se rugau — se rugau cu atâta ardore! Bătrânul Zuckermann, Doctorul Rudich, Weininger și alții, implorau pe Dumnezeu pentru salvarea noastră. Mizzi Hart se ținea de Anișoara și de mine. Era singură, sărmana, și simțea nevoia unei familii.

Stingerea.

Fiecare se retrase în culcușul său, ca un câine. Undeva, departe, era o casă, un cămin, o familie.

20 Septemvrie 1942

Duminecă...

Oamenii se despăduchiau, alături de alții care-și preparau mâncarea. Lucrurile astea nu ne mai făceau nici o impresie. Câteva femei își tăiau părul.

Profesorul Dr. Gottlieb, înconjurat de Doctorul Rudich, Doctorul Seidner și profesorul Henner, cita din „Eremita”.

Claxoane.

Se apropiau mașini.

- „SS“!

Ca iepurii, oamenii dispărură cu toții în grajd. Locul rămase gol.

Iarăși aceeași voce prusacă:

— Repede! Repede!

Era Scharführer Mass, cumnatul lui Hennes din Organizația Todt, supraveghetor al lagărului din Tarassiwka, unde locuia împreună cu nevasta lui. Fiul lor, Ernst Josef (Hans) Hennes, era șofer pe un camion al societății Dohrmann.

Ni s'a spus să facem un cerc în fața grajdului și să golim rucsacurile înaintea noastră. Ofițerii SS cercetau fiecare grămadă și ce socoteau că le trebuie, puneau într'un sac: cămăși, chiloți, ciorapi, pantofi de damă, prosoape, săpun, cearceafuri, cuțite, furculițe și linguri. Câțiva dintre noi fură percheziționați. Banii găsiți asupra lor fură luați de către ofițeri. Un ofițer, observând privirea plină de dispreț a lui Mizzi Hart, pe când strecura sticluta ei cu Eau de Cologne în buzunarul său dela haină, făcu un gest cu mâna parc'că ar fi vrut s'o lovească, dar o lăsă numaidecât jos și trecu mai departe. Un ofițer, însoțit de Kiesel, colecta întretimp inele, verighete și alte obiecte de valoare. Noi înși-ne trebuiam să le aruncăm într'o servietă purtată de Kiesel, par'că am fi luat parte la o colectă de stradă. Au mai cerut și restul documentelor ce din întâmplare unii dintre noi le mai aveau asupra lor. Considerau poate și documentele ca pradă de războiu? În orice caz le-au aruncat într'un sac.

Zelinskas apăru pe șosea. Era ceva neobișnuit din partea lui. De obicei Minte și Kiesel veneau în inspecție la șosea. Minte venea de regulă pe bicicletă, privindu-ne numai în trecere, pe când Kiesel nici nu se uita la noi, nici nu răspundea salutarilor noastre, când se oprea să primească raportul sentimentelor.

Imediat după Zelinskas apăru și Kiesel. Prezența lui ne înfiora. Amândoi își dădură mâna și discutară timp îndelungat. Wisotzkas se apropie de ei.

În timp ce Kiesel își continuă drumul spre un alt grup, Zelinskas se plimba pe bicicletă, încolo și înapoi, printre noi.

Wisotzkas a trecut și el în sus și în jos. Simteam cum ne spiona toate mișcările și privirea lui ne deveni insuportabilă. Am continuat să lucrăm într-o mare încordare.

Interpretul nostru, avocatul Leova Zuckermann, veni spre noi, cu fața crispată:

— Pentru numele lui Dumnezeu! șopti el. Vedeti-vă cu toții de lucru! S'a săpat o groapă în porumbiște!

O groapă?

Anișoara și cu mine ne-am uitat unul la altul...

Wisotzkas se opri.

După o clipă, el se îndreptă spre micul grup format din sora de caritate Sali Fuchs, mama și mătușa ei. Cu coada ochiului urmăream cum se răsteste la cele două femei mai în vârstă, să-l urmeze. Sali Fuchs tresări, dar femeile lăsară automat să le

cadă uneltele, îmbrățișară fata, și-l urmară. Peste câteva clipe dispărură în câmpul de peste drum.

Două împușcături...

Un țipăt de desnădejde...

Sali Fuchs leșinase, dar după câteva minute sentinela o readuse în simțiri cu câteva paturi de pușcă.

În drum spre grajd, oamenii discutară în șoapte despre cele întâmplate. Unii spuneau că se așteptaseră la aceasta, deoarece Zelinskas nu le putea suferi. De multe ori își bătuse joc de mătușa lui Sali, că purta șoșoni în vară. S'ar fi exprimat că le va suprima pe amândouă.

În lagăr, Sali fu lăsată singură. N'am condolat-o. N'avea nici un rost. Oare vitele de tăiat se condolează între ele? Eram cu toții actorii unei piese macabre, iar nimeni dintre noi nu cunoștea rolul pe care-l juca. Totul depindea de gradul de ingeniositate al regisorului german.

22 Septembrie 1942

Un strigăt disperat de copil: „Mamă“! urmat imediat de țipetele altor oameni, ne făcu să tresărim din somn. Țipătul părea să vină de jos. Cineva dintre noi pipăia în întuneric drumul spre scară, ca să afle cauza.

Nimic serios, ni se spune după câteva minute încordate. Hannerl, fetița de nouă ani a lui Weininger, avusese un coșmar. Visase că Minte i-a poruncit să se culce în groapă. Țipătul ei a trezit-o. Oamenii neștiind despre ce era vorba, auzind țipătul, au început să țipe și dâșii.

25 Septembrie 1942

Șoferul Hennes spuse tânărului Poldi Weisselberg:

— Sunteți ca vitele cumpărate de un măcelar. Una este tăiată astăzi, alta mâine. Fiecăreia îi vine rândul.

Aceste cuvinte au fost rostite cu un aer de compătimire.

26 Septembrie 1942

Au fost aduși câțiva prizonieri sovietici, care au început să lucreze la o rețea telefonică, nu departe de noi. Supraveghetorii lor erau germani mai în vârstă, îmbrăcați în haine civile. Bătrânul Weisselberg, recunoscând printre supraveghetori pe un neamț din Bucovina, un prieten de-al lui, îl strigă pe nume. Acesta, vădit surprins, veni spre Wiesselberg și stătu de vorbă cu el. După câteva minute, Lennert, neamțul, se întoarse la grupul său. Numele de Lennert îmi evocă un episod. Un tânăr Lennert, aflând că am venit din Germania, m'a întrebat dacă țaranii de acolo vorbesc tot românește. Când i-am răspuns că nu, păru dezorientat. Nu știu ce și-o fi închipuit. Astăzi, probabil, face și el parte din Wehrmacht, din Herrenvolk.

Iom-Kippur...

Erau atâtea lucruri de gândit, sau mai bine de uitat...

Am lucrat la o trecere de nivel. În pauză, fiecare în parte, făcu rugăciunea pentru pomenirea morților...

Wisotzkas sosi cu căruța dela un alt grup. Sări jos, se uită la o notiță ce-o avea în mână și se îndreptă spre doamna Kron. Răstit, o somă să se urce în căruță.

— Nu, nu! țipă ea, pentru numele lui Dumnezeu, lasă-mă să trăiesc! Lucrez doar bine, nimeni nu se poate plânge de mine.

Rugăminți zadarnice.

Wisotzkas era neînduplecat.

— Haide, marș! zberă el.

Mama și fiica plâneau amarnic. Nerăbdător, Serskus veni și el și începu să bată fata. Apoi lovi și pe bătrână cu patul puștii și o îmbrânci spre căruță.

Doamna Kron, din căruță, cu brațele întinse spre fiica ei, țipa, cu ochii scăldați în lacrimi:

— Copila mea, ajută-mă!

Căruța se puse în mișcare. Se opri în fața altui grup, familia Wilhelm Weisselberg. Bătrâna Bromber, mama doamnei Weisselberg, fu somată să treacă alături de doamna Kron. Ca nu cumva bunica lui să fie și ea bătută, Poldi o ridică în brațe și-o așeză în căruță, care se puse în mișcare și dispăru dincolo de privirile noastre.

Două împușcături...

29 Septembrie 1942

Am făcut pentru Sukerka un portret în creion și am căpătat două mere.

30 Septembrie 1942

Jablonover și soția lui fură trimiși dela carieră la șosea. Lucrau în apropierea noastră. Lituanianul Romko, trecând printre noi, se uită atent la fiecare cum lucrează, dar privirile lui erau mai cu seamă ațintite asupra lui Jablonover. În cele din urmă, se opri în fața lui și îl pofti să-l urmeze. Doamna Jablonover se uită speriată, era gata să leșine, dar își reveni. Soțul ei, lăsând să-i cadă târnăcopul din mână, urmă pe Romko în câmp.

...Tăcere.

Trecură câteva minute, după care reapărură amândoi. Jablonover își relua în tăcere lucrul.

Am aflat că Romko pusese ochii pe cismele lui Jablonover, pe care le încercă la câmp. Nu-i veneau.

La carieră, supraveghetorul Fedia ceru un costum lui Jakob Landmann. Refuzul ar fi însemnat împușcarea. Supraveghetorul era socotit printre noi drept om bun, care bătea numai rareori.

2 Octombrie 1942

Dimineată...

Heinz s'a plâns că i s'a furat pâinea. Nu era pentru întâia oară că dispăreau unele lucruri, dar

până acum pâine nu s'a furat. Oamenii bănuiau pe cineva, dar nu puteau dovedi cu nimic.

Annie, soția lui Heinz, s'a îmbolnăvit de tifos.

Minte a avut o convorbire cu Segal. Cerea o mare sumă de bani sau bijuterii. În schimb a făgăduit să lase deocamdată în pace bolnavii aflați printre noi. Nu i s'a spus că cele mai multe cazuri erau de tifos. Bolnavii erau în îngrijirea doctorilor Locker și Siperstein. Însă la ce bun? Nu aveau medicamente!

4 Octomvrie 1942

A murit Mia Goldschläger.

Ne-a vizitat Willi Kustin din Organizația Todt, comandantul lagărului ucrainienelor din sat. Segal m'a prezentat ca pictor, cu studii făcute la München. Kustin mi-a dat mâna, spunând:

— Nu dispera, va fi bine!

După plecarea sa, l'am întrebat pe Segal dacă Kustin era într'adevăr neamț.

5 Octomvrie 1942

După ce la șosea s'a dat lui Kiesel raportul obișnuit, Lili Adler, de douăzeci și doi de ani, fiica doctorului Rudich, avu o criză de nervi. Plângea, spunând că Arthur Kiesel a privit-o atent înainte de a-și continua drumul spre alt grup. Lili își închipuia că a dat ordin ca să fie împușcată. N'am putut s'o liniștim.

După amiază, bătrâna Lublin, care lucra cu soțul și cele trei fiice ale ei, a fost somată de Serskus să se urce în „*carul mortuar*”, împreună cu bătrâna Koifman. S'au auzit sau nu s'au auzit împușcăturile? Totul ni s'a părut așa de natural, încât am rămas nemișcați. Cine va fi următorul?

6 Octomvrie 1942

Doctorul Arnold Goldenberg s'a sinucis, înghițind niște tablete, pe care și le adusese de acasă. Avocatul Doctor Horniker, obișnuia să spună când vindea din tabletele pe care le avea de acasă: „*Trădesc din moartea mea!*” — Doctorul Goldenberg a preferat sinuciderea, sfârșitului pe care-l socotea inevitabil: acela, de a fi împușcat în orice clipă, ca un câine turbat.

Deși nu încăpea nici o îndoială că doctorul a voit să-și curme viața, el a fost totuși lăsat pe culcușul lui și îngrijit de doctorii Locker și Siperstein.

7 Octomvrie 1942

Doctorului Goldenberg a început să-i țâșnească sângele prin urechi, nas și gură.

Din ordinul lui Minte fu împușcat de o sentinelă.

Bietul doctor! A încercat să evite tocmai un astfel de sfârșit. Iarăși regisorul german, dovedi să aibă predilecții pentru scene macabre. Dece să nu împuște și un sinucigaș?

9 Octomvrie 1942

Anișoara și cu mine veniam dinspre bucătărie cu lighenașul de supă, când farurile unei mașini luminară terenul. Un camion se opri lângă noi.

— Mă jidane!

Am tresărit, surprinși. Ni s'a adresat în românește. Un jandarm român scoase capul din mașină. Totul se'nvârtea cu mine.

Nerăbdător, jandarmul repetă:

— Mă jidane!

Vroia să știe, dacă printre noi se află un oarecare Kostiner și familia lui. Il căutase în diferite lagăre, cu permisiunea Gestapoului, deoarece Guvernământul român a încuviințat transferarea lui Kostiner la Moghilev, unde trebuie să lucreze la o turnătorie. De fapt, Kostiner era la început cu noi, dar a fost trimis în altă parte. Chemarăm pe Segal să spună jandarmului unde se află.

Căutarea lui Kostiner a fost marele eveniment al zilei și comentariile se țineau lanț. Poate...?

12 Octomvrie 1942

Mișa, un evreu ucrainian, fost prizonier de războiu, a fost împușcat de Wisotzkas pe când lucra într'un alt grup. Herschl Semmel, un tânăr de optsprezece ani, care lucra cu acest grup, departe de coloana noastră, îmi povesti că Wisotzkas ar fi

somat pe Mișa să-l urmeze, însă acesta izbuti să-i smulgă arma și să tragă asupra lui. Wisotzkas fu rănit ușor. Intre timp o altă sentinelă trase în Mișa. Acesta scăpă arma din mână. Wisotzkas se repezi și apăsă pe trăgaci. Mișa nu s'a mai mișcat.

15 Octomvrie 1942

Mi s'a dat ordin din partea lui Kiesel să scriu: „Intrarea fără permis în lagărul evreilor, strict interzisă“.

Minte a plecat în concediu și se va înapoia la sfârșitul lunii. Atunci voi trebui să-i fac portretul în acuarelă.

18 Octomvrie 1942

Vremea s'a schimbat brusc. E frig...

Seara, Segal a ținut sfat cu câțiva, cu privire la situația noastră. Heinz, care în calitatea sa de inginer de drumuri era în strânsă legătură cu Bergmann și Elsässer, era de părere că ar trebui să se găsească un mijloc ca Segal să meargă la Gaisin și să aibă o convorbire cu cei doi. După părerea sa, Bergmann și Elsässer erau accesibili unei oferte ispititoare în bani, ca să ne trimeată înapoi, imediat ce campania de lucru va fi terminată.

Oamenii s'au adunat în podul grajdului, che-mați de Segal. Dacă n'ar fi fost sârma ghimpată și strigătele sentinelor de afară, am fi găsit adunarea destul de spectaculoasă. În timp ce se îndreptau spre locul din mijlocul podului, pășind cu precauțiune pe scândurile șubrede, oamenii făceau un misterios joc de umbre, ce plutea în lumina firavă. Restul po-dului zăcea ca de obicei în întuneric.

Segal ne povesti vizita sa la Gaisin. Izbutise să mituiască pe un subofițer lituanian, care urmând să plece la sediul societății, a consimțit să-l ia cu dânsul. Acolo, a obținut o întrevedere cu Bergmann și Elsässer. Le-a oferit bijuterii și o însemnată sumă de dolari, ca să facă în schimb sugestiile necesare la „Abschnittsbauleitung II“, al cărui șef era ingi-nerul Stracke. Ei s'au declarat de acord, făgăduind să dea răspunsul peste câteva zile.

— Sunt convins, termină Segal, că totul se va aranja în bine.

Ne-am împrăștiat plini de speranță.

— Este un lucru tare curios cu noi! spuse bă-trânul Schärf, gânditor, când se îndreptă încetșor spre scară. La o epurație, plătim ca glonte să ne ni-merească mortal, iar acuma plătim ca să fim trimiși dincolo. Aici pierim de un glonț, pentru care plătim, iar acolo de mizerie, pentru care deasemeni vrem să plătim!

20 Octomvrie 1942

Duminecă...

Selma Eisinger, o fată de optsprezece ani, mi-a promis cartea „*The Home And The World*“, pe care o avea cu dânsa. Deocamdată o citea Edy Weiss.

21 Octomvrie 1942

Știri neliniștitoare.

Nu vom fi eliberați. Kustin ar fi spus bătrânului Stammmler, că vom fi reținuți pentru curățarea zăpezii.

23 Octomvrie 1942

Lucrul la carieră a încetat și toți am fost trimiși la șosea. Șanțul pe care îl începem trebuie să aibă o adâncime de un metru și o lungime de șapte kilometri.

Neavansând destul în lucrul meu, am fost bătut de Sukerka. Imi dădu să înțeleg că voiui mai fi bătut, dacă nu-mi voiui termina porțiunea. Mi-au ajutat doamna Sporn, soția coaforului, împreună cu fiica ei Henia. La urmă veni și Erbsental.

A plouat tare. Din ordinul lui Kiesel am rămas în lagăr.

După apel, Zelinskas ne-a dat ordin să mergem cu toții la carieră și să luăm târnăcoapele și lopețile. Nici un bărbat, nici un meseriaș, nici chiar Segal, n'avea voie să rămână. De acolo vom fi duși „unde-va”. Zâmbetul lui ironic și aluziile sale misterioase făceau să nu ne simțim tocmai bine. Ce gând aveau? Ce plănuiau în privința femeilor?

În drum spre carieră m'am frământat într'una. Ce va fi cu Anișoara? Cu celelalte? Am pus stăvilă gândurilor mele.

Am fost escortați prin sat și ni s'a spus să ne oprim în fața școlii, fostul lagăr pentru ucrainience. Stăteam încă în fața clădirii, aștepând — ce? — când Kiesel, Kaiser, Ulrich, Schneider, Kustin și Zelinskas se apropiară de noi. A sosit și coloana de femei, dar aceasta dispăru într'o casuță izolată de lângă biserică. Ni se ordonă să lăsăm uneltele afară și să intrăm în clădirea școlii.

Înăuntru ne-au spus să ne culcăm pe jos, strâns lipiți unul de altul.

...Au vrut numai să vadă, dacă putem încăpea cu toții acolo, căci era vorba să ne încartiruească în școală.

Femeile fură retrimise la grajd, iar noi am fost puși să săpăm gropile pentru gardul de sârmă ghimpată.

După amiază, Anișoara mi-a povestit că Ana OZRUD, vecina ei în convoiu, înfricoșată de ceeace i

s'ar putea întâmpla, mâncase aproape toată pâinea, căpătată în ajun în schimbul unui obiect. Voia să moară cel puțin sătulă!

25 Octomvrie 1942

Duminecă...

N'am putut căpăta cartea dorită. Fusesse întrebuințată între timp pentru răsucit țigări de mahorcă.

26 Octomvrie 1942

Supraveghetorul Pita Mihailowsky mi-a cerut să-i fac portretul pe sosea, îngăduindu-mi să schimb târnăcopul cu pensula de acuarelă. După vreo cinci-sprezece minute am fost nevoit să întrerup lucrul. Degetele îmi erau degerate. Pita dăruie Anișoarei câteva mere murate.

27 Octomvrie 1942

Se spunea că n'ar fi loc pentru toți în școală. S'au adus nuele din pădure ca să se înalțe două etaje de boxe, în încăpere. Kustin trebuia să păstreze, în orice caz, cele două camere și bucătăria, clădirii.

S'a făcut foarte frig și vântul suflă puternic. Câțiva și-au legat paltonul cu o frânghie.

Kiesel văzu o tânără doamnă cum își face nevoile ceva mai departe de grupul nostru și îi strigă să vină mai aproape. Nu se va întâmpla nimic, dacă oamenii își vor face nevoile numai la zece metri de sanț.

28 Octombrie 1942

Au sosit alți cincizeci evrei de dincolo, bărbați și femei.

29 Octombrie 1942

Am vorbit cu noii veniți. Erau evrei ucrainieni din Moghilev. Ahtiați după știri din afară, am vrut să aflăm totul dela ei. Dar nici ei nu prea știau multe. Pare-se că nemții au ocupat Stalingradul.

Seara, trecând pe lângă culcușul lui Marcel Gâtlan, am auzit o discuție între doamna Landmann, doctorul Seidner și Poldi Weisselberg.

— Și dacă au luat Stalingradul, sau nu? zicea doamna Landmann, apatică. Drept să vă spun, nu mai pot. Ce rost are să sperăm? Chiar dacă sovieticii vor ține frontul, sau îi vor da pe nemți înapoi, o să vină ei la timp ca să ne salveze?

Poldi protestă vehement:

— N'ai dreptate, conică! Nu vieața noastră contează, ci salvarea omenirii! Afară de aceasta, aş avea şi eu o bucurie grozavă, să mă pot răzbuna pe Minte, Kiesel, Zelinskas şi pe cei dela Dohrmann, că au omorât atâţia oameni nevinovaţi.

— Şi totuşi, Poldi, interveni Doctorul Seidner, tu însuţi ai ridicat-o pe bunica ta s'o așezi în căruță. Dece n'ai omorât atunci sentinela? Dealtfel, observ că în lista înșirată de tine, n'ai menționat și pe Wisotzkas, ucigașul bunicii tale. Uită-te la mine. N'am fost recunoscător ucigașului tatălui meu, când mi-a oferit deunăzi o țigară? Ce-i demnitatea, tinere? Vorbești de răzbunare? Nu văd pe nici unul dintre noi să se răzbune. Dar, în definitiv, ce rost are să ne înfierbântăm? — Ascultați-mă pe mine: nu scăpăm de aci!

1 Noemvrie 1942

Duminecă...

Anişoara şi cu mine ne-am îmbogăţit. Am reuşit să schimbăm ultima mea cămaşă pentru ceva alimente.

Am suflat câteva ore în focul aprins între două pietre de ni s'au înroşit ochii, dar boabele de fasole tot tari rămăneau. Am apelat în cele din urmă la vecinii noştri, doamna Toni Vogelhut din Berlin şi fiul ei, Lothar, de şaptesprezece ani, în a căror vatră pâlpâia un foc vesel.

Conversația noastră aluneca asupra capitolului veșnic amar: „*schimburile*” și pe urmă, la situația în genere.

— Când vom fi iarăși acasă, zicea doamna Vogelhut suspinând adânc, și vom povesti celorlalți ce am pățimit, nu ne vor crede. E atât de groaznic, încât nici nu-i de crezut. Mai rău decât cum ne este, nu se mai poate. Cred că am atins culmea suferințelor!

A început să plângă. La fel se întâmplă cu fiecare, îndată ce începem să vorbim.

2 Noemvrie 1942

Am săpat la extremitatea coloanei, unde ne-a fixat locul Pita Mihailowsky, ca să pot termina portretul lui, neobservat de Kiesel sau de sentinele.

Era greu să lucrez alternativ cu târnăcopul și cu pensula.

După amiază, — mai era poate încă o oră de muncă — am auzit deodată două împușcături. Am tresărit. Fusesem atât de absorbit de portret, că uitasem situația noastră de „vânat liber”. După câteva minute am aflat că Fredi Breitner, fratele lui Dolfi, ar fi fost împușcat. Dar nu! Fredi fusese văzut tocmai venind cu grupul său din direcția opusă. Cine să fi fost? Lili Adler, privi în gol. Il avea pe fratele ei, Gery, jos la coloană. Când lucrul încetă și intra-răm în rânduri pentru a fi numărați, am aflat că Lothar Vogelhut a fost răpus de un glonț al lui Wisotzkas! Mama și fiul se duseseră pentru nevoile lor, la cincisprezece metri distanță de șanț, în apro-

pierea unei grămezi de sfeclă de zahăr. Wisotzkas ochi și trase în băiat, pe care-l nimeri în rinichi.

— Mamă, mă doare! strigă Lothar și căzu la pământ.

După câteva minute își dădu sufletul. Mama disperată, scoase un țipăt și se aruncă peste corpul sângerând al copilului.

Wisotzkas și un alt lituanian — venit de curând — sbiară la ea să se înapoieze la lucru. Dar ea nu-i auzi. Sentinelele o loviră în cap și o îmbrânciră spre șant.

Profesorul Henner și Zoni David trebuiau să sape groapa în care Lothar fu aruncat, după ce fusese despuiat până la piele. Hainele le luă Wisotzkas.

Zelinskas veni seara în grajd s'o consoleze pe doamna Vogelhut și-i oferi o pâine albă...

Anișoara zâmbi amarnic și-mi spuse în șoapte:

— Sărmana! Gustave Flaubert descrie în „*Salambo*“, cum Amilcar Barca trebuie să sacrifice pe fiul său Anibal, dar îl substitue prin fiul unui sclav. După ce acesta fusese scos din casă. Amilcar ordonă să se dea sclavului o masă bună. Sclavul înghite bucatele cu lăcomie, în timp ce lacrimile îi curg șiroaie...

Wisotzkas ar fi spus lui Zelinskas că împușcase pe Lothar pentru că acesta ar fi furat sfeclă.

3 Noemvrie 1942

Oameni bine informați știu că Wisotzkas îl împușcase pe Lothar, pentru cu totul altceva: Înainte cu

câteva zile, ceruse profesorului Dr. Gottlieb, să-i dea haina de pe dânsul. Cum acesta refuzase, Wisotzkas a împuşcat pe Lothar ca un avertisment pentru cei cari se opun. Locker îmi spuse că se aşteptase ca el să fie victima. Nu înţeleg nimic.

6 Noemvrie 1942

Minte s'a întors dela Berlin. Arată rău. Ce noroc pe el să nu fie la cheremul sentinelor, care cu plăcere ar putea lua obrajii lui scofălciţi drept pretext pentru a fi epurat!

8 Noemvrie 1942

Duminecă...

În revărsatul zorilor ne-am trezit acoperiţi de zăpadă. Tremuram de frig. După apel, ne-am mutat cu toţii din pod, jos. Cel mai mic loc fu imediat ocupat, astfel încât a trebuit să sărim unul peste altul, ca să ajungem la culcuş. Nu mai era nici o trecere liberă.

Anişoara şi cu mine ne-am găsit un colţişor la picioarele familiei Otto Freier. În timpul nopţii, am simţit că cineva se căţara peste noi, duhnind grozav a ţuică.

Am tresărit.

Era Zelinskas. Venise să-i dea de băut lui Trude Freier, o fată de nouăsprezece ani, ca să se încălzească. Pe jumătate adormită, fata refuză la început, dar în cele din urmă luă o înghițitură, în vreme ce Zelinskas sorbea de zor.

Era obiceiul lui să ofere fetelor alcool.

9 Noemvrie 1942

Primarul satului a protestat că o parte din cai rămăseseră afară în frig și ceru să fie băgați în grajd.

Anișoara și-a făcut o pereche de „șoșoni” de mai multe funii de ceapă.

10 Noemvrie 1942

Minte a mutat o parte dintre noi în școală; restul trebuia să mai stea în grajd, până se vor fi terminat cele două etaje cu boxe.

Urma să fim îngrămădiți câte patru inși în niște găuri de un metru șasezeci lărgime și optzeci centrimetri înălțime.

În drum spre școală, „șoșonii” Anișoarei s’au ferfenițit. Noroc că frigul a mai slăbit.

La noul nostru domiciliu a fost un zgomot infernal! Fiecare voia să stea acolo unde se cuibărise

altul mai înainte. Mulțimea țipa, împingea și înjura. Copilașii scânceau. Nici o lumină! Toată mișcarea se făcea pe întuneric și în cea mai mare zăpăceală.

11 Noemvrie 1942

Vreo sută de oameni din cei care rămăseseră în grajd, fură transferați într'un alt lagăr.

Spre seară, se ivi Zelinskas, ca să vadă dacă mai este loc pentru alți o sută treizeci și șapte oameni; a trebuit să constate însă că nu era loc decât cel mult pentru vreo patruzeci.

12 Noemvrie 1942

Minte a dat ordin ca toți cei care erau slabi, sau bolnavi, să fie împușcați.

O sută și șapte căzură victime.

Vreo treizeci fură luați printre noi. Pentru ce au fost împușcați? Pentru că nu era loc pentru toți. Așa își manifesta Minte compătimirea sa față de ceilalți.

Nu știu ce-o fi gândit Kustin, stăpânul celor două camere și al bucătăriei.

15 Noemvrie 1942

Munceam încă la șanț.

Uneori ni se părea peste putință să săpăm, din cauză că pământul era înghețat. Totuș, n'aveam încotro. Sentinelele și-au aprins un foc mare și se țineau în preajma lui.

Era ger aspru.

Domnul Korn fu apucat de ameteală. Se clătina. Wisotzkas îl privi atent și ordonă lui Herschl Semmel și lui Bernhard David să sape o groapă la celălalt capăt al șanțului.

Korn fu somat de Wisotzkas să-l urmeze...

Din ordinul lui Wisotzkas, Herschl trebui să scoată coroanele de aur din gura victimei, care zăcea în groapă.

În lagăr, s'a spus soției și fiului, grav bolnavi, că a murit la lucru, în urma unui atac de cord.

17 Noemvrie 1942

Seara, Zelinskas a venit să-și ia rămas bun. El și lituanienii, urmau să se înapoieze a doua zi la regiment. A dat mâna cu câțiva dintre noi.

20 Noemvrie 1942

Din punct de vedere sanitar, viața în școală era un infern. Aveam trei încăperi pentru aproape trei

sute treizeci de oameni. Boxele, făcute din nuele, erau construite ca niște cotețe. Două scări mobile foloseau la urcat și coborît; în timpul nopții însă era imposibil să capeți scara, așa că cine trebuia să coboare, era nevoit să facă adevărate acrobații, până ce ajungea jos. Oamenii bolnavi stăteau laolaltă cu cei sănătoși.

Dela al doilea etaj am privit jos în încăpere.

Câteva femei asediaseră soba, spre a fierbe niște cartofi. Una din ele arunca pe podea păduchii care mișunau pe hainele ei. Lângă sobă și cele două ferestre rămase neocupate de boxe, zăceau câțiva bolnavi, cari n'au mai avut loc în boxe. Pe dușumea, bătrâna doamna Locker își dădea sufletul în brațele nurorei sale, Mizzi. Fiii ei, bolnavi și dâșii, intrau tocmai în cameră. Segal făcu rugăciunea morților, plângând amarnic.

Vocile se încrucișau:

— Inchide fereastra, avem bolnavi!

— Deschide fereastra, că ne îmbolnăvim!

Și doamna Landmann:

— Suntem aici într'o groapă comună. Nimeni nu va scăpa!

O sută douăzeci de ființe omenești într'o cameră!

23 Noemvrie

Kiesel și Minte au fost transferați...

Kustin a preluat conducerea lagărului.

24 Noemvrie 1942

A început să viscolească.

În drumul nostru spre șosea, Hermann Kaiser ne-a ajuns din urmă într'o sanie țărănească și ne dădu ordin să ne întoarcem în lagăr. Munca la șosea a fost întreruptă. Ce bucurie!

Până la primăvară vom curăța numai zăpada.

30 Noemvrie 1942

La apelul de dimineață, apărui un plutonier dela poliția germană.

Se uită la mine și mă întrebă dacă n'am fost la Dachau. I-am răspuns că nu.

Va prelua conducerea. Kustin va păstra locuința în școală și va fi al doilea șef.

1 Decemvrie 1942

Am început un portret în acuarelă pentru Kustin și am aflat cu această ocazie numele noului comandant. Este Willi Buder din Erfurt.

7 Decemvrie 1942

Numărul nostru scade mereu.

Cei mai mulți sunt secerați de febră tifoidă,

alții de inaniție, cum era cazul doamnei Korn. Văduva doctorului Mehler murise roasă de viermi și de păduchi.

8 Decembrie 1942

S'a aflat că Buder ar vrea să scape de prunci și mamele lor, ca și de familiile cu copii sub patru-sprezece ani. Intocmise o listă a tuturor celor cari intrau în categoria asta, pentru a-i expedia în alt lagăr.

9 Decembrie 1942

Seara, una din femei, doamna Lebel, a fost apucată de durerile facerei. Ședea chircită la pământ, în boxa ei. Lângă dânsa, se juca fetița ei de un an, iar soțul o privea, fără să-i poată fi de nici un folos.

În celelalte boxe viața continuă, ca și cum nimic deosebit nu intervenea în preajma lor. Doi se certau pentru câțiva milimetri de loc. Bătrânul Schärf scoțea tocmai din sobă o ulcică de cartofi, pe cari îi oferi soției sale; Jurmann stătea aplecat asupra unui coș cu ceapă, pe care reușise să-l capete în schimbul unui surtuc. Rosa Semmel povestea lui Mizzi Hart ce fel de prăjituri obișnuia să facă acasă; Hardy Goldstein, un băiat de cincisprezece ani, flueră în boxa de sub noi, fragmente dintr'o sonată de Brahms. Și

în timpul acesta, doamna Lebel deveni mamă pentru a doua oară, fără ca cineva să se fi uitat măcar la dânsa.

Când doctorul Siperştein veni din camera alăturată, totul era terminat.

Ne-am înmulţit...

10 Decembrie 1942

Ştefan Bregula, un soldat german, aparţinând unei unităţi de transmisiuni „Stoer-Such-Trupp 8“ a venit în lagăr să ceară lui Buder câţiva oameni. Se instalase în sat şi avea nevoie de o bucătăreasă şi de oameni la tăiat şi cărat lemne.

Intorcându-se în locuinţa sa, Bregula fu urmat de o suită: Frieda, o evreică ucraineană — bucătăreasă, doctorul Rudich, avocatul Caşdan şi bătrânul Kelmer — tăetori de lemne, şi eu — pictor pentru nişte tablouri. Una din aceste tablouri trebuia să poarte inscripţia: „*W. C. Numai pentru Germani!*“

11 Decembrie 1942

Doctorul Locker a declarat astăzi că soţia lui Berthold Brüll a devenit complet surdă, din cauza unui tifos cu complicaţii.

Jessica, pruncul ei de un an, cu minunații ei ochi negri, obișnuia să ne scoale puțin înainte de „deșteptare“ cu *Aufwa — Aufwa — „Aufwachen“* strigătul stereotip de dimineață.

12 Decembrie 1942

Aisic, un evreu din Uman, a fost împușcat de Karl Ulrich dela Organizația Todt, după ce l'a su-pus unor suplicii groaznice...

Se șoptea că afară de familiile cu copii mici, vor fi transferați și oameni mai în vârstă. Isac Gruber plângea încet într'un colț. Soarta, copiilor săi era de prevăzut. Soții Jablonover și Profesor Henner îl rugau pe Buder să-i treacă și pe dânsii pe lista celor transferați. Jablonoverii nu trăiau prea bine cu Segal. Dar Hennerii? Curios!

Seara am văzut două femei mulțumite. Doamna Steiner căpătase asentimentul lui Buder să rămână pe loc cu băiatul ei Nori, iar doamnei Kreindler-Weiss, i s'a îngăduit să plece în locul doamnei Steiner.

Ce curioși sunt oamenii. Sunt ei oare siguri că așa le va fi mai bine ?

14 Decembrie 1942

În timp ce lucram la Bregula la niște tăblițe, am auzit deodată un clinchet de zurgălăi. Cei transferați treceau în săniile țărănești. Când am eșit

din casă, am mai apucat să văd pe cel din ultima sanie. Erau Hennerii, doamna Weiss și Kudisch cu copiii.

O sută douăzeci de oameni au fost transferați la Ivangorod, mi s'a spus când m'am întors în lagăr.

16 Decembrie 1942

Selma Eisinger s'a prăpădit către seară.

17 Decembrie 1942

Profesorul Dr. Gottlieb a murit de inaniție. Crisoarea de acreditare de două mii de Lire sterline nu-i ajutase cu nimic.

Dorisem odată să-i fac portretul pentru mapa mea, dar ceilalți s'au opus. Nu vroiau să-l aibă în colțul camerei, pentru că era plin de păduchi. Ca și cum ar fi fost cineva fără paraziți. Anișoara se ruga mereu: „*Dă Doamne, ca păduchii noștri să fie sănătoși!*”!

18 Decembrie 1942

Mama Selmei Eisinger îmi povestea cu lacrimi în ochi, că fiica ei, înainte de a se îmbolnăvi, se pregătea de fugă cu o sentinelă. Găsise în buzunarul paltonului ei o scrisorică de adio, adresată părinților.

O pereche de mănuși, un șal de lână, un pullover, un piepten și o oglindă de argint au fost colectate printre noi de către Heinz. Cadourile de Crăciun pentru Buder, Kustin și Kaiser. Mai întâiu, însă, trebuiau curățate.

20 Decembrie 1942

A dispărut Grișa, un evreu ucrainian. Soția lui fusese transferată acum câteva zile la Ivangorod.

Cu o seară înainte s'a tuns și bărbierit. Dimineața n'a mai fost văzut. Este mai ușor pentru evreii ucrainieni să fugă. Cunosc regiunea, oamenii și se pot feri mai lesne.

27 Decembrie 1942

Ajun de Crăciun.

Toni Schneeberg, cocoșata care avea voce frumoasă, a trebuit să cânte la ospățul lui Kustin, cântece de Crăciun. Nemții făceau chef.

29 Decembrie 1942

S'a adus știrea din Ivangorod că Grișa ar fi sosit acolo. Fugise din lagărul Mihailowka, ca să fie împreună cu soția sa în lagărul Ivangorod...

Buder mi-a ordonat să scriu cu cretă colorată pe un porc viu, porcul lui Kustin, *Prosit 1943!* Am trebuit să mă execut; doi internați țineau porcul și eu scriam, în timp ce bietul dobitoc guița de-ți lua auzul.

Pe la miezul nopții, Mizzi Hart, Anișoara și cu mine am fost treziți de niște șoaapte, ce veneau din boxa învecinată. O lumânare aprinsă! Lumânare! Două fete, care fuseseră invitatele nemților, au venit la Rosa Semmel. Doreau să le dea în cărți. Rosa le spunea lucruri îmbucurătoare: Vor pleca acasă! Oameni în uniformă vor veni și vor deschide poarta!

1 Ianuarie 1943

Am pictat pe o hârtie câteva flori pentru Anișoara și am scris dedesubt: „La Mulți Ani! Să dea Dumnezeu ca în 1943 să fim acasă împreună cu ai noștri“.

Anișoara stând lângă mine, murmură un cântec. Imi spusese apoi că e „L'étang“, un vechiu cântec francezesc. Lacrimile îi stăteau în ochi. O reminență din Paris, pe când era secretara unei actrițe de teatru. Timpul sclaviei noastre va, lua oare vreodată sfârșit? Vom mai fi iarăși oameni?

2 Ianuarie 1943

Un supraveghetor, care și-a petrecut Crăciunul la Krasnapolka, ne-a povestit că lagărele din Krasnapolka, Kublici și Nemirow au avut de suferit o „epurație“.

4 Ianuarie 1943

Am început un portret pentru Buder. Mi-a confirmat că s'au făcut „epurații“ în alte lagăre.

La această convorbire, în timp ce el poza, am lăsat să alunece întrebarea dacă soția mea și cu mine vom mai ajunge vreodată acasă, la București.

— București? Cred că nu!

Apoi gânditor:

— N'aș vrea să fiu eu șeful lagărului de aici, când va avea loc „epurația generală“.

Cel puțin mi-a spus-o pe șleau.

Seara, Ebner, un fost funcționar superior de poștă și cei doi băieți ai lui, înveseliră camera imitând o orchestră țărănească de bâlcu și pe un crainic de circ.

Era multă însuflețire.

N'am povestit nimănui cele spuse de Buder.

5 Ianuarie 1943

Kustin și Buder au dat voie lui Heinz și lui Avram Neuman, un evreu din Uman, să meargă în

sat și să schimbe lucrurile internaților pentru alimente.

După ce proprietarii obiectelor vândute își primă partea lor, seara avocatul Marian Dolberg împărți restul alimentelor printre cei nevoiași și bolnavi. Afară de cartofi pentru Anișoara și mine, am mai primit un sfert de căniță cu miere!

Doctorul Rudich ne spuse în șoaptă că începând de mâine, înainte de plecarea la lucru la șosea, ni se va da o supă de cartofi. Fiecare trebuie să plătească o jumătate de marcă. Cu banii aceștia se vor cumpăra cartofi dela țărani. Nevoiașii vor căpăta supă fără să plătească. Nouă să nu ne fie rușine să ne ducem după supă, chiar dacă nu plătim. Va vorbi cu Erbsental, care va distribui supa, ca să ne dea o porție mai mare...

6 Ianuarie. 1943

Doctorul K. a fost acuzat de unii că ar fi furat pâinea vecinei sale, doamna Schärf. Aceasta era foarte jenată, deoarece se găsea în termeni foarte buni cu doctorul și cu soția sa. Doctorul explica lui Segal, că deoarece pâinea îi stătea la îndemână, a fost ispitit să rupă din ea și tot rupând, a dat-o gata. Erau trei sferturi de pâine, rația pentru o săptămână.

Doctorul K. fusese odată gras, dar acum avea ochii înfundați în orbite și hainele atârnav pe el.

14 Ianuarie 1943

Epidemia de tifos descrește. Cazurile mortale sunt mai rare.

18 Ianuarie 1943

Curățirea zăpezii la șosea era foarte anevoioasă. Astăzi Anișoara a fost bătută îngrozitor de supraveghetorul Wassiciuk, fiindcă cutezase să roadă un colț de pâine uscată în timpul muncii...

21 Ianuarie 1943

Șoseaua fiind acum curată ca'n palmă, ni s'a ordonat să curățim câmpul.

Kustin râse cu poftă, când văzu oamenii lucrând în câmp. Iși bătu joc de societatea Dohrmann.

23 Ianuarie 1943

S'a curățat zăpada în satul Adamowka.

Țăranii au adus cartofi, pâine, ceapă, pe cari le-au împărțit printre noi. Sentinelele au privit fără

să spună nimic, dar pe urmă mulți dintre noi au fost bătuți...

Seara am făcut o vizită lui Ludvig Adler, soțul lui Lili. Era grav bolnav de tifos. Arătându-i acuarelele și desenele la care lucram, îmi spuse cu vocea slăbită:

— Cunosce un ucrainian, căruia îi putem încredința mapa. Imediat ce mă fac mai bine, am să-i vorbesc. Ar fi păcat ca lumea să nu afle cum am fost torturați... Pentru noi nu este nici o scăpare. Dacă rușii vin — și nădăjduiesc din toată inima că vor veni, nu ne vor găsi nici măcar groapa!

...Noaptea am fost treziți de voci venind din boxa familiei Ebner. Dânsul vocifera, că deodată a simțit un lichid cald scurgându-i-se pe obraz. Era urină. După câteva minute de jenă, tânăra duduie care locuia deasupra, se scuză. Este adevărat. Nenorocirea s'a întâmplat, fiindcă visase că s'a întors acasă și a deschis robinetul dela baie.

Ebnerii s'au liniștit.

24 Ianuarie 1943

Duminecă...

Supraveghetorul Wassiciuk mi-a cerut să-i fac portretul. Nu se mulțumea cu o simplă schiță. Nu! Vroia un tablou. Camera era supra-aglomerată, lumea forfotea și eu, mereu înbrâncit, încercam să-mi țin echilibrul pe un butuc de lemn. În cele din urmă, l'am rugat pe Wassiciuk să întrerupem.

— Continuă! sună răspunsul lui scurt.

2 Februarie 1943

Elsässer a sosit în lagăr. I-a spus lui Segal că rația de mazăre va fi redusă. Rația de meu muced fusese de mult suprimată. Deasemenea va fi micșorată și rația de pâine.

3 Februarie 1943

Buder îmi spuse, în timp ce-i făceam portretul, că a primit o scrisoare dela soția lui, prin care cerea mătase pentru o rochie. A stat de vorbă cu Segal, care i-a dat acest material.

— Îți place? mă întrebă el, arătându-mi materialul.

— Desigur! Foarte mult!

Buder a vorbit apoi despre arhitectul Schweeser dela Organizația Todt, care sosise în dimineața aceea însoțit de doctorul Șaiovici, reprezentantul evreilor din lagărul Teplik. Schweeser l-a prezentat lui Buder. Aici interlocutorul meu se înfurie.

— Inchipește-ți, Șaiovici a îndrăznit să-mi întindă mâna! Era să-l pălmuesc!

Am tăcut. Buder era socotit printre cei buni...
Se auziră zurgălăi de sănii...

Buder se ridică repede în picioare.

— Dacă sunt cei dela SS, trebuie să te ascunzi imediat în bucătărie. Doi oameni dela SS au murit săptămâna trecută de tifos și ne este strict interzis

să avem contact cu voi. Dacă te prind aci, vor trage îndată în tine.

... Sania trecu.

N'au fost SS.

6 Februarie 1943

În timp ce Pepi Kronenfeld dădea câtorva dintre noi câțiva pumni de mălaiu și resturi de pâine rămase în bucătărie la Kustin și atinse de șoareci, ne spuse că nemții au sufeirt o înfrângere zdravănă! Știrea o avea dela un neamț. Nu spunea dela cine. Să fi fost Schneider? Se spune că Schneider ar fi comunist.

8 Februarie 1943

Edy Weiss a fost desemnat de nemți să aducă pâine dela Teplik. Era foarte frig și nici unul dela organizația Todt n'avea poftă să aducă pâinea și celelalte provizii pentru dâșii.

Două sănii plecau spre Teplik. Edy era sub escortă, dar probabil că nici n'o lua în seamă. Cel puțin putea să aibă iluzia că este liber.

Livia, a doua fiică a lui Segal, se uita cu tandreță după sanie. În ultimul timp, între ea și Edy se infiripase o idilă.

10 Februarie 1943

Edy se întoarce cu știri neliniștitoare!

Unul dela Organizația Todt i-ar fi spus că la primăvară alte zece mii evrei vor fi aduși de dincolo, să continue lucrul. Dintre noi vor fi epurați cei slăbănogi...

Cu toate că veștile erau neliniștitoare, Edy a fost luat peste picior. Primăvara? Vax! Numai Dumnezeu știe ce se mai poate întâmpla până atunci! Nu se spune că nemții sunt în retragere? N'am văzut noi camioane încărcate, care luau drumul întoarcerii? Ce i s'a spus lui, erau numai fleacuri!

11 Februarie 1943

Fierarii noștri cari lucrau în sat pentru nemți, au adus știri senzaționale! Sătenii au povestit că sovieticii sunt la porțile Kievului!

12 Februarie 1943

Am văzut mai multe mașini cu semnul „poliția“ trecând pe la noi și îndreptându-se spre vest.

13 Februarie 1943

Se spune că Buder va pleca la Nemirow, unde s'ar fi început construirea unui pod peste Bug. Pare-se că toți șefii lagărelor, ce aparțineau poliției Reichului vor fi transferați.

14 Februarie 1943

Buder ne-a părăsit.

Paula este abătută. Deabea acuma am aflat că între dânsa și Buder fusese o legătură sentimentală.

Sătenii au spus oamenilor noștri, cari cărau apă din sat, că sovieticii ar fi ajuns la Dniepropetrowsk. Pe la sfârșitul lunei, totul va fi în regulă, ne asigurau ei.

15 Februarie 1943

Max Gutmann s'a întors dela fântână. Chemă pe câțiva dintre noi la o parte și ne arată un bilețel. Un sătean i l-ar fi strecurat pe furis, și i-a șoptit: „Este salvarea voastră“!

Eram nerăbdători să aflăm ce scrie în bilet.

Gutmann începu să silabisească încet, dar cu cât citea mai mult, cu atât făcea o mutră mai lungă...

Bilețelul spunea: „Trebuie să fiți credincioși și să aveți încredere în Dumnezeu. Copiați de nouă ori și dați mai departe“.

17 Februarie 1943

Schulte, comandantul lagărului din Krasnapolka, înainte de a pleca din lagăr, a împușcat pe reprezentantul evreu.

Kustin a dat ordin ca porcul său să fie tăiat.

Se pregăteau pentru ultimul hop?

Seara, toți vorbeau în șoapte. Ce gând aveau cu noi? Eram doar înconjurați de sârmă ghimpată!

18 Februarie 1943

Va aduce Edy pâinea din Teplik? Cu toate că o așteptam cu nerăbdare, am fi preferat să primim în locul ei, confirmarea zvonurilor că Teplikul se evacuează.

Un sătean i-ar fi spus lui Mizzi Hart, că la 23 Februarie — de ziua Armatei Roșii — sovieticii pregătesc o ofensivă formidabilă.

19 Februarie 1943

Kaiser s'a întors din concediu din Germania!

Și noi care am crezut că nu va mai avea unde să se întoarcă.

Comandă o ramă pentru portretul lui Adolf Hitler!

Unde te uiți vezi fețe abătute...

20 Februarie 1943

Edy, nu numai că a adus pâinea, dar și saci cu provizii pentru nemți! Probabil că retragerea a fost întreruptă.

2 Martie 1943

Elsässer i-a spus lui Segal că va aduce mazăre din lagărul dela Brasslav. Dar se'ndoia că mazărea va putea fi mâncată, deoarece era veche de vreo șase-șapte ani. Segal se arată foarte bucuros.

În camera noastră, a fost întrebat de doamna Sporn, ce a devenit doctorul Greif și soția lui, cari fuseseră transferați la Brasslav.

— Ah, dentistul? Pare-se că un popă ucrainian l-ar fi spus ceva, care îl făcu să fugă împreună cu soția lui și cu alții din lagăr...

— Nu-i pot înțelege! Doar n'au avut de ce să se plângă acolo!

3 Martie 1943

Era spre amiază, când trei plutonieri dela Wehrmacht își făcură apariția.

Când trecură pe lângă gard și cetiră „Lagăr pentru Evrei“ își exprimară dorința să ne viziteze.

Kustin îi conduse. Erau voinici, cu fețele îmbujorate. Străluceau de sănătate. Printre cei rămași în lagăr, se găseau convalescenți după febră tifoidă și alții cu membrele degerate. Vizitatorii ne priveau ca pe niște figuri de ceară. fără să fie impresionați în vreun fel oarecare. Nu trădau nici un sentiment omenesc de compasiune.

Unul dintre ei întrebă pe Kustin:

— Cât vor mai sta aceștia în lagăr, fără să lucreze?

Un alt plutonier se grăbi să răspundă în locul lui Kustin:

— Până ce vor putrezi!

...In timpul nopții, Musia Korn, un tânăr de optsprezece ani, muri de tuberculoză intestinală. Era ultimul din familie, care mai rămăsese în viață.

5 Martie 1943

Un camion a adus saci cu mazăre. O cantitate mai mare a fost imediat pusă la muiat, în butoaie cu apă.

8 Martie 1943

Am aflat că doctorul Șaiovici a murit de tifos exantematic, după trei zile de boală. Moartea sa este o mare pierdere pentru evreii din lagărul Teplik.

12 Martie 1943

Sclavii din Tarassiwka vor fi transferați în lagărul nostru.

În urma epidemiei de tifos, s'a făcut destul loc la noi...

13 Martie 1943

Au venit aproape două sute de oamenii din Tarassiwka. Toți sunt înfășurați în zdrențe.

Mulți dintre ei sunt umflați.

Oare și noi arătăm în ochii lor la fel? Este destul să mă uit la Anișoara și la ceilalți. În deosebi, femeile și-au pierdut orice aspect feminin. Munca istovitoare, subalimentația și suferințele, le-au vestejit și îmbătrânit prematur. Întrebuințau dresuri — câteva mai aveau fard și roșu de buze — de teamă ca obrajii lor scofâlciți și buzele lor palide să nu ispitească pe paznici să le împuște. O priveliște sinistră! Nimeni nu se sinchisea dacă alături de dânsul, în boxă, vre-o femeie își făcea „toaleta”. Un palton, sau altceva, servea de paravan și uneori nici măcar atât. Promiscuitatea în care trăiam părea să fi desființat diferența dintre sexe. Femeile își pierduseră cochetăria. Cu toate acestea ele priveau invidioase pe Paula, care avea părul aranjat și fața odihnită.

14 Martie 1943

Anișoara, eu și alți câțiva, am fost trimisi la Tarassiwka, să curățăm lagărul destinat țăranilor ucrainieni. Aceasta era o muncă, pe lângă care, desigur, curățirea grajdurilor lui Augias trebuia să fi fost o jucărie.

Am găsit acolo aceeași construcție de boxe din nule, instalate în două încăperi murdare. Și cât de murdare!

25 Martie 1943

Vom fi iarăș muncitori la șosea.

Cei cari până acum cărau butoiul cu apă, vor munci și ei la șosea, iar locul lor va fi ocupat de femei.

Leova Zuckermann a fost trimis ca interpret în lagărul Cicilowka; tatăl, Liza și Ruth au rămas la noi.

26 Martie 1943

Lungul convoi este în drum spre șosea.

Numai cei cu membrele degerate și cei foarte grav bolnavi au rămas în lagăr.

Pădurea prin care trecem era înmugurită. O priveliște încântătoare.

Sentinelele sunt pline de voioșie. Cu strigăte repetate, ca ale văcarilor, ne silesc să grăbim pasul.

Mulți dintre noi se poticesc. Din cauza zăpezii care începe să se topească și a piedicelor de tot felul, înaintarea se făcea cu greu și nu era chip să ții pasul.

Simt lovitura unui baston de cauciuc:

— Ei, pictore, de ce nu te grăbești?

În aceeași clipă, Sukerka lovește și pe Anișoara, care pășește alături de mine. Ea este gata să alunece.

...Kaiser, Schneider și Ulrich, au sosit mai târziu cu căruța. S'au așezat pe o bancă, în luminișul pădurii. De aici supraveghează pe acei cari au ghinionul să lucreze sub ochii lor. Este încă frig și câțiva dintre noi cărăm lemne, ca să aprindem un foc pentru ei. Kaiser strigă după noi să băgăm bine de seamă să nu fim prinși de pădurar, luând lemne...

27 Martie 1943

Câțiva bărbați au fost duși cu camionul la Gaisin, pentru lucru. Seara fură readuși în lagăr. Lucraseră la gară, unde trebuiau să descarce șinele pe care firma Teeras le livra societății Dohrmann.

28 Martie 1943

Rosa Schauer, Berta Kiesler și alte fete, împreună cu câțiva bărbați, au fost duși să care șine pentru linia ferată îngustă, care servea la căratul pământului.

2 Aprilie 1943

Inspectorul Hierl dela Oranizația Todt din Krasnapolka, mi-a comandat portretul. Nemaivând pensulă, am încercat să fabric una din părul periutei mele de ras. Dar n'a mers. In cele din urmă, am folosit în acest scop câteva fire dintr'un cojoc al unei sentinele. Bătrânul Semmel, tinichgiul, le-a fixat cu o bucată de tablă.

4 Aprilie 1943

Drumul până la șosea și îndărăt a devenit insuportabil. Cei ce ne escortează simt o plăcere deosebită să ne mâne cu strigăte din urmă, întocmai ca pe un vânat fugărit. Ajungem la destinație frânți de oboseală și în această stare suntem forțați să ne apucăm imediat de lucru. Tot timpul lucrului ne gândim cu groază la drumul întoarcerii.

10 Aprilie 1943

Am intrat în vorbă cu Karl Ulrich, supraveghe-torul. El îmi povesti că societatea Dohrmann a protestat contra neîncetătelor executări la șosea.

— Vezi, spunea el, societatea este de părere că nu este în avantajul lucrului. Din cauza executărilor,

munca voastră nu a dat randamentul așteptat. De aceea societatea a intervenit ca execuțiile să nu mai aibă loc la șosea...

12 Aprilie 1943

Anișoara și cu mine am primit ordin să înfrumusețăm grădina lui Kaiser și Ulrich. Ei locuiesc împreună, într'o casă, la o depărtare cam de o sută de metri de lagăr. Ebner, priceput în horticultură, trebuia să aranjeze răsadnița, iar noi să improvizăm la mijloc un mozaic.

Am început să cărăm pietrele colorate dela carieră și să le cioplim în bucăți mici. Vulturul german și svastica urmau să fie motivele unui desen în nisip, umplut cu aceste pietre. Totul este clădit pe nisip, numai soarta lagărului nu!

13 Aprilie 1943

Dimineața, am intrat devreme în camera lui Kaiser, ca să iau un ciocan. Kaiser, Schneider și Ulrich erau la dejun. Nu m'am putut stăpâni să nu arunc o privire asupra mesei: chifteluțe de cartofi, ouă, margarină, marmeladă, slănină, cafea și pâine. Mi s'a făcut rău numai când am văzut atâta mâncare. Am murmurat o scuză și am eșit fără să iau ciocanul.

14 Aprilie 1943

Doi plutonieri dela poliția Reichului au fost văzuți cu Kustin.

Oare să fie adevărat zvonul că Kustin are de gând să-și facă bagajele?

15 Aprilie 1943

Kustin a plecat la Teplik.

Comanda au preluat-o cei doi plutonieri. Acum ni s'au dat cele două camere și bucătăria, rămase libere.

... Și cei o sută șapte oameni, cari fuseseră împușcați în Decembrie, numai din motivul că nu fusese loc destul.

16 Aprilie 1943

Pepi Kronenfeld a rămas bucătăreasă și interpretă pe lângă comandanții cei noi. Ei se numesc Louis Glasbrenner și Hartmann.

17 Aprilie 1943

A venit unul nou. Plutonierul Luneville. Și a adus cu dânsul noi sentinele. Lagărul are acum trei comandanți și treizeci și cinci sentinele.

Luneville este un om violent. Nemulțumit de felul cum ne-am aranjat în rânduri, a început să ne lovească cu bățul peste cap.

20 Aprilie 1943

Nu eșirăm încă bine pe poartă în drum spre șosea, când ni se porunci deodată să ne oprim. SS Oberscharführer Mass sosise într'o mașină mică și după ce coborî, schimbă câteva cuvinte cu Hartmann. Apoi ni se porunci să ne orânduim pe platou în fața lagărului. În timp ce ne trecea în revistă, Mass punea lui Hartmann întrebări cu privire la etatea oamenilor, pe care-i examina de aproape. Procedura nu dură decât câteva minute. Hartmann părea foarte nervos.

Mass intră în lagăr...

Bolnavii, femeile lăsate în lagăr pentru curățenie și meseriașii, ieșiră în grabă din clădire. Doctorul Seidner, care din cauza unor furuncule pe picior nu putea să păsească repede, fu lovit de Mass peste cap. Mass se uită la fiecare dintre ei în parte, apoi se întoarse brusc și se îndreptă spre mașină.

Plecă mai departe.

Convoiul nostru se puse și el în mișcare. Trebuia să pășim mai repede, ca să câștigăm timpul de lucru pierdut.

Timp de câteva luni oamenii dela SS lăsasera „epurația” pe seama epidemiilor. Acum se părea că ei însuși aveau de gând să reinceapă această acțiune.

24 Aprilie 1943

Dumineca Paștilor...

Mare consternare! Mașina, lui Mass a fost văzută îndreptându-se spre casa comandanților. Tocmai în Dumineca Paștilor?

...După vre-o oră ni s'a dat ordinul să purtăm un semn vizibil pe piept — o pată de orice culoare — spre a fi deosebiți de departe, ca evrei.

Era aproape de amiază când s'a dat un nou ordin: trebuie să fie cu toții înscriși după vârstă și profesieune.

Aud pe Lili Adler, cum roagă pe Segal și pe Heinz, cari fac lista, să nu noteze vârsta exactă a părinților ei.

26 Aprilie 1943

După „*deșteptare*” tocmai când ne pregăteam să eșim în curte pentru încolonare, ni se spuse să așteptăm în coridor.

Ușa coridorului ce dă spre curte este încuiată!

Segal și Heinz par extrem de agitați. Amândoi sunt palizi.

Așteptăm.

Gândurile mi se încurcă.

Ușa se deschide.

Hartmann ne ordonă să eșim.

De obicei, apelul se făcea în acelaș timp și pentru cei din fostul lagăr dela Tarassiwka. Acum

aflăm că apelul pentru evreii din Tarassiwka a fost făcut.

Kaiser, care obișnuia să vină direct la șosea, se afla și el în curte.

Cineva șopti că Hartmann și Kaiser aleseseră pentru împușcare oameni din rândul celor din Tarassiwka.

Un tânăr de nouăsprezece ani, un basarabeian din Tarassiwka, cu fața înfășurată într-o cârpă fiindcă-l dureau dinții, zise lui Kaiser:

— Lăsați-mă să mă duc la lucru!

Kaiser dădu din cap negativ, ridicând bățul.

Băiatul îl imploră din nou.

— Inapoi! Pleacă de aici! țipă Kaiser roșu de mânie și aruncă bățul după el.

Hartmann, care observase scena, dădu ordin unei sentinele să-l ducă pe băiat în căsuța unde se aflau și ceilalți aleși pentru epurație.

Herschl Semmel, în stânga mea, îmi șopti:

— Sunt disperat. Au oprit-o și pe mama mea astăzi în lagăr, ca să repare niște lucruri pentru nemți. Dar ea nu se pricepe deloc la croitorie. Aș vrea să știu de ce au ales-o tocmai pe dânsa. Mi-e frică.

Încercai să-l liniștesc. În zadar.

— Vezi, continuă el, aseară pe când dormeai, ni s'a citit lista oamenilor care trebuiau să rămână astăzi în lagăr. De-aș putea numai s'o iau pe mama la lucru la șosea! adăogă el disperat.

— Itzku! aud deodată vocea îngrijorată a doamnei Paula Herschmann. Vino în coloană, tu nu lucrezi astăzi în lagăr!

— Nu, rămân aici, sunt doar de serviciu! îi răspunse soțul peste capetele grupului său.

Apelul.

M'am gândit și la Herschmann. Cu ce mândrie îmi arăta cu câteva zile în urmă, o fotografie de-a sa în uniforma Frontului Renașterii. Fusesse funcționar superior la poștă. Acuma, fiind „*kommandiert*“ să curețe latrina, nu vroia să meargă la șosea. Vroia să-și îndeplinească serviciul în mod conștiințios. Latrina... Jumătate din acoperișul ei de paie a fost până acuma întrebuințat de oameni. O altă cauză a furunculozei ce bântuie pe aici.

Convoiul s'a pus în mișcare.

...Judecând după soare, trebuie să fi fost ora zece, când s'a apropiat mașina lui Mass. Hartmann sări din ea și ceru lopeți.

Am lucrat cu doctorul Rudich, fiul său Gery și cu Lili. Doamna Rudich rămăsese în lagăr să facă curățenie în încăperi. Pe Adler, soțul lui Lili, îl lăsasem în boxă, în nesimțire. Este grav bolnav.

Doctorul Rudich plângea încetșor. Lili și Gery lucrau fără să scoată un cuvânt.

Cine era printre victime?

Când am ajuns „acasă“, am aruncat ochii peste tot. Prevestirile cele mai întunecoase s'au adevărit.

Cincizeci și cinci de victime.

Doamnele Rudich și Kelmer au izbutit, prin nu știu ce mijloc, să se strecoare și să scape.

Despre Adler, am aflat că soldații l-au ridicat pe o scară și i-au făcut vânt pe camion. El a căzut, însă, lângă camion. Când a fost aruncat a doua oară, a căzut peste capetele celorlalți. Continua să fie în comă. Tipograful David Ungar, ale cărui picioare

erau degerate, a fost însoțit de soția lui în mod *voluntar*. Deobicei ea rămânea în lagăr, pentru curățenie. Bătrânul Schärf, care își târa piciorul depe urma unei răni căpătate în primul război mondial, a fost împins împreună cu soția lui spre camion. Își ridică soția, o făptură șubredă și închircită, ca s'o așeze cu multă băgare de seamă.

— Nu dispera, îi spuse el, Dumnezeu ne mai poate ajuta!

Bănuelile lui Herschl s'au adeverit. Dar nu numai mama lui a căzut victimă, ci și sora sa de douăzeci și patru de ani. În timp ce soldații încărcau oamenii, un soldat a observat lipsa punguliței sale cu șase mărci. Căutând peste tot, ajunse și în bucătărie. Aci, porunci fetelor să ridice brațele în aer, ca să le cerceteze. Și așa fu descoperită mâna infirmă a tinerei Semmel. Fu încărcată și dânsa cu ceilalți.

Urcat printre ceilalți desemnați, Herschmann continua să strige mereu:

— Domnule Comandant, sunt doar „kommandiert“ la lucru în lagăr.

Înainte de a fi împinși spre camion, Schor și nevasta sa, îl rugară pe Segal să aibă grijă de cele două fetițe ale lor. Părinții Bertei Kiesler și bătrânul Kelmer au fost ridicați și ei.

Trei fete au izbutit să se ascundă undeva, în lagăr. Soldații au pus mâna la întâmplare pe o față ce căra apă. După ce camionul încărcat cu victime plecă, își făcu apariția în lagăr Ștefan Bregula. Când află dela Hartmann că trei fete lipsesc, Bregula, din propria lui inițiativă, se duse să le caute. Le găsi ascunse în niște cazane din fosta bucătărie. Surd la

implorările lor, dădu imediat ordin sentinelelor, să fie trase afară.

Împreună cu Hartmann, le cără cu mașina lui Mass la locul execuției!

Bătrânul Semmel ședea în boxa lui și-și sorbea supa. Herschl nu se înapoiase încă dela Gaisin.

Simțind că-l privesc, bătrânul spuse:

— Nu înțeleg nimic. Nu înțeleg nimic!

După câteva minute de tăcere, coborî și se duse în coridor unde începu rugăciunea de seară.

Mucki Enzenberg, un copilăș de optsprezece luni, era singurul prunc, a mai fost lăsat printre noi în urma asentimentului lui Buder, și mai târziu al lui Hartmann. De obicei, Mucki se ascundea de îndată ce mama lui îi spunea: „*Mucki, comandantul*“! De data aceasta, în urma sfatului lui Segal și a doctorului Locker, mama lui i-a dat un somnifer și l-a ascuns într'un ruksack. Sukerka, însă, care știa bine de existența copilului, îl căută peste tot și, pipăind rucsacul, dădu de copil. Din fericire, Sukerka se lăsă înduișat, iar o sumă importantă de bani oferită de Segal, îl convinse pe deplin. Copilul se juca acum cu mama lui...

Câțiva tineri, dintre acei din grupul Tarassiwka, au fost împușcați, deoarece aveau râie.

30 Aprilie 1943

Anișoara și cu mine am început mozaicul pentru Glasbrenner și Hartmann.

Luneville a plecat în concediu.

6 Mai 1943

Bergmann și Elsässer au venit să-l vadă pe Kaiser acasă, în timp ce Anișoara și cu mine lucram în grădiniță.

Ploua de vreo trei ore.

Fiindcă nu l-au găsit pe Kaiser, au rămas în mașină, ca să privească cum așezăm pietricelele.

Trecuseră poate câteva minute, când auzii un zgomot de voci apropiindu-se. Am ridicat privirea. Coloane de bărbați și femei mânați de escorte apărură de după colțul străzii, în apropierea gardului de sârmă ghimpată. Trebuia să fi fost poate ora nouă sau zece dimineața.

Elsässer uitându-se la convoiu, strigă:

— Ce dracu înseamnă asta? De unde vin?

La un semn al lui, Wassiciuk, supraveghetorul, se apropie și îi spuse că au trebuit să întrerupă lucrul din cauza ploii, și să se înapoieze în lagăr.

Elsässer strigă:

— Inapoi cu ei la șosea și vezi să lucreze zdra-văn. Să pășească acuma regulat în rând, nu ca „partizani“!

Am schimbat o privire cu Anișoara. Până la șosea erau aproape șase kilometri. Convoiul se afla acum lângă lagăr, deci făcuse astăzi doisprezece kilometri pe un drum desfundat.

8 Mai 1943

Seara...

Sentinelele sunt nervoase.

Se observă o oarecare agitație.

Nu putem ști pentru ce. Ne este interzis să eșim în curte.

Târziu de tot se aud împușcături, urmate de un zgomot de mitraliere! Partizanii au atacat nemții în sat...

Tăcere.

Galop de cai.

Tăcere...

9 Mai 1943

Care blindate au trecut de dimineață. Se svonea că o luptă era în curs la marginea satului.

Ne-au ținut în lagăr.

După masă am aflat că Andrei, asistentul lui Bregula, a fost împușcat de partizani în timp ce chema Gaisinul după ajutor.

11 Mai 1943

Glasbrenner mi-a ordonat să scriu cu cărbune pe peretele alb al camerei sale, primul vers al cântecului „Lili Marlen“.

14 Mai 1943

Când Anișoara și cu mine ne-am prezentat la lucru în grădinița lui Hartmann, mozaicul făcut de noi era aproape acoperit de paie aduse de vânt. Hart-

mann era supărat foc și ne porunci să le adunăm îndată. Dar cum vântul sufla mereu, munca noastră era fără rost. Abia după ce vremea s'a mai potolit puțin, cu ajutorul unor pincete de sprincene, am izbutit să culegem paiele fir cu fir și să le aruncăm într'o găleată cu apă, ca să nu mai fie aduse de vânt.

După aceea am curățat și paiele din curte.

17 Mai 1943

Bergmann ne-a dat ordin să facem un mozaic și pentru firma Dohrmann.

Împreună cu alți cincizeci de femei și bărbați, aleși să lucreze la gara din Gaisin și la Tarassiwka, Aîșoara și cu mine am fost dusi la Gaisin într'un camion.

Dohrmann avea biroul în clădirea fostei comandaturi sovietice. Afară de noi, mai lucrau OZRUD în grădina de zarzavat, și Herschl cu alți doi evrei ucrainieni, ca mecanici.

Seara, la șase, eram readuși în lagăr.

18 Mai 1943

În drumul dela Gaisin spre Mihailowka, șoferul Hans Hennes, apucat de toane, ne-a spus să coborâm imediat din camion. Am continuat restul drumului, încă unsprezece kilometri, pe jos.

19 Mai 1943

În timpul repausului în curtea clădirii Dohrmann, Herș Ozrud îmi spuse cu vocea scăzută:

— Nici unul dintre noi nu va mai fi adus la Gaisin. Bucătarul lor, Ernst, mi-a dat a înțelege că se pregătește ceva. Ai să vezi, camionul n'o să ne mai ia mâine dimineață.

Îl știam pe Ozrud puțin cam pesimist, așa că n'am prea dat atenție spuselor lui, nici n'am pomenit nimic Anișoarei.

Seara, însă, când ne-am înapoiat la Mihailowka, am observat și acolo o mare agitație...

Mi s'a spus că vreo douăzeci de săteni au trecut dimineața, cu lopețile pe umăr... Încotro?

20 Mai 1943

Camionul n'a sosit...

Toți am fost trimiși la șosea.

Era deci ceva serios?

Oamenii care lucrează la fierăria din sat, s'au întors aseară cu știri neliniștitoare. Sătenii le-au spus că s'a săpat o groapă comună și că SS sunt așteptați să vină Duminecă, adică mâine.

Camionul tot n'a sosit.

La șosea în timp ce lucram, am hotărât să încerc să aflu adevărul chiar dela Glasbrenner. Ceva mai târziu, când acesta trecu pe lângă mine, l'am în-

trebat, dacă Duminecă voi putea începe acuarela pentru dânsul.

— Sigur că da! răspunse el.

L-am întrebat, dacă este adevărat că SS vor veni Duminecă și că vom fi cu toții împușcați.

Întrebarea aceasta nu-l surprinse deloc. Tot atât de liniștit, în aparență, cum îi pusesem întrebarea, fu și răspunsul său:

— Da, SS vor veni, dar asta nu are nimic de a face cu voi!

Pe la amiază a părăsit șoseaua.

La înapoierea noastră în lagăr, Segal ne povesti că Luneville — nici n'am știut că s'a întors din concediu — era foarte furios. Vroia să cunoască cine a răspândit zvonul, că se pregătește o epurație. Dacă trebuie să se întâmple ceva, se exprimase Luneville, poliția este cea dintâi care trebuie s'o afle. Or, el nu știa de nimic.

Ne-am liniștit.

22 Mai 1943

SS erau în sat.

Am aflat că sentinelele au fost examinate de medicul SS-ului. Cei găsiți apți, vor primi uniforme.

După ce SS a părăsit satul, am răsuflat ușurați. Prin urmare Glasbrenner și Luneville au avut dreptate, iar sătenii s'au înșelat.

23 Mai 1943

La șosea, Karl Ulrich ceruse Lizei Zuckermann să-i înapoeze ciorapii pe care-i împletea pentru dânsul, chiar dacă nu erau gata, căci — zise el cu oarecare șovăială — poate ea nu va mai avea timp să-i termine.

În nădejdea că va căpăta o bucățică de pâine pentru tatăl ei, Liza lucra la ciorapi seara târziu, până ce s'a stins candela.

24 Mai 1943

Ulrich și-a căpătat ciorapii. Liza nu căpăta nimic.

Câțiva săteni cari au trecut pe aici, ne-au șoptit că o groapă comună a fost săpată.

Cei trei comandanți încercau să ne liniștească, spunând lui Segal că s'a dat ordin sătenilor să umple a doua jumătate a gropii, în fundul căreia fuseseră îngropate victimele de Paște. Groapa trebuia bine astupată, deoarece mirosul cadavrelor începuse să se facă simțit.

În legătură cu groapa aceasta, un șofer localnic din serviciul lui Dohrmann, ne povesti următoarele:

În timp ce anul trecut victimele erau mânate pe jos la locul de execuție, iar acolo erau împușcate cu fața spre groapa în care se rostogoleau, astăzi metodele sunt mai civilizate. Victimele sunt aduse

până la locul execuției cu camioanele, apoi coborâte câte trei, pe o scară, în groapă, unde trebuie să se lungească cu fața la pământ. După ce primii trei sunt împușcați de sus, alți trei coboară și se întind peste cadavrele lor calde încă. Și așa mai departe.

Și sălbaticii de pe insulele Sandwich, întrebuințau o metodă similară de suprimare, când vroiau să se debaraseze de bărbații de peste patruzeci de ani. Bărbatul, însoțit de întreaga sa familie, se ducea până la groapa pregătită dinainte, în care cobora și se întindea. Familia umplea cu țărână groapa, deasupra căreia executa un dans religios, până băteau bine pământul.

25 Mai 1943

Eram ținuți într'o continuă încordare. Oare zvonurile acestea, aveau vreo consistență?

...Pepi, Segal și Heinz au fost văzuți vorbind în șoapte.

26 Mai 1943

Pe șosea totul era neschimbat, sau cel puțin așa părea să fie până la prânz, când apăru subofițerul de serviciu Dracz, care îl căuta pe Gilasbrenner. Nu am atribuit faptului nici o importanță.

Eduard Arnold dela Organizația Todt, șoferul locomobilei — îmi spusese acum câteva zile:

— Pictore, de ce nu-ți pictezi o pâine?

Și rupând cu gura o bucățică de pâine, ce tocmai vroia s'o înghită, mi-o întinse. Tot acesta ar fi povestit dimineața lui Turi Landmann că, după ziarele lor, vreo treizeci și cinci mii de evrei se ridicaseră împotriva garnizoanei din Varșovia. Care blindate și Stukas fuseseră aruncate în luptă contra evreilor, care fuseseră înarmați de niște dezertori germani. Din această pricină, spune Arnold, Hitler ar fi ordonat ca toți evreii din lagărele din răsărit să fie exterminați.

...Pe când intram în lagăr, am fost întâmpinați cu lovituri de către sentinelele postate la poartă. Un lucru neobișnuit până acum.

Furăm numărați.

Eu rămăsesem în curte, când deodată Anișoara ieși într'un suflet, din clădire. Cu ochii înlăcrămați îmi spuse că totul era pierdut! Pepi, Bernhard și Mizzi Locker au fugit în cursul dimineții.

Știam ce înseamnă aceasta — totuși am încercat s'o liniștesc.

În boxa noastră, Mizzi Hart plângea.

— Acuma, spunea ea în hohote de plâns, când se pare că toată lumea se ridică contra Germaniei și înfrângerea ei este apropiată, noi trebuie să murim!

O altă coloană venea dinspre șosea.

Mare agitație.

Marian Dolberg, Fruchtel și Sofia Semmel au fugit și ei. Se spune că ei ar fi întreprins fuga lor pe la amiază. Intrucât lucrau într'un grup separat, lipsa

lor n'a fost observată până la numărătoarea ce se face de obicei la terminarea lucrului.

...Câteva sentinele, care se uitau prin fereastră, s'au repezit deodată înăuntru și au început s'o lovească pe doamna Sporn și pe alții. Femeile scoteau tipete înspăimântătoare și sentinelele urlau. Oare se apropiase sfârșitul? Ne „ascunserăm” în boxe...

Sentinelele eșiră, însfârșit.

Se auzi un strigăt:

— Luați supa!

Supa!

Cine se gândea la cei fugiți, la groapa comună, la bătae?

Supa!

Și ne repezirăm s'o luăm.

Oricât ne-am străduit, însă, n'am izbutit s'o mâncăm.

Anișoara începu din nou să plângă. Când se va întâmpla oare? Măine? Poimăine?

Cei mai mulți dintre noi am dormit îmbrăcați. Pentru ce? Nu știu.

27 Mai 1943

Apelul.

Hartmann, Glasbrenner și Luneville erau de față. Luneville ne-a atras atenția că dacă vreunul dintre noi, în drum spre șosea, ese din rând, escorta va trage asupra lui.

Numărul sentinelor a fost mărit.

Convoiul se puse în mișcare. Glasbrenner și Hartmann făceau ariergarda. În drum, David Semmel, soțul fugarei, fu crunt bătut de Sukerka.

Ajunși pe șosea, nu s'a sinchisit nimeni dacă lucrăm sau nu.

S'a șoptit că Segal și Heinz ar fi plănuit să fugă, însă Edy Weiss i-ar fi împiedecat, deoarece nu vroiau sau nu puteau să ia și pe părinții lui. Sunt numai svonuri probabil. Pentru prima dată avem și noi fugari. În mod practic părea aproape imposibil să scape. Doar dacă ar fi izbutit să intre în legătură cu țărani, cari să-i ducă până la Bug. Ca să fugi, ai nevoie de mulți bani și de haine țărănești și să cunoști limba ucrainiană, ca să te poți face înțeles.

Iuta Menscher îmi atrase atenția asupra Lizei și a lui Ruth. Amândouă fetele aveau ochii înroșiți de plâns, iar bătrânul Zuckermann muncea în tăcere. Leova Zuckermann nu s'a mai înapoiat din lagărul Cicilowka...

Spre amiază, sosise mașina lui Bergmann, urmată de cea a lui Elsässer. Era timpul repaosului și cei mai mulți dintre noi ședeam jos, pe pământ. Elsässer veni spre Heinz, care se afla în apropierea mea, rezemat de un copac. Mi se părea că am auzit vorbele: „*Încercat; imposibil!*” — dar nu eram sigur. Bergmann și Elsässer au plecat mai departe cu mașinile. Heinz arăta foarte abătut. N'am pomenit nimic Anișoarei despre ce auzisem. N'avea nici un rost.

Curând se va da semnalul de încetare al lucrului. Fiecare dintre noi muncim cu încordare ca să ne gonim gândurile. Pentru întâia oară doream ca ziua să nu se mai sfârșească. Ne era groază să ne întoar-

cem în lagăr. Acolo eram dinapoia sârmei ghimpate ce ne încercuia, pe când pe șosea ne simțeam mult mai liberi.

Mi se păru că am auzit zbârnăitul unui motor. Am ridicat privirea. O mașină! SS?

Era mașina lui Elsässer.

Bergmann și Elsässer coborîră și-l căutară pe Heinz...

Ca fulgerul străbătu printre rândurile noastre știrea:

Execuția a fost amânată!

Oamenii radioși își șopteau unul altuia: S'a amânat! S'a amânat!

N'a trecut mult și am auzit ordinul:

— Kaputt! Incetați lucrul!

Repede ne-am așezat în rânduri ca să fim numărați.

În drum, doamna Zucker vorbea foarte agitată cu Edy Weiss.

Primul lucru ce l-am aflat în lagăr, a fost că soțul ei, Haskel, care lucrase în ultimele săptămâni pentru nemți ca distilator de țuică, a fugit din casa țăranului, unde muncea. Un țăran, care trecea pe lângă ea la șosea, i-a strecurat un bilețel. Era dela Haskel, care-i scria, ca împreună cu Heddy și Fanny să se ia după țăran, prin pădure. Din păcate, nu era cu puțință. Cine se depărta de șantier cu mai mult de zece metri, era împușcat.

În rând, la supă, câțiva sclavi se uitau furioși la ea. Oare fuga lui Haskel Zucker n'ar periclita din nou situația?

... Segal și Heinz au chemat pe toți în camera

noastră, care era mai spațioasă. Din spusele lor reieșea că Bergmann și Elsässer au intervenit pentru noi. Prin urmare, toți acei care mai posedă bijuterii, dolari sau alte valute, trebuie să le dea celor doi nemți. Așa au convenit cu dâșii.

Ca nu cumva doamna Zucker și cele două fete ale ei să sufere de pe urma dispariției lui Haskel, Segal raportă comandanților că Zucker s'a spânzurat, probabil, undeva, deoarece suferea de melancolie.

28 Mai 1943

Înainte a se pune coloana în mișcare, Glasbrenner ne atrase atenția, că cinci oameni vor fi împușcați, dacă cuiva îi va trece prin cap să-și ia tălpășița.

Am aflat mai multe în legătură cu amânarea. Comandamentul general din Kiew ar fi telegrafiat la Gaisin, ca execuția să fie amânată în toate lagărele. Se spune că ni s'ar fi prelungit viața până în Octombrie.

30 Mai 1943

Munca la șosea a început cu febrilitate. Deasemeni și bătaia.

S'a răspândit știrea că evreii din lagărul Nemirow au fost cu toții împușcați la 28 Mai. Ordinul de amânare sosise prea târziu.

Hartmann a fost transferat.

1 iunie 1943

Kaiser mi-a comandat un interior în acuarelă. Camera lui.

Rămas singur, am zărit pe masă, sub farfuria cu felii de pâine, un ziar. *Un ziar!* Pâinea o mâncam numai cu ochii, dar pe ziar puteam pune mâna. Feliile puteau fi numărate. Cine știe? Era tipărit la Luzk, Polonia, și purta titlul „*Deutsch-Ukraine Zeitung*“. Depe front nimic. Lupte. Editorialul însă era interesant pentru mine. Despre evreii din România. Sub titlul „*Târtane, ai pierdut jocul!*“ reporterul menționa între altele că o sută optzeci mii de evrei au fost deportați. Deoarece evreii din București își arătau deschis sentimentele lor pro-aliat, Mareșalul Antonescu i-a obligat să plătească până în toamnă, un impozit excepțional de patru miliarde de lei.

2 iunie 1943

Ajuns în lagăr, am văzut câțiva soldați germani reparând firele telefonice din dosul lagărului.

Simon Goldstein, care lucra în interiorul țarcului, a auzit pe unul din ei întrebând pe Bregula.

— Mai speră evreii să scape de aici?

Bregula a zâmbit.

5 Iunie 1943

În timpul repaosului, Wassiciuk ceru lui Gutmann să-i traducă ceva din „*Der Angriff*” pe care i l-a dăruit Karl Ulrich.

Nimic de pe front. Ce ghinion, să ai în sfârșit un ziar și să nu găsești nimic în el, îmi spuse Gutmann.

Ploaia ce începuse, s'a înțetit și făcea cu neputință săpatul pământului cleios. Mulți dintre noi am fost crunt bătuți. Fiindcă i s'a părut că o lovitură cu bățul este prea puțin, o sentinelă dădu lui Susi, soția doctorului Kiermayer și câteva lovituri de picior în stomac.

6 Iunie 1943

Am stat de vorbă cu un subofițer german dela Wehrmacht. Un anume Willi Martin. Înainte de războiu, a fost secretarul comunal al orașului Colonia. Soția sa fusese guvernantă la o familie izraelită, care se refugiase între timp în Africa de Sud și până la începutul războiului, au dus corespondență cu ea. Nu putea să uite prietenia lor.

— Există mulți dintre noi, îmi spunea el, cari sunt contra tratamentului ce vi se aplică, dar ce putem face? Am fost și contra pogromului ce a urmat după atentatul asupra lui v. Rath la Paris.

Furăm întrerupți de Glasbrenner, care tocmai

trecu pe lângă noi și îmi atrase atenția să-mi văd de lucru.

Între timp o căruță condusă de o țărancă se oprise în apropierea grupului nostru de muncă. Cum subofiterul ne-a părăsit, iar Glasbrenner era cu spațele spre noi, femeia a coborât în grabă, rupse o pâine în bucăți și-o împărți. Se urcă iar în căruță și o porni fără să aștepte mulțumirile noastre. I-am mulțumit în gând.

7 Iunie 1943

Seara...

După stingerea candeliei, Turi Landmann întrerupse liniștea — dacă se putea vorbi de liniște într'o încăpere tixită de oameni:

— Știi, mamă, că acum un an, într'o Duminică, am fost deportați? Îți aduci aminte de sergenții, cari veniseră Joi noaptea prin case, să vadă dacă s'au plătit chiriile? Ți-am spus atunci că ceva plutește în aer! Dar nici tu, nici papa n'ați vrut să credeți. Dacă ne-am fi ascuns!...

Mama lui tăcea. În schimb, auzii vocea doamnei Koch:

— Noi am fost deportați cu o săptămână mai târziu. Înainte de am fost duși la gară, a trebuit să plătim chiria și taxa militară pentru bărbatul meu.

Alții începură să înșire și ei datele istorice care-i priveau. Rosa Semmel povesti pentru nu știu a câta oară, cum în noaptea aceea, după intrarea tru-

pelor în oraș, ea a stat, îmbrăcată numai într'o cămașă de noapte, în fața plutonului de execuție. Nemaiavând gloanțe, soldatul a escortat-o la prefec-tura poliției. Acolo a fost pusă în libertate de către un ofițer tânăr de jandarmi.

8 Iunie 1943

În apropierea grupului nostru, lucrau câțiva soldați dela Wehrmacht. Erau supraveghetorii muncitorilor ucrainieni, luați pentru tăiatul lemnelor.

Deoarece Kaiser mi-a dat ordin să fac niște tăblițe: „Trecerea căruțelor pe șosea strict interzisă“, n'am lucrat la șosea. M'am așezat lângă șosea, pe pământ, cu câteva tăblițe lângă mine, și cu târnăcopul — ca să-l am la îndemână dacă apare vreo mașină dela SS — și am intrat în vorbă cu un soldat. Era din ținutul Saar, din Mettlach, cunoscut pentru fabricile de mozaic. Vorbind cu dânsul despre mozaic și pictură, i-am arătat o acuarelă care reprezenta interiorul lagărului, precum și câteva lucrări în creion. Le-a privit câțva timp și spuse brusc:

— Trebuie să le distrugi. Cine știe! S'ar putea ca aceasta să ajungă în străinătate acum, ori după războiu și atunci ar deveni o propagandă contra Germaniei.

Mă miram numai că nu le-a rupt el singur.

— Desigur, continuă el după o pauză îndelungată, că și tu ești un francmason, chiar dacă nu știi. Toți evreii sunt francmasoni.

Doi nemți ar fi fost desbrăcați de partizani în apropiere de Tarassiwka.

Dealtfel, țăranii spuneau multe povești despre un tânăr blond, comandantul unui grup de partizani, care, îmbrăcat câteodată în haine germane ofițerești, apare ba într'un loc, ba într'altul. Cu câteva zile în urmă, în drumul nostru dela șosea, trei țărani trecură pe lângă noi. Unul dintre ei, un tânăr blond, se uita cu atenție la coloana noastră. „O fi el“?, mă întreba vecinul meu din rând.

10 Iunie 1943

Mașina lui Bergmann se opri în fața gardului. Bergmann se dădu jos, îmbrăcat într'un costum cenușiu, modern, cu dunga impecabilă la pantaloni. După o scurtă convorbire cu Segal la poarta gardului — el nu intra niciodată, nici măcar în curte; se ferea, probabil să vină în atingere cu cei din interiorul lagărului — se îndreptă cu mașina spre căsuța lui Kaiser.

Il vedeam pentru prima oară îmbrăcat civil. Până acuma, uniforma lui militară îmi dădu iluzia că suntem un soi de prizonieri de războiu. Hainele sale civile îmi arătară realitatea: Nu suntem decât sclavii unei întreprinderi particulare. Inghesuiți în dosul sârmei ghimpate, condamnați la moarte, dar

siliți să muncim până la execuția noastră, pentru civilul de afară. Când, la expirarea termenului fixat pentru execuție în Octombrie, nu va mai avea nevoie de noi, va trebui să coborîm câte trei în groapa pregătită dinainte. O fi asistat el vreodată la o astfel de scenă? Nu cred. Lui Kaiser i-a albit părul, pentru că, după cum spuse el lui Heinz, după un bombardament a fost îngropat de viu. Ce o fi simțit el de Paști, când a ales oamenii cari trebuiau să coboare în groapă, ca să fie împușcați? Dar, probabil că pentru dânsul acest lucru era ceva dela sine înțeles. Intocmai cum iarna trecută, la plecarea lui în concediu, ca un bun soț și tată care se întoarce acasă din țări îndepărtate, ducea cu el numeroase cadouri luate dela noi. Și pe unul din daruri, Martha Jurmann trebui să brodeze numele fiicei sale.

12 Iunie 1943

În timp ce Anișoara și cu mine lucram în grădinița lui Kaiser, am zărit-o pe Mizzi Hart urcându-se în mașina lui Bergmann. Automobilul porni.

În lagăr, am aflat că Bergmann a luat-o pe Mizzi la Gaisin, fiindcă avea nevoie de o funcționară pricepută. Heinz, care o cunoștea pe Mizzi ca secretară perfectă, i-o recomandase.

Toți vorbesc despre norocul lui Mizzi. Acuma va mânca și ea bine.

15 Iunie 1943

Ulrich stătea jos lângă mine și-mi vorbea despre cele ce vor fi după războiu. Avea încă frați acasă, în satul lui lângă Remscheid și ar fi vrut să fie și el proprietar de pământ. Se gândea să gospodărească o mică fermă aici în Ucraina, dar nevasta lui nu prea vrea să știe de una ca asta.

16 Iunie 1943

Mizzi nu s'a înapoiat încă.

Bătrânul Weisselberg, discută în gura mare, din boxa lui, cu Ebner care este în boxa din față.

— Ai să vezi, zice el, că dânsa n'o să se mai întoarcă. Bergmann și Elsässer îi vor ajuta să fugă. Are noroc, fata!

Spre seară, Mizzi intră în cameră.

A avut mult de lucru la birou și deaceea au mai reținut-o. S'au purtat politicos, dar ea nu s'a simțit deloc bine acolo. Este bucuroasă că se găsește iar în lagăr.

Este foarte rezervată cu privire la vizita ei la Gaisin.

L-a văzut pe Bergman uitându-se furios la aripa vulturului lăsat de noi neterminat. A spus că ne va chema într'una din zilele acestea, pentru a isprăvi lucrarea. Ar fi bine, numai să nu-i vină în gând să-l demonteze, înainte de a ne chema. Este curios cum de n'a făcut-o până acum.

17 iunie 1943

Agitație în lagăr!

SS Oberscharführer Mass s'a oprit cu mașina în fața porții lagărului.

L-a chemat pe Segal...

Avea nevoie de câteva cuțite de masă.

18 iunie 1943

Jura, fost sublocotenent din Armata sovietică, soția lui, care e însărcinată și socrul său, au fugit în timpul muncii, dela șosea. Fiind din Teplik, se orientau ușor în regiunea aceasta.

Alte detalii în privința fugii lor nu erau cunoscute.

Aproape trei săptămâni au trecut și tot nu ne-a venit nici o știre dacă fuga a reușit. Bătrânii se rugau tot timpul. Dacă ruga ar ajuta, la ceva!

M'am gândit la cele povestite de Jura, când au fost masacrați evreii din Uman și Teplik. Un ofițer neamț mânca ciocolată, în timp ce soldații lui trăgeau cu mitralierele în evrei. SS însoțiți de câini-lupi forțaseră ușile și căutau pe evrei peste tot.

După amiază a venit Elsässer.

O evreică ucraineană s'a apropiat de ei și l-a implorat s'o trimită pe dânsa și pe alte câteva femei în lagărul din Teplik, de unde erau originari, căci societatea Ufer procedase la fel cu alții. Elsässer se în-doia dacă aceasta era posibil.

Zărintu-mă, îmi spuse să fiu gata pentru Luni. Ne va lua, pe Anișoara și pe mine, la Gaisin, să terminăm mozaicul. Cum n'avea la îndemână camion care să ne readucă zilnic în lagăr, va căuta să ne adăpostească în garaj.

19 Iunie 1943

Erbental, care în ultimul timp lucra la Tarassiwka, îmi spune că Anișoara și cu mine vom fi trimiși mâine la Tarassiwka, iar de acolo la Gaissin... Luneville a fost transferat.

Glasbrenner a plecat în concediu. În locul lui este un alt plutonier. Nu l-am văzut încă.

20 Iunie 1943

Sentinelele ne-au dus la Tarassiwka pe Anișoara, pe mine, pe Zoniu David și Rabinovici. David și Rabinovici au rămas la lucru acolo, iar noi am trebuit să așteptăm camionul, care părăsise Tarassiwka tocmai înaintea sosirii noastre.

Stăteam în dosul magaziei cu materiale de construcție a societății Dohrmann. Nu eram supravegheați. De fapt nu era nici o sentinelă acolo.

Auzim sbârâitul unui motor.

Am sărit în sus. Mașina lui Bergmann era în

fața atelierului. Bergmann mă zări și îmi spuse să cer șefului de atelier un permis pentru Gaisin.

Ne-am întors la locul nostru, în spatele magaziiilor. Erbsental, care lucrează în magazie la aprovizionare, trecu pe la noi și ne dădu o jumătate de pâine. Rupem din ea și ne gândim la colțul de pâine ce-l mai avem în săculeț. Eram cerșetori, după toate

Ne-am așezat la soare. O liniște plăcută domnește peste tot.

O tânără femeie venind în spre noi, ne privi și, surprinsă, se apropie în grabă și ne întinse mâna. Era Vera, o localnică, fosta bucătăreasă a lituanienilor din Mihailowka. Odată, când Anișoara fusese bolnavă, Vera îmi dădu pentru dânsa resturile de supă rămasă dela lituanieni. Acum, Vera gătea la Tarassiwka pentru țăranii care lucrau pentru nemți. Imi spuse să viu cu dânsa până la bucătărie și să iau o strachină de cafea și ceva sare. Cafea! Sare!

În drum spre bucătărie, am aruncat o privire în dormitoarele sătenilor-muncitori. Era aceeași clădire pe care o curătasem în Martie, imediat după mutarea evreilor din Tarassiwka în lagărul nostru. De-a lungul pereților, scânduri cari serveau de paturi. Muncitorii primesc mâncare de două ori pe zi, de cele mai multe ori supă și carne, și douăzeci de mărci pe lună. Li părea rău Verei că n'avea mâncare pentru noi. Dacă ne întoarcem la timp dela Gaisin, îmi spuse ea, ne va da supă și carne.

Anișoara stătu de vorbă cu Turi Landmann. Ii dădui și lui să bea cafea.

Turi și Heinz se aflau de o jumătate de oră la

Tarassiwka, pentru o măsurătoare de teren. Ză-rindu-ne, Heinz se miră că nu am plecat încă. Nu credea că azi o să mai vină camionul să ne ia. Ar fi mai bine, spuse el, să ne întoarcem la prânz la Mihailowka și vom pleca, a doua zi la Gaisin. Ii arătai permisul ce-l căpătasem dela șeful de atelier, care îmi spuse că putem lua orice camion ce trece pe șosea. Heinz se uită la bilet:

— Nici nu are o ștampilă! spuse el cu dispreț. Nu puteți face nimic cu el. Treaba voastră...

Dădu din umăr, își luă rămas bun și, însoțit de Turi, plecă mai departe pentru măsurătoare.

Stăteam la gard. Poate va trece, totuși, un camion. Ar fi păcat să pierdem această ocazie. S'ar putea ca Bergmann, înfuriindu-se, să strice aripa vulturului și să nu ne mai ia la Gaisin. Elsässer ne spusese Sâmbătă, că vom locui în garaj. Să scăpăm de lagăr pentru câteva zile, n'ar fi rău deloc.

Se apropie o căruță. Sentinelele în uniforme de vară, se înapoiau în lagăr.

Căruța se opri. Una dintre sentinele ne strigă ceva. Nu-l înțelesei. Sări din căruță și veni în goană spre noi. Văzu săculețul. Am înțeles că ne acuză că avem de gând să fugim. Căutai să-i explic. Nu vroia să audă. O sentinelă se postă lângă Anișoara. Ce se va întâmpla, dacă va cerceta săculețul și va găsi mapa și notițele?

Ii arătai biletul. Se uită la el. Descifra cuvântul Gaisin. Nu era destul! Heinz avusese dreptate. Sentinela deveni mai amenințătoare. Ce Dumnezeu, nu vrea să înțeleagă? L-am înduplecat să mergem la șeful atelierului. Acolo totul se lămurii. La plecare,

sentinelele mi-au dat de înțeles că la întoarcerea noastră în lagăr, o să ne învețe ei minte.

Un camion intră pe poartă. Peste jumătate de oră ne va lua și pe noi.

Camionul ducea lemne la Gaisin. Stăteam cu Anișoara lângă șofer. Era un localnic. Afară de noi, nici o sentinelă, nici o persoană.

Trebuia să ne lase la societatea Dohrmann, dar în apropierea gării, șoferul ne spuse să coborîm.

Trecurăm prin niște ulițe pustii. Peste câteva clipe eram în fața clădirii Dohrmann.

Am vorbit cu Elsässer. Ne-a dat voe să curățăm mai întâiu cămăruța din garaj.

După câteva ore de muncă, am aruncat o privire în jurul nostru: un pat de fier cu o saltea de paie; o fereastră cu geamuri sparte, care dădea într'o grădină cu copaci în floare și prin care se auzea grohăitul porcului din cocină. Dintr'o lădiță am făcut o măsuță. O altă lădiță mai mare servea de bancă. Patul n'avea nici cearceaf, nici pernă, nici cuvertură, dar era un pat! Ce confortabil mi se părea totul, după atâta vreme de lipsuri.

Primul pas spre o viață normală! i-am spus Anișoarei.

N'aveam lumină. Ce are a face?

Ne-am gândit la cei din lagăr. Sărmanii! Ce departe erau acuma de noi...

21 Iunie 1943

În zorii zilei, pentru prima dată singuri într'o cameră, întrucât mai aveam timp până la începerea

lucrului, am încercat să fac ordine printre hârtiile acoperite cu notițe stenografice. Poate, într'o zi...

Am început să *destacem* aripa vulturului. Observai că am comis o greșală de construcție. Aripa era prea mică în proporție cu capul. Dacă aripa asta nu i-ar fi stat în gât inginerului Bergmann, ar fi observat și el această greșală și ar fi răsturnat-o pur și simplu.

— Dece n'a răsturnat-o? mă întrebă Anișoara pe românește, în fața lui Bergmann.

Adăugarăm cărămizi. Planul arătat de mine lui Bergmann prevedea cu totul altceva. Nu mai era vorba de mozaic. Proiectasem un vultur, mare de șase metri, în plan înclinat. Postamentul trebuia să fie din cărămizi, îmbrăcate în nisip umed, iar vulturul urma să fie umplut cu pietre de granit de culoarea oțelului.

Trecătorii ne priveau, fără să ne adreseze vreun cuvânt.

Un du-te, vino, de ofițeri dela Luftwaffe și de soldați dela Organizația Todt. Este centrul pentru districtul Gaisin.

Ușa și ferestrele biroului dau spre locul unde lucrăm, așa că mai tot timpul suntem observați îndeaproape.

Două fete germane și o localnică lucrează în birou.

În timpul mesei, văzui cele două fete germane, jucându-se în curte cu o cățea, lup neagră și cu cei treisprezece pui ai ei. Pe una din fete am mai văzut-o data trecută. Sunt două surori, Atti și Martha Graé.

22 iunie 1943

Bergmann mi-a dat o coală de hârtie pentru un interior în acuarelă: camera fetelor Graé. Va fi un cadou pentru Atti Graé, care stătea acuma cu dânsul la fereastră, biroului. Le-m arătat acuarelele, reprezentând camera lui Kaiser și un interior al lagărului. Se uitară la interior cu atenție — n'au fost încă înăuntrul lagărului — și apoi Bergmann îmi spuse:

— Pe mine nu mă interesează interioare. Când ai să fii înapoi la Mihailowka, ai să-mi faci o acuarelă, reprezentând căsuțele satului. La iarnă, dacă vom mai fi împreună, îmi vei face un peisaj hibernal.

La iarnă, dacă vom mai fi împreună...

23 iunie 1943

În timp ce aștepta în coridorul bucătăriei să i se dea supa pentru noi doi, Anișoara a auzit cum Atti Graé muștra pe Stasia, una dintre fetele ce ajutau la bucătărie, că ne-a dat și carne la supă.

Pentru porc, căteaua și pui ei și pentru noi doi, se gătește separat. La împărțirea hranei însă, se face totuși o deosebire. Căteaua capătă și carne, iar noi numai supa. Atti Graé ține foarte mult la câinele ei.

24 iunie 1943

Desdediminează femeii cu sticle mari de lapte au trecut pe la noi, în drum spre piață; altele aveau și pâini. M'am rugat de unele, să ne vândă ceva lapte

și pâine. Vândusem o pereche de pantaloni cu două zile înaintea plecării noastre la Gaisin și aveam în buzunar nouăzeci și șase de mărci. Femeile treceau, fără să mă asculte. În cele din urmă, una s'a oprit să-mi spună în grabă, că-mi va trimite un kilogram de lapte și o bucată de pâine.

În timp ce eu lucram în camera surorilor Graë, Stasia spuse Anișoarei, care tocmai cioplea pietricelele, că o fetiță ar fi adus pentru noi o sticlă de lapte și o jumătate de pâine, dar nu vroia să ia nici un ban. Fetița se strecurase până la Stasia, cu multă băgare de seamă, ca să nu fie văzută de nimeni.

26 Iunie 1943

Bergmann m'a întrebat răstit de ce am întrerupt lucrul la prânz pentru două ore. I-am răspuns că m'am orientat după localnicii, care muncesc în grădina de zarzavat. Nu trebuia să mă iau după ei, îmi spuse el. Cei dela șosea au numai o jumătate de oră repaus. Ar putea să-mi îngăduie cel mult trei sferturi de oră.

Pare-se că Bergmann este directorul societății Dohrmann. Fratele lui August Dohrmann, nici nu știu cum îl cheamă, se arată pe aici rareori. I-am cerut lui Bergmann niște nisip.

— Conducătorul *meu* de construcție, îmi răspunse el, se va ocupa de aceasta.

Este vorba de Elsässer.

În gunoiul de lângă garajul nostru, am găsit două plicuri. Un plic era adresat lui „Sturmführer Werner Bergmann dela soția lui din Hagen; celălalt plic era adresat lui Truppführer Josef Elsässer.

27 Iunie 1943

Duminecă...

Am serbat aniversarea zilei noastre de nuntă cu lectura unor cărți împrumutate dela Martha Graë. A fost destul de delicată că mi-a ales printre cărțile ei traduceri norvegiene, și nu din literatura național-socialistă. Imi atrase chiar atenția asupra acestui lucru.

28 Iunie 1943

Pe când lucram cu Anișoara la vulturul din fața casei, trecu încet mașina comisarului teritorial. Ne-am sculat în picioare și am salutat ca niște japonezi. Mașina s'a oprit în fața unei clădiri. Astăzi se fac acolo recrutările fetelor și bărbaților ucrainieni, cari urmează să plece „voluntar“ — cum spuneau nemții— ca lucrători în Germania.

Femeile care treceau pe lângă noi și se uitau cum lucrăm, oftau. Peste puțin timp și ai lor vor trebui să muncească pentru nemți.

După vreun sfert de oră, mașina se întoarce și se opri în fața noastră.

Șoferul, în uniformă cafenie soldățească, se aplecă prin fereastra mașinei și întreabă încetșor:

— Nu sunteți din București?

Am tresărit.

Ce însemna întrebarea asta? Cine era el?

L-am privit deaproape...

— Josef!! am exclamat cu un glas înăbușit și m'am apropiat de mașină.

Și Anișoara, îngrijorată de paloarea ce mi se așternuse pe față, se ridică. I-am spus în șoapte că este Josef, fostul șofer al fratelui meu, Manfred.

Josef mă zărise când salutam pe Gebietskom-misar; nu era sigur că eram într'adevăr eu. Era mirat să ne găsească aici, dar și îngrijorat, îmi spuse el, deoarece știe perfect ce se petrece în lagăr. Va pleca peste câteva zile la București și cu această ocazie se va pune în legătură cu familia noastră. Se uită la picioarele noastre goale, la pantalonii mei cârpiți, la bluza găurită pe care o purtam în loc de că-mășă — și ne spuse că ne va aduce îmbrăcăminte și încălțăminte.

Dădu drumul mașinei, spunându-ne în grabă, că se va întoarce după masă.

Eram zăpăciți.

După masă, Josef trecu iarăș cu mașina, se opri, și-mi întinse un pachet de tutun, niște foițe, chibrituri și niște hârtie ca să fac o scrisoare pentru cei de acasă. Scrisoarea trebuie să fie gata pe mâine. Probabil că se va întoarce la Gaisin între cincisprezece și douăzeci Iulie și atunci va întreprinde ceva, ca să ne ducă cu mașina până la Brasslav, un sat de

peste Bug. Va fi însă nevoie de bani pentru cei dela frontieră. In privința aceasta, va vorbi cu familia noastră.

Spre seară, după încetarea lucrului, am avut o altă surpriză. *Rosa Semmel!* Bergmann și Atti Graé fuseseră la Mihailowka s'o aducă încoace. Rosa este o bună croitoreasă și Atti Graé are nevoie de ea să-i lucreze niște rochi.

In lagăr, ne spune Rosa, este liniște. Segal și alți câțiva internați au primit ordin să umple groapa. Căinii răscoliseră stratul subțire de deasupra și nemților le era frică de o epidemie.

29 Iunie 1943

Intrucât Rosa lucrează în camera surorilor Graé, a trebuit să întrerup acuarela, fetelor și am început să fac interiorul lui Elsässer, care ocupă camera împreună cu Bergmann.

Rosa locuște și ea în clădire.

După amiază, Elsässer, în timp ce își pune haina, îmi vorbi de perspectivele păcii.

— Englezii, cu sistemul lor putred, spunea el, trebuie să piardă. Ei se comportă ca adevărați stăpâni.

Și plin de ură:

— Domnii Englezi se ospătează seara copios, apoi își iau zborul deasupra Germaniei, unde seamănă ruină și moarte. Inchipuește-ți, un oraș de zece mii locuitori a fost de curând complet nimicit de către aviația britanică.

Aflasem dela Rosa, că surorile Graé au două geamantanele pline cu materiale pentru rochi. Materialul provine din Franța și din alte țări. Surorile sunt logodite cu niște ofițeri și, ca să-și facă trusoul, adună ce pot.

5 Iulie 1943

Gândul ne este mereu la Josef. Nu l-am mai văzut din ziua aceea. A plecat? Va reveni la timp la Gaisin? Bergmann nu prea e mulțumit că lucrul la mozaic durează atâta și ne cere să ne grăbim. Dacă Josef nu va veni la cincisprezece Iulie, când — după calculele mele — vom termina lucrarea, vom fi trimiși înapoi la Mihailowka. Cum vom putea fugi din lagăr?

7 Iulie 1943

Bergmann nu se putea înțelege cu doi soldați dela Organizația Todt și ne spuse să vorbim noi cu ei. Erau doi algerieni, cari, la Paris se înrolaseră în Organizația Todt. Se întorceau acuma din concediu, ce l-au avut din partea societății Teeras. Bergamann vroia să-i convingem să lucreze pentru Dohrmann.

Algerienii se plâneau că n'au știri de acasă, Alger fiind ocupat. Ne uitam curioși la ei. Ocupat?

Dar și ei se uitau curioși la noi. Cum? Nu știam că Algerul este ocupat de Americani? Doream să aflăm mai multe, dar din păcate sosi tocmai atunci un alt francez, alsacian, Paul Leroy, din serviciul siguranței din Organizația Todt. Este din Mulhouse. Și-a trimis soția în Germania. L-am văzut de mai multe ori trecând pe la șosea, unde lucrează coloana.

Toți trei au intrat în casă...

Americanii în Alger? Cam departe de Mihailowka! Unde or fi acum Sovieticii?

8 Iulie 1943

Uitându-se la vulturul la care lucram, șoferul Hennes îmi spune disprețuitor:

— Pentru ce lucrezi la ăsta? Când o să vină Rușii o să dispară și el.

Tăceam.

Bucătarul Ernst venea dinspre grădina de zarzavat; se opri lângă Hennes.

Vorbeau despre ravagiile făcute de aviația britanică.

— Există oare un Dumnezeu, striga Hennes, care să lase ca bătrâni, bolnavi și copii nevinovați, să fie măcelăriți de către aviația britanică?

Ernst întrerupse tăcerea:

— Nu va fi pace în lume, până când „Insula“ nu va fi ștearsă de pe fața pământului.

Am cerut permisiunea să dau pantofii Anișoarei unui cizmar, ca să-i cârpească. Mi s'a dat voie. Stasia se oferi să mă ducă la un cizmar bun, care locuște după colț.

În curtea în care locuște cizmarul, Stasia îmi arată o fetiță ca de vreo șase ani.

— O recunoști? mă întrebă Stasia.

— Nu!

— Este fetița, care ți-a adus laptele și pâinea.

Cizmarul nu este acasă. Însă pe soția lui o recunosc: este femeia care ne-a trimis laptele și pâinea.

I-am explicat în ucraineana mea stricăță, că peste câteva zile urmează să fim trimiși înapoi la Mihailowka și aș avea mare nevoie ca soțul ei să-mi cârpească degrabă pantofii. Femeia știe tot ce se petrece în lagăr. Mă întreabă dacă avem printre noi și un coafor Leova. Probabil, dar nu-l cunosc. Nu cunoaștem destuie cuvinte în ucrainiană, așa că n'am putut să-i spun mult. După o tăcere de câteva clipe, ea îmi spuse deodată:

— Am să vorbesc cu soțul meu. Încearcă și vino mâine pe aici.

Cam pe la amiază am cerut iar voie să mă reped până la cizmar.

Merg de această dată singur, neînsoțit de nimeni. Nu prea mă simt bine; mă gândesc că odată,

Mass a prevenit pe Herschl, că-l va împușca dacă-l mai prinde singur pe stradă. Să sperăm că n'o să mă vadă nici unul dela SS.

Cizmarul este acasă. Stă la masă. Mă invită să mănânc și eu. Este supă și carne de pasăre. Mă așez la masă, dar nu pot să mănânc. Cizmarul făcu un semn soției sale, care o chemă pe fetiță în cealaltă cameră. Cizmarul este informat despre mine.

— Dece nu te duci la tovarăși? mă întrebă el subit.

Nu întrebarea, ci limba idiș în care-mi vorbește, mă turbură. Am șovăit o clipă, dar pe urmă i-am povestit întâmplarea cu șoferul. În timp ce vorbesc, îmi dau seama că cizmarul trebuie să fie un evreu, care, datorită faptului că soția sa este creștină, trece și el drept creștin. Pentru nemți numai, fiindcă Stasia știa prea bine, unde mă duce, mai ales, că pe aceeaș stradă mai locuesc alți doi cizmari, cum îmi spusese chiar dânsa. Cizmarul se îndoește dacă Josef va veni la timp să ne scape, adică, dacă ar avea într'adevăr aceasta intenție. Nu, să nu ne încredem în Josef. Dacă Anișoara este de acord, ne va scoate Luni noaptea cu căruța din oraș și ne va duce într'o pădure, unde vom sta câteva zile. De acolo ne va duce la Sobelewka, unde mai sunt în viață cinci evrei, croitori, cari o să ne ajute să plecăm mai departe. Nu vom fi singuri în pădure.

... Soția îmi întinde un pachet cu carne și o sticlă cu supă pentru Anișoara.

Ce va spune Anișoara de planul acesta? Pădurea înseamnă a fi la partizani...

Anișoara spune hotărît „da“!

11 Iulie 1943

Duminecă...

Este tare frig și plouă tot timpul. Rosa a înduplecat-o pe Martha Graé să ne dea și nouă două cești de ceaiu, ca să ne încălzim. Ii povestim Rosei de planul nostru de fugă. Vrea să meargă cu noi? Nu, nu se poate, oricât de mult ar vrea; nu poate să-și lase familia, mai ales, pe Turi, nepotul ei. Ne pare foarte rău. De fapt, am face și noi la fel.

După spusele Rosei, Bergmann ar fi în mare dragoste cu Atti Graé. Sûrorile sunt din Recklinghausen, în Westfalia. Bergmann făcuse cunoștință cu ele, când erau încă în Germania.

12 Iulie 1943

N'am terminat încă lucrul și n'am vrea să lăsăm treaba la mijloc. Nu știu ce ar face Bergmann în furia lui, dacă n'am isprăvi totul.

Hotărîm să amânăm fuga pe mâine. Nu! Mâine este în treisprezece. Atunci poimâine.

Mă duc la cizmar.

Intru în atelier, unde se mai găsește un alt meșter. Cizmarul, cum mă zărește, mă întreabă:

— Ai venit pentru tablouri? Du-te în casă.

În odaie, sunt doi tineri și soția cizmarului. Tinerii sunt evrei ucrainieni. Cizmarul intră și el. Ii explic că nu putem merge diseară. Nu s'ar putea să

plecăm Miercuri? Este de acord. Va merge cu noi și unul dintre cei doi tineri, un băiat de vreo patrușprezece ani. De unde au venit? Cine sunt? Nu pun nici o întrebare, dar nici nu mi se povestește nimic.

...Bergmann a plecat în mare grabă la Proskurov. Acolo, partizanii ar fi aruncat în aer un tren cu materiale, destinate societății Dohrmann.

13 Iulie 1943

Cizmarul a trecut pe la noi într-o căruță. Băiatul era cu dânsul. Au luat-o deci înainte! Va fi, oare, înapoi mâine? Și dacă nu vine? Ar fi fost totuș mai bine să fi întreprins fuga Luni noapte.

Erbental a venit cu camionul la Gaisin, împreună cu neamțul dela aprovizionare. I-am arătat cu mândrie cămăruța noastră. Am fi vrut să-i povestim de fuga noastră proiectată, dar ne reținem. Soția lui este la Mihailowka; fără dânsa n'o să fugă. Stăteam de vorbă cu conștiința încărcată. Ne-a povestit că Kustin care venea dela Teplik, ar fi vizitat lagărul. Când a aflat dela Dolfi Breitner, că Pepi și alții au fugit, a început să râdă și l-a întrebat pe Dolfi, de ce nu a fugit și dânsul.

Pe la amiază a venit Vanka, o sentinelă din lagăr. Este un tânăr ucrainian din Mihailowka, care s'a înrolat ca miliționar, ca să nu fie trimis voluntar în Germania. Este nenorocit că trebuie să îmbrace uniformă germană. Dealtfel, se poartă față de fiecare dintre noi, ca un camarad.

După amiază își făcu apariția Heinz, dar nu stătu mult. Căuta pe Bergmann. Ce curios să-i vedem deodată pe toți aceștia! Par că ar fi știut ce gânduri avem și ar fi vrut să ne mai vadă odată. Cine o să mai vină?

14 Iulie 1943

Am terminat vulturul și straturile. Ici colo trebuie făcută o mică retușă. Noroc că Bergmann nu s'a întors încă.

Ce o fi cu cizmarul?

M'am dus pe la dânsul. Fetița lui a dat din cap negativ...

15 Iulie 1943

S'a întors Bergmann. Este furios că între timp Atti Graé a plecat la logodnicul ei, la Jitomir, — și s'a înfuriat și mai tare că ne vede pe noi încă la Gaisin.

După vreo două ore, Rosa iese din casă să-mi spună să pictez repede câteva flori pe pergament, pentru un abatjour, deoarece Bergmann vrea să-i facă o surpriză lui Atti Graé. Trebuie însă să mă grăbesc, întrucât *peste o jumătate de oră* sosește din Tarasiwka camionul care o să ne *reconducă în lagăr!*

Rosa spune acest lucru cu calm, dar eu simt că mă trec năduşelile.

O jumătate de oră?

Unde este cizmarul?

Dar, chiar dacă ar fi aici, am putea să ne strecurăm amândoi în plină zi? Este o prostie să mă gândesc la una ca asta.

Ce ar fi, o întreb pe Rosa, să mă duc la Bergmann să-l rog să ne mai lase până mâine? Dânsa este însă de părere, să las lucrurile așa cum sunt: Bergmann este în toane proaste, fiindcă suferă de indigestie.

Am intrat, totuși, la Bergmann. Mai mult mort decât viu, am început să-i spun că am aflat că ne întoarcem acum și aş dori...

Dar el mă întrerupe nerăbdător:

— Incepe lucrul imediat. Abatjourul trebuie să fie gata până diseară. Vezi să iasă ceva foarte frumos din hârtia asta!

Am respirat ușurat.

M'am apucat de lucru, dar din cauza zbuciumului, îmi lipsește inspirația. În timp ce meditez asupra modelului, privirile mi s'au oprit asupra unor sfeșnice evrești, vârite sub lavoar. Fac și ele parte din dota lui Atti Graé? În cele din urmă, mă orientez după niște înflorituri de pe un porțelan Rosenthal, ce se găsește pe masă.

Capul Anișoarei apăru la geam.

Mă apropiu și deschid fereastra. Anișoara îmi șoptește agitată că Becker a sosit cu camionul acum zece minute, și că ne va lua. I-a spus, însă, că mai avem de lucru, așa că a plecat fără noi. Slavă Domnului.

La ora patru am terminat. Acum nici un camion nu ne mai poate lua. Măine? Cizmarul s'a întors! A trecut prin fața casei și a făcut Anișoarei un semn discret cu capul. Diseară!

Suntem grozav de agitați. A trecut poate o jumătate de oră de când fac în gând planuri pentru diseară, când am zărit deodată, o căruță cu o sentinelă dela Mihoilowka. În căruță vedem pe Paula și Livia. Ce fac ele aici? Dacă Bergmann se folosește acum de prilejul acesta să ne trimeată înapoi la Mi-hailowka?

Bergmann nu este acasă; s'a dus la Abschnitts-bauleitung, dar poate să sosească din minut în minut. Dau „bună ziua“ fetelor, dar alerg în casă, s'o rog pe Roza să facă ceva, ca să plece căruța. Doar n'au venit în interesul lagărului, să-l aștepte pe Bergmann. Rosa înțelege. Căruța s'a pus în mișcare.

În cămăruță, Anișoara a făcut curat, a spălat vesela și a aranjat-o pe lădiță, împreună cu cărțile împrumutate dela Martha Graé. Între timp eu am scris câteva rânduri pentru Elsässer, pe care-l rugam să nu ne urmărească. Nu mai suntem în stare să suportăm chinul moral și fizic din lagăr. Numai gândul că ar trebui să ne întoarcem acolo, ne-a dat curajul să înfruntăm pericolul fugii. Această scrisoare, împreună cu câteva rânduri de mulțumire adresate Marthei Graé pentru cărțile împrumutate, le-am strecurat într'o carte engleză ce o aveam cu mine și am pus-o deasemeni pe lădiță.

Simțeam că ne sufocăm în cămăruță și am eșit la aer.

Căutăm s'o vedem pe Rosa. Este ocupată. Probează o rochie Marthei Graé. Va trebui să plecăm de aici fără să-i spunem măcar un cuvânt de adio? E îngrozitor — dar n'avem încotro.

M'am sprijinit de un copac și am început să fumez țigară după țigară. Nu mai am mult tutun, fiindcă am dat cea mai mare parte lui Erbsenthal și lui Vanka.

... A prins să se întunece.

Bergmann și Elsässer, cari și ei stăteau afară în fața biroului, intrară în casă. Numai noi doi mai rămăsesem lângă garaj.

A răsărit luna.

Ca nu cumva să fim zăriți, ne-am pitit într'un tufiș. Puteam observa de aici fereastra luminată a biroului. Cei doi sunt lângă aparatul de radio. Și fereastra bucătarului Ernst, ce dă spre curte, este acuma luminată.

Timpul trece.

Cizmarul nu se arată.

Imi pare rău că nu ne-am înțeles, cum ne va da de știre când va veni.

Nu sunt șoapte?

Ne uităm printre frunze. Nu este nimeni pe stradă.

Ni se pare iarăș că auzim niște șoapte. Intr'adevăr, fetița cizmarului pitită după un copac, de cealaltă parte a străzii, ne spune încet că tatăl ei va veni îndată.

Așteptăm.

Fereastra lui Ernst se întuneacă.

Niște oameni trec în imediata apropiere a tu-fișului. Ne ținem în umbră.

Cizmarul nu vine. E mult de când am vorbit cu fetița? Nu știm. Nouă ni se pare nespus de mult. Va veni? Ce să ne facem, dacă nu vine? Cu ucrainiana noastră stricată, cu înbrăcămintea străină, cu nouăzeci și șase de mărci în buzunar și complecta necunoaștere a regiunii, orice încercare de fugă va trebui să dea greș. Nu ne rămâne altceva de făcut, decât să ne întoarcem în garaj și să așteptăm camionul mâine.

Dar aceasta ar fi curată lașitate!

Hotărâți, ne sculăm în picioare.

Am pus haina pe umăr, așa cum am văzut că fac orașenii, și, numai în ciorapi, trecem amândoi pe sub fereastra luminată a biroului. De acolo ne strecurăm dealungul grădinii de zarzavat, stăbatem strada, trecem casa din colț, și iată-ne în fața curții cizmarului.

Ne uităm în dreapta și în stânga. Nu e nimeni. Intrăm în curte și deschidem ușa ce duce în atelier. Cizmarul stă în întuneric și așteaptă, sau mai bine zis, a așteptat, cum ne lămurește el îndată, ca strada să fie pustie. Se gândește, ce să facă cu noi acum. Caii îi sunt obosiți de drum. Pe de altă parte, este primejdios să ne ducă așa de târziu, la țaranul pe seama căruia avea să ne dea.

Așteptăm hotărârea într-o tăcere apăsătoare. După câteva clipe, soția cizmarului ne spune că ar fi în apropiere o casă părăsită, unde ne-am putea ascunde până mâine. Soțul ei, pe care aflui că-l cheamă Abrașa, după o clipă de gândire, consimte. Cizmăreasa ne dă o jumătate de pâine și însoțiți de cele mai bune urări de reușită, părăsim casa împreună cu Abrașa.

Ne ținem dealungul caselor. În mijlocul străzii trei nemți beți urlă un cântec ucrainian popular. Izbutim să trecem fără să ne vadă.

Abrașa se oprește în dreptul unui tufiș, de unde se deschide un maidan. De partea cealaltă, luminată de razele lunii, o clădire imensă.

Abrașa ne spune să așteptăm o clipă. Vrea să meargă până acolo, să vadă dacă totul este în regulă.

Pleacă și după câteva minute se întoarce și ne sfătuește să ne ascundem în etajul de sus al clădirii, într'un colț, cât mai departe de scară. Fetița se va juca mâine pe maidan și în joacă va intra în clădire, ca să pună pe scară ceva de mâncare pentru noi. Seara, Abrașa o să ne ducă în altă parte, sau poate deadreptul în pădure.

Ne strânge mâna și ne urează noroc...

Ne furișăm în clădire.

Razele lunii luminează scările. La etajul al doilea, dăm în tinda scării de un lighean spart, plin de gunoiu. Probabil lăsat acolo încă dinainte de războiu.

Vedem mai multe uși, ce se deschid înspre diferite odăi goale. O ușă dă spre un coridor.

În care din odăițe să ne adăpostim?

Intrăm întâiu într'o cămăruță, dar nu ne place. Dece? N'aș putea spune. Intrăm în alta; după câteva clipe o părăsim și pe asta.

Alegem o odăiță unde pare să fi fost odată o bucătărioară. Se cunoaște locul unde se găsea vatra.

Ne întindm lângă fereastră și ne învelim cu paltonul...

Disdedimineată...

Ceva ne-a trezit din piroteală!

Ne ridicăm...

Nu auzim oare voci în fața clădirii? Probabil că sunt ale unor trecători.

Nu! Nu sunt trecători. Vocile nu se îndepărtează deloc...

Distingem acum glasuri de nemți și ucrainieni, dar nu putem prinde nici un cuvânt.

Casa nu este părăsită?

Atunci ligheanul de la etajul al *doilea*...

Deodată se aud venind de jos ciocănituri și un uruit de fereastră. Unde se lucrează? Afară? În clădire?

Un scârțâit prelung și un camion se oprește jos; trebuie să fie drept sub fereastra noastră.

Am îngălbenit...

Trec câteva minute. Inimile bat să ne spargă piepturile. După un scurt interval, iar voci. Par'că vin dela parter...

Zgomotul uneltelor nu încetează. Se lucrează la parter!!

Glasuri poruncitoare de nemți... Pași la primul etaj! Pași ce se pierd undeva într'un coridor... Uși ce se deschid cu zgomot... Pași pe tinda scării... Pași pe scările ce duc la *etajul al doilea*... Ușa înspre coridor se deschide. Ne uităm unul la altul... Dacă ne-am fi ascuns acolo? Inchid pentru o clipă ochii. Anișoara respiră adânc. Iarăș pași! Un sgomot difuz de voci. Nu putem prinde nici un cuvânt. Cămaruța, în

care am rămas aseară numai câteva clipe, este deschisă! Odăița *vecină* cu a noastră este deasemeni *deschisă*! Stau sprijinit de ușă, cu amândouă brațele și ascult, în timp ce privirile mele se ațintesc asupra Anișoarei. Avem amândoi același gând: Dacă ne prind aci, ne împușcă pe loc ca partizani.

Îi auzim părăsind odăița. Ni se moaie genunchii. — *Trec pe la ușa noastră, fără s'o deschidă!* — Se poate?

Din cămăruța noastră îi putem auzi cum intră în camera din stânga. Acolo rămân câteva minute. Iar răș glasuri poruncitoare. Se aud acuma pașii pe coridor. *Coboară!* Slavă Domnului! Probabil, odăița în care suntem, nu prezintă pentru ei nici un interes.

Anișoara zâmbește...

Mă apropii încet de ea. Desigur, că este încă prea devreme să ne muncim creierul ca să găsim o soluție pentru scăparea noastră. — Dar ce este asta?

În vârful degetelor mă întorc la ușă.

Iar voci!

Iar pași la primul etaj — pe scările ce duc la al doilea etaj... pe tinda scării... în camera din dreapta noastră... în dreptul ușii noastre...

Aștept să se facă liniște și deschid încet ușa. În dreptul scărilor nici o urmă de om.

Șoptesc Anișoarei că trebuie să ne urcăm cât mai repede în pod. Nervii noștri n'ar mai suporta o a treia încercare.

Vergelele scări pe care ne cățărăm, scârțâe. Am putea fi auziți sau văzuți de jos. Dar nu mai putem da înapoi. Glasurile se mai aud încă pe coridor.

În pod, dăm mai întâiu numai de coșuri de sobe și de grinzii. Lumina zilei străbate slab printr'o fe-

restruică și printr'un luminator, lăsând pereții în întuneric. Ne pitim lângă perete, în dosul unui coș de sobă, care se află aproape de scară. Să sperăm că nu vom fi zăriți.

Anișoara a ațipit...

Nu-mi dau seama cât timp a trecut. Mi se pare că aș fi auzit pe cineva mișcând scara. Trag cu urechea, dar nu mai aud nimic.

Mă ridic.

Anișoara mă întreabă din ochi, ce este.

Mă lipesc de perete și mă uit dindărătul coșului: în apropierea noastră, lângă scară, *stă un om!*

Fac un semn Anișoarei și ne strecurăm tiptil dealungul zidului, până în fundul podului.

Anișoara se ascunde între un coș și perete, iar eu mă lungesc pe dușumea, ca să văd ce face omul de lângă scară. Pare-se că se adresează cuiva de jos, fiindcă n'a trecut mult și apare un altul, care iese prin luminator, pe acoperiș. Amândoi sunt civili. Ce gânduri au! Vor să ne prindă?

Probabil că n'au venit pentru noi. Omul de lângă scară începe să lucreze la coș. Ce face celălalt pe acoperiș? Oare are de gând să se întoarcă în pod pe aici, unde stăm noi acum?

În timp ce mă uit la lucrător, mă liniștesc.

De jos pătrund cântece și fluerături. Par să vină dela al doilea etaj. Se lucrează.

Omul coboară, dar se întoarce îndată cu niște scule. Începe să-și facă de lucru la al doilea coș! Va lua la rând toate coșurile?

În cele din urmă își adună toate sculele și coboară...

Liniște.

Liniște peste tot. Probabil că este ora mesii.

Ne apropiem în vârful degetelor de ferestruică și ne uităm afară. Dincolo de maidan, pe jumătate ascuns după frunziș, este acoperișul casei cizmarului. Mai încolo, după tufișurile din stânga, trebuie să fie stradela pe care am trecut aseară. Iată și micul grup de prizonieri sovietici, în uniforma lor verde-albăstruie cu litera roșie „U” pe spate, — care la ora mesei obișnuiește să treacă pe la Dohrmann. I s’a dat lui Elsässer scrisoarea? Ce o fi spus el? Iar Bergmann? Cum s’o fi simțit acum, Rosa? Nu cred că Bergmann să fi anunțat SS. Mai degrabă vor face un raport că am murit. Ar fi cam jenant pentru Bergmann să fie silit să informeze SS, că am fugit dela „centru”. O să spună Rosa, când se va întoarce în lagăr, că am lăsat lucrurile noastre doamnei Vogelhut?

Ne furișăm repede la locurile noastre.

Ciocănituri, fluerături, cântece și izbiturile ușilor au început din nou.

Omul nu vine.

...Ceasurile se deapănă greu.

Cum să scăpăm de aici?

Liniște. Nici o ciocănitură nu se mai aude. Clădirea este cufundată într’o tăcere adâncă. Va trebui totuși să mai așteptăm, înainte de a risca să coborâm și să eșim din clădire.

Incetul cu incetul, suntem învăluiți de întuneric.

Prin ferestruică privim în stradă. Militari intră și ies din curtea clădirii de peste drum. Inscriptia de deasupra gardului arată că este un cămin soldătesc.

Liniștea este întreruptă de niște voci, ce vin în surdină, de jos. Mai sunt lucrători? Mă duc tiptil până la scara de fier. Un reflex slab de lumină se vede de

undeva. Pe o treaptă a scării de piatră este o priză electrică. Glasurile a doi germani și un zgomot de mobile trase îmi lovesc auzul.

Nemții s'au instalat în clădire!

Știu că mai trebuie să fie și o altă scară, după câte m'am convins dintr'o privire, la amiază. Mă strecor până la locul acela. Este numai o deschizătură în podea, dar scara de fier lipsește. Poate mai încolo. Da, este o scară ce duce jos. Dar unde duce? Trag cu urechea. Liniste. Are scara vreo legătură cu camerele ocupate de nemți? Unde sunt instalați nemții? Mă strecor până la prima scară. Se mai aud glasuri. Mă duc repede la cealaltă scară: nu se aude nimic. Fără să zăbovim, coborîm în grabă scara de fier. Numai să nu ne trădeze scârțâitul treptelor. La etajul întâiu, ușa coridorului este pe jumătate deschisă. Un reflex de lumină se strecoară pe sub ușă. Parcurgem în fugă etajul întâiu și la parter, ne repezim la ușă, ca să eșim. Este încuiată...

Deschidem o ușă lăaturalnică și dăm într'un coridor mic, cu mai multe uși. Impingem una la întâmplare. Suntem într'o odăiță, a cărei podea este acoperită cu paie. Găleți cu resturi de var și niște unelte sunt așezate lângă sobă. Două ferestre mari dau spre stradă. Peste drum este căminul soldătesc. Tocmai acuma trece un soldat pe lângă ferestrele camerei. Fluera voios o melodie. N'are nici un rost să mai stăm aici; trebuie să căutăm altceva. Părăsim odaia și deschidem ușa spre o altă cameră. De această dată, vedem terenul viran. Camera are o fereastră fără geamuri. Acuma, numai luna să intre în nouri, ca să putem ieși afară. La capătul din dreapta clădirii, într'o

grădină, pare să fie o masă la care stau câteva persoane. Sunt nemți. Ar putea să ne zărească.

Profităm de câteva clipe de întuneric și sărim pe fereastră. O iau pe Anișoara de talie, și ca doi îndrăgostiți cari au petrecut un timp plăcut în clădirea părăsită, ne îndepărtăm *incetîșor*. Urmăm drumul pe care am venit aseară. Nimeni nu ne dă nici o atenție.

Găsim pe soția lui Abrașa în curte. Se bucură să ne vadă. Abrașa a trecut astăzi dimineată pe la clădire și a văzut că se lucrează. S'au speriat, fiindcă au crezut că am fost prinși.

Abrașa intră și el pe poartă. Să ne ducem în dosul casei, ca să nu fim văzuți din stradă. Avem ghinion, căci și de astă dată este prea târziu să ne ducă la țaranul care trebuie să ne ia în primire. Propune să petrecem noaptea în grădina învecinată, sub un copac. Măine dimineată va căuta să ne ducă de aici, iar poimăine, Duminecă, vom pleca la Sobelewka.

Abrașa își croește un drum printr'o spărtură în gardul de nuele și intră în grădină. Noi după el. După vreo doi pași se oprește lângă un tufiș. Să ne adăpostim aici, lângă copac. Disdedimineată ne va aranja ceva în altă parte. Știm că este foarte primejdios pentru el să fie prins cu noi. Suntem doar „vânat liber“.

E puțin cam răcoare, dar adormim repede.

17 Iulie 1943

Se crapă de ziuă când ne trezim. Mă uit în jur și după situația topografică, îmi dau seama că trebuie să ne aflăm în grădina Comisarului teritorial, unde

Josef face serviciul de șofer. Deci, dincolo de stradă trebuie să fie clădirea Dohrmann. Au trecut o zi și două nopți de când am dispărut de acolo. Probabil, că Stasia bănuște ceva.

Din ascunzătoarea noastră, putem observa cum strada începe să se anime. Nu se poate să mai rămânem în tufiș; am putea fi zăriți de trecători, sau de fetele din casă.

Fără să mai așteptăm pe Abrașa, ne târim pe brânci, până în curtea cizmarului.

Intrăm în plantația micuță de cartofi, care se află în dosul casei și ne facem una cu pământul. Lângă cartofi se găsesc doi meri. Câteva mere au căzut la pământ, nu departe de noi. Am vrea să le luăm — dar de teamă să nu fim zăriți de vecini, stăm nemișcați.

Ziua și-a început viața. Fetele de casă cheamă păsările. Tot din grădina Comisarului Teritorial, se aud acum niște împușcături urmate de hohote de râs. Fac probabil exerciții de tragere.

Iată-l pe Abrașa, care se îndreaptă încet spre gardul de nule. Ii fac un semn discret. Se uită peste tot, nu știe unde suntem. Mă ridic puțin. Zărindu-mă, îmi face semn să mai stăm. Ne aruncă niște mere și se înapoiază în casă...

Stăm culcați pe spate. Soarele începe să ne ardă, dar n'avem putința să ne apărăm. Auzim glasuri prin apropiere. Disting vocea unei nemțoaice mai în vârstă. Ii răspunde un ucrainian. Apoi, voci de copii care se apropie de măr. Mere cad între cartofi, nu departe de noi.

Un fâșâit!

Un copil în genunchi lângă noi!

Ne speriem!

Este fetița lui Abrașa. Răsufălăm ușurați.

Deschide ochi speriați când ne vede zăcând întinși pe spate, dar se stăpânește îndată.

Anișoara îi face semn să tacă.

Fetița clipește din ochi. Se scoală și pleacă.

Aud cum și copiii ceilalți se îndepărtează și părăsesc curtea.

...O găină se sperie de noi și începe să cotcodăcească violent, dând din aripi. Altele vin să-i țină isonul. Ne trec fiorii. Nu cumva ne vor trăda prin cotcodăcitul lor? Insfârșit, se liniștesc.

Soarele arde tot mai puternic. Setea ne chinuște grozav. Intindem mâinile spre merele căzute.

Arșița crește.

Pierdem noțiunea timpului.

Alătura de mine aleargă un gândac. Printr'o asociație de idei, îmi amintesc cum Anișoara și cu mine, în timp ce mânuiam târnăcopul la șosea, aveam grijă să cruțăm aceste vietăți pe cari le compătimeam, că săpând pământul, trebuia să le distrugem cuibul. Ce s'o fi petrecând în lagăr? Liniște? Ce simplu ne-a spus doamna Rudich, când treceam poarta în Lunea aceea, plecând spre Gaisin: „Și de acolo — acasă, copii“! Poate s'a aflat între timp ceva în privința celorlalți fugari? Or fi trecut și ei prin astfel de emoții.

... Căldura începe să scadă. Vocile din preajma noastră au amuțit.

Se întuneacă.

Abrașa se apropie.

Ne șoptește să intrăm în curte. După ce ne așe-

zăm pe o bancă, ne aduce un castron cu lapte bătut și pâine.

Ii pare foarte rău, dar va trebui să mai stăm o noapte între cartofi. A vorbit cu un vecin de peste drum. Acesta, pleacă mâine disdediminează împreună cu nevasta lui și cu alți țărani, la târgul din Sobelewka. S'a înțeles cu țăranul să-i dăm șasezeci de mărci pentru drum. Firește că i-a spus cine suntem.

La Sobelewka ne va fi ușor să dăm de croitori.

Ne înapoiem între brazdele de cartofi. Locul unde am petrecut toată ziua, arată cam bătătorit. Totuși credem că plantația n'a suferit. Ne-ar părea rău să-i pricinuim cizmarului o pagubă.

18 Iulie 1943

Când Abrașa vine să ne scoale, suntem trezi de mult. Ne spune că este ora treii. Zărim pe un tânăr, care-și face de lucru pe lângă calul cizmarului. Tânărul nu se uită la noi. Nu am prea dormit. Frunzele de cartofi s'au cam rărit din cauza noastră și ne-a fost teamă ca razele lunii să nu ne trădeze. Noroc că perechea de îndrăgostiți, care a stat târziu de tot sub măr, nu s'a gândit să culeagă merele căzute împrejur.

Abrașa îmi dă o pereche de pantaloni, o șapcă și o pereche de cizme. Nevasta lui a trimis Anișoarei o basma albă. Acuma vom avea, pe cât se poate, înfățișarea unor localnici. Înainte de a ne duce la vecin, Abrașa îmi explică încă odată, cum să dăm de croitori. Astăzi se ține la Sobelewka, în afară de târgul

obișnuit de Duminecă, și un târg de purcei, care atrage țărani și din alte părți, — așa că primejdia de a bătea la ochi este mult mai mică.

În curtea vecinului stau câțiva bărbați. Abrașa se apropie de unul și-i șoptește ceva la ureche. Omul se uită la noi și dă din cap afirmativ.

Abrașa ne strânge mâna cu putere și iese pe poartă.

Așteptăm pe ceilalți.

Pornim, însfârșit, cam pe la ora cinci.

Când trecem pe dinaintea casei cizmarului, îi mulțumesc în gând, din tot sufletul. Pe o stradă lă-turalnică, ne pomenim în fața clădirii din care am scăpat ca prin urechile acului. Inima ne bate mai tare.

Dincolo de căminul soldătesc, la colțul străzii, căruța se oprește, ca să mai ia un pasager. Este o femeie. Se urcă în căruță și se așează lângă noi. Imi aruncă o privire mai lungă și mă recunoaște. Trecea aproape zilnic prin fața clădirii Dohrmann și se uita cum lucram. Ce o să facă acuma? O văd că vorbește în șoapte cu nevasta vizitiului. Privirea îi devine prietenoasă.

Trecem pe dinaintea unei clădiri înconjurată de sârmă ghimpată. O sentinelă civilă stă la poartă. Dinapoia sârmei nu se vede nici o mișcare. Ce o fi înăuntru?

Gara, o stradă îngustă și la stânga, pe șosea: Gaisin se află în spatele nostru!

După felul cum este lucrată șoseaua, îmi dau seama că și aici au muncit sclavii. De cât sânge sunt imbibate aceste șosele!

Pe șosea se scurge o sumedenie de căruțe, toate având aceeași direcție. Sperăm că drumul nu duce nici

prin Tarassiwka, nici prin Mihailowka. Nici nu știm, încotro este Sobelewka.

O tăbliță arată drumul spre Winnița.

Trecem prin sate, peste șine de cale ferată și cărări desfundate, cari saltă căruța.

...Ne dăm seama că Sobelewka nu este departe, fiindcă în rând cu coloana de căruțe, se pot vedea acum și pietoni încărcăți cu coșuri.

Miroase a ploaie. Totul pare cufundat într'un cenușiu închis, întrerupt ici-colo de culoarea mai deschisă a basmalelor.

Vecinii noștri se dau jos și se pierd printre ceilalți pietoni. Am rămas în căruță numai noi doi. Vizitiul îmi spune încet, că acum pot să-i dau cele șasezeci de mărci. Ne atrage atenția să nu zăbovim prea mult în piața târgului, deoarece controlul nemțesc este acolo foarte aspru. Am face mai bine să pășăsim piața, numaidecât și să o luăm iute la picior.

În apropierea unui poduleț, ne dăm și noi jos. Sobelewka.

Pe un deal stau aliniată zeci de căruțe. Într-o parte — este târgul purceilor. Și mereu sosesc grupuri noi de căruțe și de pietoni. Imi dau seamă că instrucțiunile ce ni s'au dat nu sunt suficiente. Mi-am închipuit altfel planul străzilor. Pe cine să întrebăm de croitori? Nu ne putem adresa oricui, căci, dacă îmbrăcămintea este mai mult sau mai puțin asemănătoare cu a localnicilor, ucrainiana noastră stricată ne-ar putea da de gol.

Părăsim piața și ajungem într'o străduță întortochiată. Un cizmar mai în vârstă ne explică drumul. Dar nu prea îl înțeleg. Ne întoarcem din drum, să-l

întrebăm încă odată. Foarte amabil, îmi vorbește răspicat, ca să pot pricepe.

Croitorii locuiesc într'un fost birt.

Mai întreb pe un frizer, pe unde s'o luăm.

Insfârșit, dăm de locuința croitorilor.

Sunt două încăperi foarte săracăcioase. Nu vedem nici o mașină de cusut, ci doar un pat din scânduri, o masă lungă și două scaune șubrede.

Tocmai se deschide ușa, și intră Grișa cu soția sa, Frieda. Acel Grișa, care s'a furișat iarna în lagărul Ivangorod, ca să fie împreună cu soția sa. Au fugit amândoi acum câteva zile și au sosit aici cu o jumătate de oră înaintea noastră. Vin din Teplik. Deschid și ei ochii mari când ne văd. La Ivangorod este liniște. În opt Iunie au fost împușcați treisprezece oameni. De Paști, când la noi s'au împușcat cincizeci de oameni, a fost și la ei o „epurație“. Copilașii au fost exterminați odată cu părinți lor. Doamna Weiss-Kreindler a fost ucisă din cauza picioarelor ei degerate. Pietrele prețioase pe care le purta asupra ei, erau ascunse într'unul din pantofii cu cari s'a dus la execuție. Jessica, fetița, lui Brüll, avusese norocul să moară mai înainte, de moarte naturală. Exterminarea celor din Ivangorod s'a făcut împreună cu a aceloră din Krasnapolka, Feuerstein, Șoferul firmei Kaspar Emmerich, Ludowig Hacker dela Organizația Todt și Polizeimeister Pechtel au condus grupul din Krasnapolka.

Stăm de vorbă cu croitorii. Lucrează pentru nemți și pentru populația locală, dar n'au voie să circule prea des, prin oraș. Numai unul dintre ei este desemnat să-i aprovizioneze. Sunt patru bărbați și un

tânăr, fiul unuia dintre ei. Sunt dealtfel singurii supraviețuitori ai unei comunități mai mari de evrei.

Grișa dă bani tânărului să-i aducă ceva de mâncare. Il rugăm și noi să ne cumpere ceva, pentru cele treizeci și șase de mărci, cari ne-au mai rămas. O sută de grame de șalam, pâine, o sticlă de lapte — și ne-am consumat averea.

Când le spunem că ne-a trimes Abrașa, croitorii ne povestesc că acesta a fost la dâșii Miercuri, însoțit de un băiat, care trebuia să fie trecut peste Bug. Din păcate, băiatul — este desigur vorba de acela cu care trebuia să plecăm noi Miercuri seara — fu zărit de un milițian. Sub acuzarea că ar fi spion, milițianul l-a închis și se pregătea să-l predea nemților. În schimbul unei sume de o mie de mărci, plătită de croitori, milițianul i-a dat drumul. Băiatul este acum dincolo de Bug. A mai fost cineva pela dâșii, acum vreo două luni. Un ghebos, cu păr roșcat. Nu cumva Zucker? L-am descris pe Zucker. Da, el e. A fost și el trecut peste Bug, spre Bersad. Îi întrebăm de ceilalți. N'au trecut prin Sobelewka. Chestiunea cu băiatul nu-mi iese din minte. Ce bine că am sosit aici într-o zi de târg. Cine știe, ce s'ar fi întâmplat și cu noi...

Ni se spune, că în împrejurimile Sobelewkăi se găsesc câțiva țărani, cari se îndeletnicesc cu contrabanda. Trec oameni dincolo de Bug și aduc de acolo alimente. Mulți dintre ei se află azi la târg.

Mai întâiu de toate, croitorii trebuie să se îngrijească de o călăuză pentru Grișa și Frieda, care au întâietatea, fiindcă au venit cei dintâi.

Tânărul îmi ia paltonul ca să-l vândă în piață, altfel n'avem cu ce plăti călăuza.

După vreo două ore, Grișa și Frieda au plecat cu călăuza...

Acuma vine rândul nostru.

Croitorii ne spun că trebuie să dăm unei călăuze cel puțin cinci sute de mărci, să ne treacă Bugul. Cum nu se poate obține mai mult de două sute de mărci pentru paltonul meu, ei vor despăgubi călăuza pe altă cale.

Călăuza noastră se numește Petco. Este un fost marinar. Grișa și Frieda vor fi călăuziți de o femeie. Omul cu care au pornit de aici, îi conduce numai până la casa femeii.

Ni se dau instrucțiuni să-l urmărim pe Petco la o distanță de o sută de pași. La un eventual control, nu ne cunoaștem.

Petco o ia înainte. Croitorii lasă să treacă vreo câteva minute și ne dau apoi și nouă drumul, urându-ne succes.

Trecem prin străzi lăturalnice, dar înțesate de lume.

Ajungem pe o cărare lungă într'un câmp și de acolo pe șosea.

O grămadă de căruțe se întorc dela târg.

Petco stă de vorbă o clipă cu o țarancă, apoi o pornesc amândoi împreună. Anișoara și cu mine ne ținem la o distanță apreciabilă. Câteva căruțe ne-o iau înainte. Pășim acum în urma lor. O căruță încetinește mersul. Câțiva dintre țărani sunt cu fața spre noi. Un țaran se uită la mine și mă întreabă în idiș: „*Unde te duci?*” Nu răspund, ca și cum n'ași fi înțeles întrebarea. Țăranul se apleacă și șoptește ceva vecinului. Zâmbește binevoitor și se uită iar la mine. Căruța se îndepărtează, însfârșit.

Petco se desparte de țarancă și o ia peste câmp. Facem la fel. Străbatem câmpul și după un drum ce durează ore întregi, intrăm într'o pădure.

Petco se așează la marginea potecii. Ne așezăm și noi. Suntem uzi până la piele.

Deodată se aud voci. Parcă se aud și focuri izolate de armă. Voci de oameni. O patrulă? Cinci civili își fac apariția. Il zăresc pe Petco și-l salută veseli. Se așează cu toții lângă el, fără să ne arunce măcar o privire. Au tras ei? Nu văd nici o armă.

Imi pun iarăș haina, pe care o scosesem. Anișoara stă rezemată de mine. Este extenuată. Petco trebuie să ne conducă la Berșad, un ghetto de dincolo de Bug. Sunt optsprezece kilometri dela Bug până acolo, dacă o iei pe șosea. Or, noi vom fi siliți să ocolim drumul drept. Cât o mai fi până la Bug?

Petco și civilii se scoală în picioare și continuă drumul împreună. Trebuie să fim acuma ceva mai prevăzători. Desigur că Petco nu le-a spus nimic despre noi. Cei cinci trec pe dinaintea noastră fără să ne bage în seamă. După câteva minute, o luăm și noi dealungul potecii. Am fi mers desigur tot dealungul potecii, dacă Anișoara n'ar fi zărit din întâmplare, pe cei șase printre copaci, departe, foarte departe, în câmp. Părăsiseră pădurea de mult. Luțim pasul ca să nu-i pierdem din ochi.

Arșița crește.

Cei patru morcovi, cât un deget de mici, pe care îi găsim în câmp, nu ne potolesc de loc setea.

Vedem pe Petco și pe ceilalți că se opresc și se așează în miriște. Facem și noi la fel.

Terenul se pierde încet într'o vale, înconjurată de coline, pe care pasc vite. Văcarii, copii, se joacă.

Trebue să fim în apropierea vreunui sat. Petco și tovarășii lui o iau peste un dâmb, spre o livadă. Ceilalți dispar în livadă. Petco se oprește și așteaptă să ne apropiem. În timp ce depărtarea dintre noi și dânsul se face din ce în ce mai mică, el rupe niște mere din copac și ni le aruncă. Face câțiva pași înapoi, trece pe lângă noi și ne șoptește să intrăm în livadă și să-l așteptăm. Va veni îndată ce se întunecă. Il rog să ne aducă și puțin lapte.

Intrăm în livadă. De departe se mai aud vocile voioase ale văcarilor și talăngile vitelor.

Ne așezăm sub un copac.

Tună. Cerul s'a înourat brusc.

Ne uităm la copiii din vale, cum își mână vitele.

Câteva picături izolate ne cad pe obraz. Primii picuri ai ploii torențiale, pe care am așteptat-o toată ziua. Ploaia se întetește, cade în șiroaie, bate frunzele tufişurilor și copacilor și ne udă obrajii.

Acum, avem ce bea.

Profit și eu de belșugul de apă și mă bărbieresc. De trei zile nu m'am mai ras. Probabil că din cauza bărbii mele, mi s'a adresat în idiş țăranul din căruță. Duminecă, toți țărani sunt rași. În timp ce mă bărbieresc, îmi trece prin minte că în lagăr, Wisotzkas voise să mă împuște, deoarece aveam o barbă de câteva zile și arătam și mai supt la față.

S'a întunecat deabinelea.

Așteptăm.

Va veni Petco? Dar dacă nu vine? Dacă s'a răsgândit din pricina vremii?

Ploaia a încetat. Luna își croește drum printre

norii. Va fi oare destul de întuneric ca să nu fim zăriți când trecem Bugul?

Anișoara, mă trage de mânecă. Pași!

O umbră se desprinde din beznă, profilându-se în zare.

Petco?

El este!

Petco intră în livadă, cu un sac gol pe umăr. Ne șoptește să ne descălțăm și să punem încălțăminte împreună cu săculețul nostru, în sacul lui. Înainte de a porni mai departe, ne dă o sticlută cu lapte. Bem cu lăcomie.

Eșim din livadă și o luăm prin câmp, pe cărări întortochiate. Miriștile ne fac să simțim că suntem cu picioarele goale.

Petco se oprește brusc.

Ne face semn să nu ne mișcăm. Pare-se că e cineva nu departe de noi, în umbră, lângă un copac. Petco face singur câțiva pași înainte.

Nu este nimeni. Un copăcel alături de un tufiș l-a făcut să creadă că ar fi un om.

Totuși trebuie să fim cu băgare de seamă. În dreapta noastră trebuie să fie pe undeva case, în care locuiesc soldați.

Continuăm drumul când în monom, când strânși unul lângă altul, ca să dăm impresia unei singure persoane.

La o cotitură, Petco ascunde într'un tufiș sticluta goală de lapte. Ii servește drept semn la întoarcere.

Am ajuns.

Se zărește Bugul.

Petco scoate ceasul. Este miezul nopții...

Coborâm povârnișul malului cu băgare de seamă Alunec și ajung la marginea apei înaintea Anișoarei. Petco stă sprijinit într'un băț.

Tăcere profundă. Pe celălalt mal nu vedem nici o mișcare. Petco se uită împrejur și ne face semn să-l urmăm dealungul malului. Nu putem trece râul îndată, din pricina lunii care ar putea să ne trădeze.

Petco se oprește, se așează pe mal și începe să se desbrace. Facem la fel. Scoțând din sacul, pe care-l purtase pe umăr, un alt sac, mi-l întinde și-îmi spune să punem îmbrăcămintea noastră în el.

Acum luna va dispăre în nouri.

Petco intră în râu și începe să pipăie fundul apei cu toiagul. Incet, încet, ne luăm după dânsul. Anișoarei îi vine apa până aproape de gât.

Sacul pe care-l țin deasupra capului mi se prăvălește puțin într'o parte și se umezește. Anișoara șoptește gâfâind „Ia seama la mapă“! Tablourile sunt și ele în sac.

Numai doi metri ne mai despart de celălalt mal, dar toiagul lui Petco nu dă de fund. Petco se oprește. Se uită lung la stânga și la dreapta și ezită. În cele din urmă se hotărăște pentru dreapta. Mergem în susul apei și găsim un loc mai puțin adânc.

Un pas. — Atingem malul.

Suntem dincoace de Bug.

Liniște completă.

Anișoara se apleacă și sărută pământul.

Spontaneitatea ei nu e justă; suntem și aici vânat liber.

Ne îmbrăcăm repede. Acum numai să nu fim zăriți de vreun jandarm sau grănicer român! Dacă suntem descoperiți, să nu spunem cumva că am venit de dincolo cu dânsul și o ia iarăș înainte.

Drumul ne duce prin câmpii, care se înalță deasupra nivelului apei. În timp ce urcăm, aruncăm o privire îndărăt spre Bugul luminat de razele lunii. Iuțim pasul.

Încetul cu încetul fâșia de apă dispare din ochii noștri.

Setea ne chinuește iar. Noroc că pe marginea câmpului, din distanță în distanță, sunt instalate pe patru picioare subțiri treuci mici cu apă, pentru păsărele.

Petco nu ne dă răgaz nici o clipă. Trebuie să ne grăbim.

Trecem pe la marginea unor păduri. Anișoara se ține aproape de mine. Intunerecul o înspăimântă. Păduri ce nu se sfârșesc. În cele din urmă ajungem în apropierea unor case. Undeva, o fereastră slab luminată. Poposim pentru câteva clipe.

Iarăș trecem pe lângă o pădure deasă.

Petco se așează sub un copac, la marginea șoselei și adoarme. Noi doi rămânem trezi.

Începe să se lumineze de ziuă. Petco se trezește. Îmi dă o hârtie ca să scriu croitorilor că am ajuns cu bine la Bersad. Am și ajuns? Da, adică până acolo mai sun încă vreo cinci kilometri, dar se va despărți în drum de noi, ca să nu fim zăriți împreună. Scriu bilețelul, îi mulțumesc pentru ajutorul dat și îi înmânez cele două sute de mărci. Ne spune, că de când am părăsit Sobelewka, am parcurs până acum șaiszeci de kilometri.

La o cotitură de deal, după ce am trecut de această dată prin pădure, Petco se desparte de noi. Trebuie s'o luăm înainte ca să ajungem la Berșad. Nu sunt mai mult de trei kilometri. Încă trei kilometri? Nu mai putem să ne ținem pe picioare. Cizma stângă mă strânge de înebunesc. Și să merg desculț, ar însemna să fiu luat la ochi. În ținutul acesta nimeni nu merge desculț. De data aceasta Anișoara este aceea care are inițiativa. Trebuie să ne ținem pe picioare. Trebuie!

Urcăm iarăș o colină. În fața noastră zărim o colibă de pământ. Un bătrân, primul om pe care-l vedem pe partea aceasta a Bugului, stă în prag. În spatele bătrânului îl zărim pe Petco, care la apropierea noastră, se ridică și pleacă. Îl rugăm pe bătrân să ne dea puțină apă. După ce ne-am potolit setea și ne-am spălat mâinile și obrazul, bătrânul ne sfătuiește să părăsim repede acest drum, deoarece niște jandarmi care trecuseră mai înainte pe aici, trebuie să se întoarcă. Ne continuăm drumul pe o altă cărare.

Întâlnim vite mânate la păscut. Ocolim un sat. Unde este Berșadul? Drept înainte. Mai sunt vreo cinci kilometri. Urcăm un drum gloduros. Ne ținem la marginea unui câmp și culegem din când în când boabe de mazăre căzute pe jos. Mazărea e dulceagă. Câmpul se sfârșește. Ne găsim pe un maidan în fața unor clădiri mari. Zărim o față ieșind pe poartă. Este o evreică! O întrebăm pe unde s'o luăm. Ne lămurște și ne spune să o luăm pe alt drum, căci pe drumul mare am putea fi zăriți de jandarmi. O rugăm să ne dea apă de băut. Mazărea ne-a potolit foamea, dar nu și setea. Se întoarce cu o găleată. Bem. Deodată fata ne spune încetișor: „Nu vă speriați, vine un

jandarm la cotitura drumului! — Se îndreptă încioace. Nu fugiți, luați-o încet pe celălalt drum“. Ridică găleata și intră pe poartă. Noi facem câțiva pași înapoi și ne amestecăm printre băieții cari mână vitele. Fără să ne vadă nimeni, ne despărțim de grup și intrăm într'un câmp de sfeclă...

Soarele trecuse de amiază, când ne-am trezit. Am ridicat capul, ca să ne asigurăm că nu este nimeni în apropiere. Pătrundem mai adânc în câmp, iar de acolo o luăm spre stânga, prin lanurile de grâu și de secară.

În sfârșit suntem pe șosea.

De cealaltă parte a șoselei este o fântână, din care un tânăr scoate apă. Traversăm șoseaua și ne oprim la fântână. Băiatul ne dă și nouă să bem. De data aceasta nu ne este sete. Era numai un pretext. Vrem să părem cât mai degajați cu putință, căci în spatele nostru trece tocmai o căruță țărănească cu câțiva jandarmi.

Așteptăm până se depărtează căruța și pornim și noi în urma ei. Unde o fi Gettoul? O femeie ne arată drumul.

Intrăm în Berșad.

Case țărănești pe amândouă părțile străzii. E lume puțină.

O apuc pe Anișoara de braț și o împing într'o curte: O căruță cu patru jandarmi trece tocmai în spre barieră. Așteptăm un răstimp și o pornim din nou pe lângă garduri. Dintr'o stradă lăaturalnică ne iese înainte un tânăr, purtând o stea galbenă pe piept! Tânărul se uită fix la noi și ne spune să pă-

răsim numai decât strada, încercând să trecem printr'o curte, altminteri riscăm să fim prinși de jandarmi. Ghetoul nu este departe. Cel mult o sută de metri.

Intrăm în prima curte din calea noastră. Câțiva tineri, la umbra unui copac, se uită la noi. Rugăm pe o femeie mai în vârstă, care stă în mijlocul curții, să ne îngăduie să trecem. Ne permite, dar să ne grăbim, ca să nu aibă neplăceri. Strigă să ne ținem dealungul pârauului.

...Glasuri de copii și un plescăit continuu de apă, ne lovește auzul. Gălăgia vine de după copacii din fața noastră. Nu putem încă distinge nimic. Facem câțiva pași. Ne aflăm acum pe o cărare îngustă, întunecată de umbra copacilor și tufișurilor. Niște sârmă ghimpată întinsă între doi copaci zăgăzuiește cărarea.

Mă dau după un copac și mă uit pe furis dincolo de sârma ghimpată:

Oameni cu găleți în mână, fac coadă lângă un puț. Un tânăr toarnă în gălețile oamenilor apa, pe care o scoate mereu din fântână. Văd în grămadă și un jandarm. Niște femei spală rufe; unele dintre ele își spală odraslele. Pe pieptul oamenilor zăresc steaua galbenă.

Tânărul care toarnă apa în găleți se dă la o parte și face loc unui om mai în vârstă, care îi ia locul. Se oprește nu departe de noi și-mi șoptește că m-a zărit din întâmplare, pe când distribuia apa. Trebuie să așteptăm până ce jandarmul, care tocmai întoarse spatele, se va depărta.

Puțin mai târziu, ridicăm sârma ghimpată și ne strecurăm înăuntru.

Din capcana lagărului în capcana Ghetoului...

Intocmai ca cineva care intră din frigul de afară într'o odaie rece, exclamând totuși: Ce căldură plăcută! suntem tentați și noi să nu vedem realitatea din Ghetto, ci numai „căldura”. Pe de altă parte, evreii berșadeni susțin că Berșadul este ferit de nenorocire în urma binecuvântării unui rabin, ce s'ar fi întâmplat cu ani înainte. Ei dau ca exemplu bandele lui Denikin și Petliura, cari comiteau măceluri în tot districtul și au ocolit Berșadul; iar acum, cu toate că armate diferite treceau prin orașel, evreii au fost feriți de nenorociri.

Se prea poate. Trupele au lăsat măcelul mai bine pe seama tifosului exantematic și a mizeriei negre, cari au secerat aproape șapte mii de evrei deportați, fapt ce nu împiedecă pe nepoata doamnei Lackstein, să adune în jurul ei câțiva copii, pe cari îi învață să cânte și să danseze. Aici, ca și la Mihailowka, durata și cantitatea cruzimilor au făcut din ele o simplă stare de fapt. Aici, ca și la Mihailowka, oamenii s'au familiarizat cu ele. Și la Mihailowka fetele cântau; desigur încet. Auzindu-le, într'o zi, Karl Ulrich exclamă:

— Nu vă înțeleg cum de mai puteți cânta. Dealtfel, am scris fetei mele, în Germania, cum vă purtați.

Nici eu nu înțeleg, cum nepoata doamnei Lackstein poate să conducă o grădiniță de copii, în Ghetto. Dar și la Mihailowka, nu s'au întors sclavii dela lucru cu primii ghiocci pentru bolnavii rămași în lagăr?

— Ce frumos a fost! spuneau ei bolnavilor. Păcat că n'ați venit cu noi la lucru.

Aici, ca și la Mihailowka, oamenii vor să trăiască cu atât mai mult, cu cât li se ia dreptul la viață. Locuiesc cu toții în condițiuni asemănătoare cu a celorlora din Mihailowka, dar își închipuiesc că sunt liberi. Tarcul este invizibil.

...O oră după ce am sosit la Bersad, Mizzi, Pepi și ceilalți, au și venit să ne vadă și să ne ajute. Ne-au instalat la familia Lackstein, niște rude de ale Rosei Semmel.

Mizzi și Anișoara mergeau înainte, iar Fruchtel și cu mine, urmam la câțiva pași.

Casele mi se păreau strâmbe, aruncate unele deasupra celorlalte. Oamenii stăteau grămadă în prag și în fața caselor. Pe străzile mici, înguste, gloduroase, domnea o mișcare zgomotoasă, care mă zăpăci complet. Parc'am fi venit dintr'o lume reală, într'o alta cu totul ireală. Ca și cum am fi trecut Samba-tionul, fluviul legendar, care rostogolind lespezi de stâncă, izolează o țară scufundată, de lumea din afară

10 August 1943

Am arătat astăzi mapa mea, unui farmacist. N'aș mai vrea s'o arăt nimănui. Farmacistul m'a scos din sărite. Uitându-se la planșe, îmi spuse cu un gest de dispreț:

— Ce ai făcut dumneata nu este nimic! În fond, nu arăți mare lucru. Ar fi trebuit să fi fost cu noi, în pădurea Cosăuți. Acolo, ai fi avut ce să reții în tablouri.

Degeaba, nu ne înțelegem. Ce curioasă pare această supralicităție în mizerie, tocmai printre acei care-i sunt expuși.

22 August 1943

Bătrânul Semmel și soții Sporn sunt la Berșad!

Partizanii au atacat lagărul! Glasbrenner a fost înjunghiat mortal. O sentinelă spânzurată, celelalte dezarmate numai și desbrăcate de uniforme. Profitând de complecta confuzie ce a urmat, Herschl, tatăl său, soții Sporn și fiica lor, Henia, ajutați de Wanka — sentinela cu care m'am văzut ultima dată la Gaisin — au reușit să dispară odată cu partizanii. Wanka, Herschl și Henia, au intrat în rândurile partizanilor, pe când bătrânul Semmel și soții Sporn, au așteptat în pădure prilejul să fie trecuți peste Bug. Cizmarul Abrașa, pe care l-au întâlnit la partizani, le-a povestit despre fuga noastră. Toți trei au fost îndreptați de către Abrașa spre Sobelewka. În pivniță la croitori, unde au petrecut o noapte, au văzut cizmele, șapca și pantalonii, lucrurile purtate de mine și retrimise lui Abrașa, din Berșad.

18 Septembrie 1943

Berta Kiesler, Rosa Schauer și Filip Kelmer au sosit de dincolo!

După atacarea sentinelelor și fuga familiilor Semmel și Sporn, cei dela Dohrmann și SS au venit

disdedimineată, să controleze pagubele. După amiază, s'a dat ordin tuturor să-și facă bagajele: au fost duși cu toții la Tarassiwka. Acolo, nemții erau mai siguri contra oricărui atac. Lagărul căpătase trei comandanți dintre cari un anume Schmidt, ar întrece în cruzime pe toți predecesorii săi. Au fost aduse încă alte sentinele lituaniene. Două sute de evrei au sosit de dincoace. Erbsental a fost împușcat din ordinul lui Mass. Bietul Erbsental! Soția lui a căzut de atunci într'o stare de prostrație și nu vorbește nimănui. Se pare că Josef ne-a căutat la Gaisin. Intr'o zi, pe când Mizzi Hart împreună cu alte fete lucra la gara din Gaisin, un șofer german s'a apropiat de dânsa și s'a interesat în mod discret despre pictor și soția lui. În lagăr domnește liniște. Se șoptește că „acțiunea generală“ ar fi fost amânată cu încă vreo două luni. Filip Kelmer îmi spune că însuși mama lui l-a silit să fugă. Dorea ca cel puțin dânsul să-și salveze viața; poate că ar mai avea noroc să se întâlnească, în viață, cu sora lui din Paris. A fugit cu Berta și Rosa, în timpul repausului, pe când lucrau în apropierea unui sat.

16 Noemvrie 1943

Segal a fost la Moghilău! Cu Elsässer și Becker! Ultimii doi au plecat mai departe, în țară, pentru a lua pachete și bani pentru cei din lagăr, pe când Segal a fost lăsat în Ghetoul din Moghilău. La întoarcere l-au luat pe Segall. Două camioane bine încărcate

s'au îndreptat spre Tarasiwka. Segal ar fi povestit la Moghilău că Dolfi Breitner a fost împuşcat în ziua de Rosch Haschana.

5 Decemvrie 1943

S'a ordonat ca toate casele să fie spoite.

6 Decemvrie 1943

Nimeni n'are voie să iasă pe stradă. Se zvoneşte sosirea unei Comisiuni din partea Crucii Roşii internaţionale.

Altă dată, înainte de sosirea noastră la Bersad, Ghattoul a mai fost vizitat de către o comisie dela Crucea Roşie Internaţională; aceasta a fost condusă să intre „la întâmplare“ într'o casă al cărei interior era mai puţin spectaculos. Era dealtfel cea mai prezentabilă casă din Ghetto.

16 Decemvrie 1943

Lagărul din Tarasiwka a fost *exterminat în întregime* în ziua de zece Decembrie!

19 Decembrie 1943

O fugară din lagărul Talalaiwka a confirmat știrea. Acțiunea generală a avut loc în noaptea de zece Decembrie. Luni, ea ar fi auzit vorbind doi nemți dela Organizația Todt, că lagărul din Tarassiwka fusese exterminat cu trei zile mai înainte. Segal, de mână cu fiica sa mai mare, Ruth, au fost printre primii. Livia și Edy Weiss au urmat după dânșii. Ultimul a fost Heinz cu un copilăș în brațe. Probabil Mucki Enzenberg.

22 Octombrie 1944

Am aflat că Chaskel Zucker pe deoparte, și altă dată Leova Zuckermann, s'au întors la Tarassiwka, după eliberarea teritoriului.

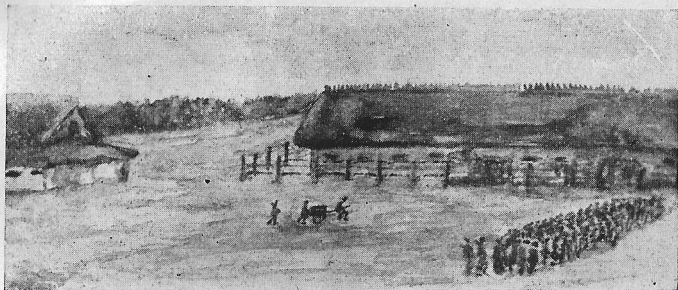
Tăranii povestesc că execuția a durat timp de șase ore, începând dela cinci dimineața.

Groapa este în livada de vișini.

Consternare (1942)

Aquarelă

Coloana și grajdurile (1942)

Aquarelă

Carieră de piatră (1942)

Aquarelă

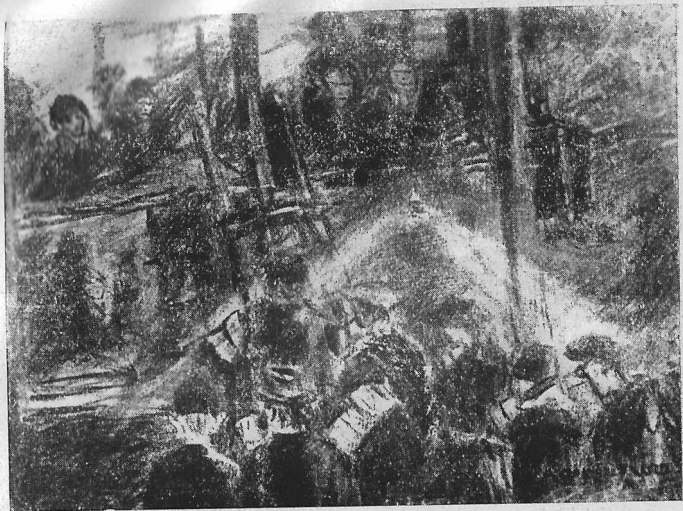
Pietà (1942)

Creion

Duminecă (1943)

Aquarelă

Ruga de seară (1943)

Creion

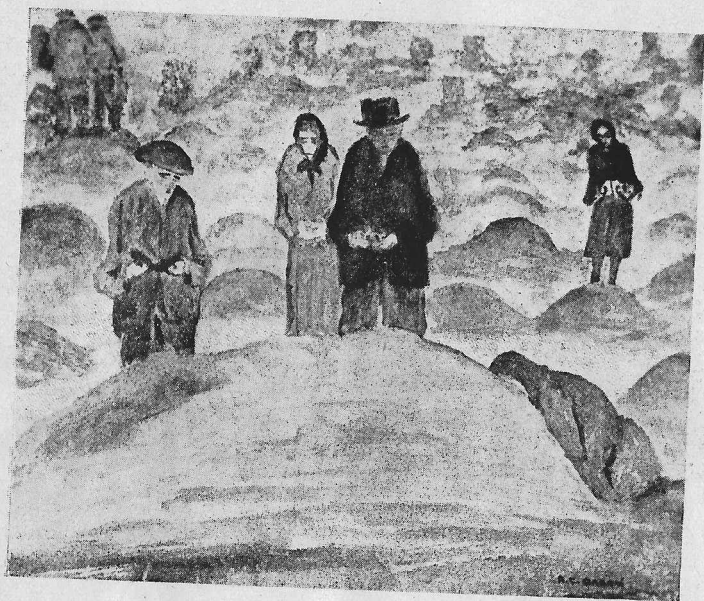
Musia Korn, 18 ani (1943)

Aquarelă

Interiorul lui Kaiser (1943)

Aquarelă

Berșad (1943)

Aquarelă

Piață (1943)

Aquarelă

Casă (1943)

Aquarelă

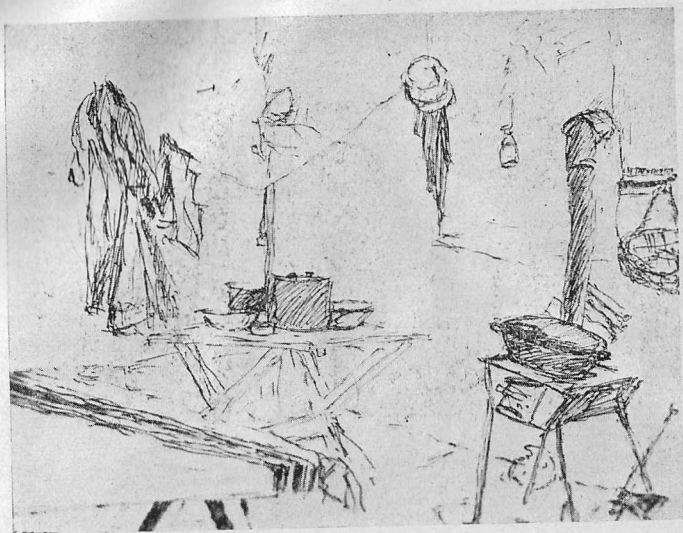
Shulki (1943)

Aquarelă

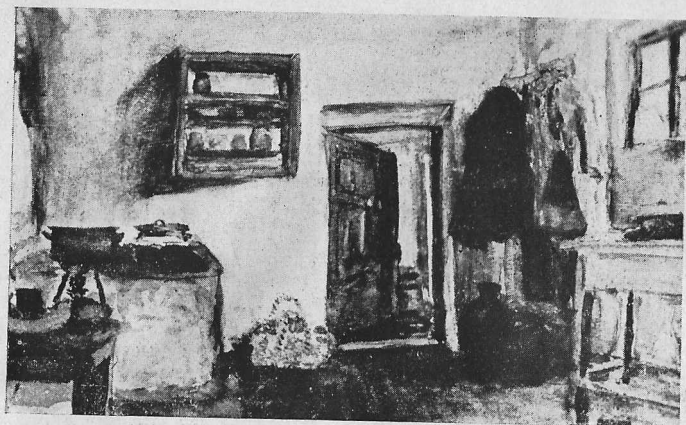
Uliță (1943)

Peniță

Interior (1943)

Peniřă

Interior țărănesc — Tiraspol (1944)

Aquarelă

Repatriata (1946)

Aquarelă

ROMANIA -
BUCAREST
STR. NAUM ROMNICE
NU
№ 26

ARNOLD DACANI

Учмынм
28. Бухарест
40. Наум Ромничану
с/26

Арнольд Дакани

У.С.С.Р. обратите адрес
г. Гайсин Винницкой обл.
коммунальная Ч/з туза
Сапожники.

În 12 August 1945, am trimis o scrisoare recomandată cizmarului Abraşa, mulţumindu-i lui şi soţiei sale pentru ajutorul dat. I-am pomenit de carte, menţionând că le-am dedicat-o.

Îl rugam între altele, să-mi comunice dacă victimele au fost între timp exhumate.

Necunoscând nici numele lui de familie şi nici adresa, am scris pe plic:

„Cizmarului Abraşa (Sapojnic Abraşa) având soţia şi doi copii şi locuind pe aceeaşi stradă unde era odată Gebietskommissar-ul German“.

În Mai 1946, am primit o scrisoare din partea doamnei Jenia-Evghenia Efimovna din Gaisin.

Gaisin, 8 Martie 1946

Stimate necunoscut Arnold Dagani,

Vă interesează probabil să ştiţi cine v'a scris aceasă scrisoare. Vedeţi, este un lucru întâmplător. Scrisoarea D-vs. a stat la poştă, adresantul neputând fi deloc găsit. Întâmplător am fost la poştă. M'a văzut o cunoştinţă de a mea şi mi-a predat scrisoarea, deoarece a fost adresată lui Sapojnic (Sapojnic înseamnă cizmar, n. tr.) iar numele meu este Sapojnic. Ea n'a băgat de seamă că adresantul n'avea Sapojnic ca nume de familie, ci ca meserie. Nici eu n'am dat atenţie plicului şi am plecat acasă. Cetine scrisoarea D-vs., abia atunci am înţeles ce caracter grav şi aspru are şi am hotărît să aflu de soarta acestor oameni, cari vă interesează şi să vă răspund.

Cu mare regret trebuie să vă comunic, că *Abraşa*, de meserie cizmar, după religie evreu, soţia lui creştină, având doi copii, au pierit cu toţii de mâna bar-

barilor germani. Abraşa, rămas în timpul nemţilor, a lucrat în rândurile partizanilor, i-a ajutat în multe privinţe şi în cele din urmă a fost ucis, împreună cu familia lui. Lagărele Tarassiwka şi Mihailowka au fost cândva eliberate de partizani, mulţi au scăpat *), dar cea mai mare parte dintre oameni au pierit. Despre mormintele de cari vă interesaţi, nu s'a făcut nimic deosebit. Aceasta este tot ce pot să vă scriu.

Scuzaţi pentru răspunsul întârziat dar nu este vina mea, scrisoarea a stat mult la poştă.

Stimate necunoscut Arnold Dagan!, mă interesează foarte mult să citesc cartea Dv. Să nu mă refuzaţi şi să-mi scrieţi numele cărţii, pe care eu plăcere am s'o citesc. -

Eu sunt născută în oraşul Gaisin. Am fost reevaluată. Soţul meu, care la fel s'a chemat Abraşa, iar după prenume Sapojnic, a murit în războiu. Pe mine mă cheamă Jenia-Evghenia, Efimovna. Şi eu am doi copii.

Adresa retur: U. R. S. S. Oraşul Gaisin
District Winiţa
Str. Comunalnaia 4-a Tupic
casa Nr. 1
Sapojnic.

*) Este probabil vorba de familiile Semmel şi Sporn.

barilor germani. Abraşa, rămas în timpul nemţilor, a lucrat în rândurile partizanilor, i-a ajutat în multe privinţe şi în cele din urmă a fost ucis, împreună cu familia lui. Lagărele Tarassiwka şi Mihailowka, au fost cândva eliberate de partizani, mulţi au scăpat *), dar cea mai mare parte dintre oameni au pierit. Despre mormintele de cari vă interesaţi, nu s'a făcut nimic deosebit. Aceasta este tot ce pot să vă scriu.

Scuzaţi pentru răspunsul întârziat dar nu este vina mea, scrisoarea a stat mult la poştă.

Stimate necunoscut Arnold Dagan!, mă interesează foarte mult să citesc cartea Dv. Să nu mă refuzaţi şi să-mi scrieţi numele cărţii, pe care cu plăcere am s'o citesc. •

Eu sunt născută în oraşul Gaisin. Am fost reevacuată. Soţul meu, care la fel s'a chemat Abraşa, iar după prenume Sapojnic, a murit în război. Pe mine mă cheamă Jenia-Evghenia Efimovna. Şi eu am doi copii.

Adresa retur: U. R. S. S. Oraşul Gaisin
District Winira
Str. Comunalnaia 4-a Tupic
casa Nr.
Sapojnic.

*) Este probabil vorba de familiile Semmel şi Sporn.